

Степан Бабій

ТЕРПКИЙ СМАК ДИЧОК

Статті • Оповіді

Рівне – 2014

УДК 821.161.1.2
ББК 84(4 укр.)6
Б 125

Бабій С. О.

Б 125 Терпкий смак дичок. Літературно-художнє видання. – Рівне : М. Дятлик, 2014. – 152 с.

Книжка публіцистики із вкрапленнями прози та спробами автокоментарів, як реакція на замовчування. Письмо виболене, актуальне, зі слідами полеміки.

Статті Степана Бабія розкривають ще одну грань відомого поета-шістдесятника. Як і в поезії, так і в публіцистиці виявляється рвійна небайдужа натура автора, який не може залишатися осторонь і висловлює свою позицію як до нашої історії, так і до явищ сьогодення. Нештучний пафос автора, багатий фактаж, цікавий виклад, образність притаманні практично всім статтям...

УДК 821.161.1.2
ББК 84(4 укр.)6

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

З ДОРІГ ТА ВІДСТАНЕЙ

НЕЗВИЧАЙНИЙ ЮВІЛЕЙ

Рідкісна як для цього явища дата – наближається 100 років саду. Побутує думка, що тільки 25 років сад повноцінний, а далі дерева треба замінювати як такі, що віджили своє. А тут – 100 років!.. Які вітри прошуміли над ним. І не тільки з Жолобок, що приносили дощі, буревії і грози. Люди так і знали – коли хмари повзли чи сунули із Жолобок, з північного заходу – буде дощ. Бо з інших боків – пошумить, погримить, а на дощ не збереться...

А які прошуміли історичні вітри! Чи не в кожному дереві закарбовані у репанокорих стовбурах, як згадки, ті воістину громоподібні нальоти стихій. Два рази бив грім у могутній горіх, тричі обпалювали морози, був як посохлий, але з весною знову зеленів і з роками все більше могутнів.

Південно-західна Волинь. Благодатний край. Із глибокими чорноземами, ярами та байраками, соковитими луками, якими тихо несли свої чисті води повільні ріки. А ще – принадний похмурими віковічними лісами та шумливими гаями-дібровами. Правда, в цьому краї, де буяв міцний гіллям наш великий, глибокий сад, ліси були відтіснені, і тільки піднесені волино-подільською височиною пологі поля височіли у жнива, зеленіли веснами чи чорніли, як муар, поорані восени. Серед такої розкоші і підносився, набирав сили, щедро плодоносив сузір'ями численних яблунь і груш наш сад.

Я кажу «наш», але тільки з правом приймака, що прийшов на цей спадок багатьох поколінь домовитих, працелюбних господарів з правдешнього золотого фонду західно-українського села. І чому маю право вже казати «наш», бо коли увійшов до нього, сімдесятилітнього, побачив, що багато верхів'їв могутніх дерев почали посихати, а нижче – по стовбурах стали вигонити пружні рятівні пагони. Тоді й були проведені оперативні втручання (бо ж і лікар), безжально знесені, зрізані верхи крон. І диво – пагони зі стовбурів погнали з року в рік у вись, міцніли, розросталися і знову дерева починали родити, золотіти, красуватися вабливими плодами. Деякі грубезні високі дерева вже не мали сили відроджуватися, через те впали під вищання бензопил, на галявах після них насаджувалися молоді яблуньки, принесені із пагорбів і яруг, де не дикими вже родили їх дорослі посестри. Родили великими яблуками, а вирости вони із тих зернят, які переносилися пташками.

А починалася історія у далекому 1920-му, коли Митрофан Яворський, син доброго господаря-волиняка одружувався, і заради такої події висадив на виділеному для нього ґрунті великий сад. Висаджував з великою любов'ю придбані у розсаднику Жолобецького лісництва різні сорти яблуньок і груш. Шістнадцять років плекав той сад, що вже з кожним роком радував смачними яблуками і грушами. Традиційно сади на Волині обсаджувалися черешнями, волоськими горіхами, що разом із кленами, ясенами були захистом від холодних пронизливих жолобецьких вітрів. А поміж тим – недовговічні вишні, сливи. Таке було тут розмаїття садів, де не в одному тулилися вулики, що потім розросталися у пасіки.

А життя минало по-своєму. Народжувалися діти, росли, і треба було ділити ті невеликі наділи. Тож кмітливі господарі задумувалися, навіть важко задумувалися. Якраз тоді і ширилися відомості про безкраї незаселені прерії в далеких америках, а в села навідувалися запрошувальники і малювали розповідями рай, що може вирости з праці на тих вільних землях. І не один з молодих енергійних господарів, яким ставало тісно у своїх межах, відгукнулися на запрошення тих маклерів. Те сталося і з молодію

родиною Яворських. Земля з господарством і садом перейшла до сім'ї молодшої сестри, звичайно, за плату. Так осіли родиною тут Ткачуки. Може й вчасно виїхали люди у тривожне, незвідане, бо тут насувалися чорні хмари не тільки із-за жолобецьких пагорбів. Грозивими тривогами дихала історія.

Першою впала Польща під ударами з обох боків, що їх нанесли непевні криваво-жорстокі сусіди. В тих жорнах опинилася і підпольська до того часу південно-західна Волинь. Чи, як натискувалося на перший склад цього слова поляками: Волинь. При поляках було не солодко і багато хто із села подалися до Шумська подивитися на визволителів. Ба-а, розчароване здивування опанувало людьми: у блискучій формі стрункого польського офіцера вели двоє у вицвілій, поношеній формі, в обмотках, із довгими «вінтовками» на плечах, замизгані, нещасні з вигляду «перші совети». Так і назвали їх тут. Вже підсвідомо зрозумілося хто-то і що принеслося ними.

А сад виростав, укорінювався, родив на подив і заздрість багатьох малоземельних із невеличкими насадженнями біля хат бідарів односельців. Виростав, вкорінювався і міцнів рід Ткачуків-Яворських на своїй землі, оповитий молодим дорідним садом, поєний медовим духом його – щедрим цвітінням щовесни і літніми пахощами ранніх яблук. Росло двоє синів, часто-густо видиралися на дерева, достаючи із щонайвищих гілок тугі, налиті щонайбільші яблука і груші. Гасали по вишнях та черешнях, розкошували у смаковитому розмаїтті спілих плодів. Сад відвідувала і вся велика родина, частувалися, вихваляли запашний урожай, вдячно споминали брата і дядька Митрофана.

І ось на це життя насувалася чорна хмара. Ті, кого називали «першими советами», і їх сільські поплічники, в основному зі злиднів та нікчем, замахнулися на сільські господарства, в які «за Польщі» (цей вислів набрав широкого вживання) вже проникав кращий сільськогосподарський реманент і навіть техніка – кірати, молотарки, віялки, млинки, січкарні, жатки і грабарки. У феодалному строї зароджувався капіталізм. І оце все, нажите тяжкою працею, мали відібрати, зігнати господарів, як тут казали,

у «колгоз», прикріпити до загального котла. Насувалося нечуване. Мали обкладати податком і природну красу – кожну яблуню, грушу... Боже творіння. Звичайно, всяка нормальна людина мала чинити опір такому наїздові. А за опір – арешти. Арештантами – вчорашніми господарями, членами кооперацій разом із просвітянами пакували кременецьку і дубенську тюрми... Але це небачене звірство перервала війна 41-го. Покидаючи волинську землю, утікаючи від несподіваного удару своїх союзників, енкаведисти, за наказом зверху безпосередньою участю жидів – начальника тюрми Винокура та медичної лярви, закидали гранатами камери і сікли з автоматів нещасних беззахисних в'язнів.

За того лихоліття, лихої години гинули люди, горіли села, і тільки великий сад розростав і розвивався. У ньому, тінистому, спекотної днини і теплими вечорами збиралися сільські хлопці, вели потаємні розмови, складали плани як почати боротися проти чужинця, ще одного лихого наїзника. І тут їм на допомогу прийшла організація, що вже існувала у краї, і покликала молодь, юнаків у повстанці. Через глушину, природну недоступність до села (драглисті береги і в'юнка дорога поміж пагорбами та глибокими ярами) німаки у ньому побували тільки два рази. І тому тут завирувало українське життя із виставами, концертами, відправами до національних дат, чого навіть не було, заборонялося «за Польщі». Але повернулися совети. Тут їх називали «другі совети». І все почалося, як і до німців. Арешти, силювання до колгоспу, полювання на повстанців... Чинити опір цьому насильникові можна було тільки силою зброї. Захистити господарство, добро, цей розкішний сад старший син Ткачуків-Яворських вирішив якраз нею. І взяв зброю до рук. Бо молодший син, що був одружений, за зв'язки із повстанцями обоє з молодою дружиною отримали по 25 років каторги. Боротьба була нерівною. Гинуло багато хлопців, і коли впали останні, залишився єдиний повстанець, син Ткачуків-Яворських. Тривалий час, дуже довго не могли вийти на його слід гарнізонці. Був невловимим. І що додавало сили, духу, незборності молодому хлопцеві? Вільний розвиток у сім'ї, ракування в саду, розкіш у ньому, насолоджування плодами його робило юнака

гордою дитиною природи, незалежним і впевненим. Але удар був нанесений несподівано і гостро. Однієї ночі забрали і вивезли на Сибір батьків. Все господарство, сад і земля переходило советам, стало нічийм. Хату, всі надвірні будови – клуню, хліви за конфіскацією було розібрано і матеріал вивезено. Сиротою залишився великий сад. І раптом тут, у селі, з'явилася маленька спадкоємиця його. Невістка Ткачуків-Яворських народила дівчинку у тюрмі, і після декількох етапувань тюрмами енкаведе дитину забрали дід із бабою, батьки матері маленької тюремщиці. Жили вони на другому кінці села і тільки скрушно зітхали, коли думали чи говорили про руйнації господарства своїх сватів. Сибіру боялися і самі. А над колыскою немовляти одного вечора нахилиться той останній повстанець і скаже бабусі: «Бережіть її... Може, вона одна із нашої родини і залишиться...» Через декілька днів і він, останній, загине, оточений гарнізоном енкаведе.

Мине близько півроку і «добрі сусіди», як би за правом ближніх, навіть родичів, накинуть оком на сад. І холодної лютої зими почнуть із черешень, що обступали його із північної сторони. І як нічіе, дерево мало ставати дровами. Але поруч жив ще один сусід, старенький Демко, теж із Яворських, і забив тривогу. Придубав до діда з бабою і почав: «Ти що собі думаєш, Семене, чого вмиваєш руки? Тож дитина є, і то її спадщина. Щось треба робити... Залишай господарство синові, а сам ходи туди».

І почав копати землянку біля саду, облаштовувати її дід Семен. А внучка вже була в лікарні. Лікар, зросійщений українець, після огляду запитає в баби: «Кто вы ей?.. А где же родители?» І коли визнає, скаже: «Бабушка, этот ребенок жить не будет. У нее все больное». Але, з Божою допомогою і допомогою лікарів, завдячуючи бабі Парасці, яка з лікарні бігала на ніч додому, пекла хліб і в напівголодні роки приносила лікарям, дитина викарабкалася на цей світ.

Ішли роки. Шумів збережений від сокир великий сад, радував у тому безрадiсному iснуванні смачними плодами, пахла польовими квітами та сушиною, обставлена столом, лавою, ліжками, тепла землянка. В ній росло карооке дівча.

Вже гарною і дорослою дівчиною, а згодом молодою дружиною, вона буде згадувати: «Яблука, груші, горіхи не виводилися цілий рік». «Через те і виросла така гарна», – підкреслювали у розмові. Приходили люди купити фрукти, коли вдома хтось хворів, а баба Параска їм давала яблука без плати. Були вже у зведеному хлівці корова, кури. Все своє, свіже. Сім'я не вважала себе бідною, а тим більше голодною.

І знову сад відбивався у новому поколінні, впливав на молодий характер. Саме погане, що буває в людині – заздрість. Тут її не було. Цьому диву, у якому ховалася незвична для села землянка, заздрили інші. А тут була лагідність пожилих людей, збережені всі найкращі традиції роду, справжній оберіг українських звичаїв, все, що формувало нову людину, але глибоко закорінену в рідне, у святкове християнське минуле і віру у все добре, незважаючи на довколишній світ, в якому глумилися над життям безпардонні партійні опричники. І всі ті вияви душі у привабному жіночому тілі довелося відчувати мені, коли і я вступив до цього великого багатого саду.

І ось ми стоїмо удвох на передодні своїх, а також столітнього ювілею цього мало не райського саду, дивимося на старезний, з великим дуплом у грубезному стовбурі горіх, що досі ще родить, на дві старі груші із на диво міцними стовбурами. Після знесених крон вибуяло молоде пагіння і груші й досі родять, ніби і не старіли. Яблуня ранета, теж зі зрізаним верхом, пишно закучерявилась гіллям, що тягнеться знизу доверху. Листя свіже, брунатне. І ще – чотири яблуні, яким теж обрізалися верхи і які теж добре родили ще упродовж тридцяти років, подаються старенькі – рідіють верхи, сохне, відколюється місцями кора, дрібніють яблука. Давно нема черешень. На їх місці вже постаріли посохлим дрібним гіллям вишні. А поміж ними молодий наріст, місцями густий вишняк. Галявами, де колись були мало не столітні дерева, пішли рядком, а далі розійшлися молоді, насажені нещодавно яблуньки, принесені із ярів та волинських пагорбів.

Життя триває. І сад досі кличе нас із далекого міста у свій пашум під легким вітерцем, до своєї тіні і свіжості, до травневих пахоців і медового літа, до тривалих радощів наших.

Було 23 серпня. Із підсадженої колись дідом Семеном груші-бери падали жовто-червонобокi, наче великі келихи, налиті медовим соком груші. День був похмурий, теплий, низько нависали кудлаті сиві хмари. І раптом з північної сторони над садом, вимахуючи широко крилами, проносилася зграя лелек. Ми підвели голови і – о, подив: майже над верхів'ями дерев над садом, недалеко пастівником, над усім селом летіли на південний захід великі зграї (зграя за зграєю) у розсипну, лисніючи витягнутими, від червоних дзьобів до підтягнутих ніг, напруженими білими тілами... І летіли, летіли. Даленіли, вимахуючи крилами. Таку небесну картину ми спостерігали вперше. Хто їм дає команду для такого великого збору? Десь із усіх районів, а, може, й самого Полісся стільки їх пролітало.

Завтра ще один, хай і невеликий, ювілей – самостійної України, над якою нині летіли і, мабуть, відлітали з неї небеснокрилі красиві птахи. Відлітали на південний захід від насуваючих холодів. Так, як і вони, відбували і відбувають зі стражденної України гуртами і наші земляки. І хотілось гукати: «Передавайте вітання їм, дорогі».

КОНЮШАНИ І ШУЙСЬКІ

Серед усіх шляхів сполучення найближче від Конюшок, як жартують місцеві гострослови, до літаків... Бо і справді, десь над селом у небі пролягають постійні лінії рейсових авіалайнерів. Гудуть і гудуть... Білого дня і вечірньої години, серед ночі і за похмурої дощової погоди. Гудуть і гудуть. Іноді в такій облозі небо, аж на душі важко, а ногою стати ніде, болото геть засмоктує..., а він гуде над цими проваллями рівненько і однотонно.

Або вийдеш зірної ночі надвір: мерехтять, переливаються зорі, і десь між ними, у глибині – гуде. Дивишся до втоми в очях, аж поки вгледити червоно-зеленого світлячка, що пливе серед небесних вогнів.

Як подумати, то до літаків Конюшанам, справді, найближче. Бо до автобусної траси по викрутасах польових доріг – кілометрів

та кілометрів. Про залізницю Конюшани і не думають. До неї не менше кілометрів 50! Через те живуть тут люди, переважно добрі і тихі, як вся їх округа. Живуть із землі: хліба, молока, м'яса, горюдини, садовини – всього тут доволі. Різний крам, гумові чоботи, цвяхи, а то й хустку чи куртку купують в сільській крамниці. Одне тільки – нікуди збувати рясних врожаїв з пишних конюшанських садів. Все те, що не з'їдається людьми і худобою, не закривається в бутлі і не переварюється на соки, варення, не настоюється наливками, винами, не пересушується і не роздаровується сусідам – так і залишається під деревом у траві, в'яне, гние, переводиться дарма. При місті, а ще великому, все пішло б на ринок, долучилося б до прибутку, розпалювало б жадобою душу, але тоді конюшани вже не були б конюшанами, а перетворились би на отих спритних базарювальників. Тут ще і досі живуть гарні традиції предків: якщо в тебе доїться корова, а сусідові ще довго до отелення, то в сусідню хату треба занести гладущик молока хоча б два рази на тиждень. Тоді виконується цілий обряд: у спорожнений глечик вдячна господиня кладе скибку хліба – щоб молоко велося. Перед Великоднем до такої хати приносять мандрику: назбираний сир, грудочку масла. Чи як на кутку хтось кабана смалить – для всіх сусідів треба занести свіжину. Гуртом тут проводять толоки, справляють колодки, клопочуться на весіллях і на похоронах. Може, цією далекістю від трас і доріг оберглись і пояснюються ті давні предківські звичаї, що вросли у теперішній час.

Воно, як подивитись... Глушина. Осінньо-весняні перекалки, розгрузлі дороги. Багнука. Це з одного боку. А з іншого – завдяки тому село обійшли війни, і діти конюшан не рвалися на мінах і снарядах. І сьогодні тут можна виорати лише кілка, зуба від борони, іржаве колесо від причепа – і ніякого тобі військового небезпечного начиння... Правда, війна обходила Конюшки настільки, наскільки вартими були вони як стратегічна віха. Десь у глибині польових доріг... Та й хто захотів би краяти, місити чорне, гливке конюшанське болото. Але вітри війни над селом пролітали, і дошкульні. Вони виривали із господарств чоловіків, розносили їх бозна-куди по світу, часто вертаючи страшними

звістками, нерозрадним горем. А найчастіше били по селянській душі тим, що скільки не було на цій землі воєн, конюшани за все розплачувалися кіньми. Для кавалерії, для обозів. А кінь, з огляду на конюшанські дороги і тугий болотяний заміс, завжди тут був єдиним засобом руху. Верхи, на возі та на санях конюшани долали неблизькі відстані – до Кременця, до Бродів і далі. Цього потім не врахувало керівництво, коли звели коней у колгоспну конюшню, і курс був узятий на виживання коня як непродуктивної сили. Відтоді рядовим конюшанам доводиться долати свої дороги пішки.

Конюшки, як і всяке більш-менш варте на дорозі історії поселення, мають і свої набутки, гідні гордих спогадів і причислювань себе до не ликом шитих. Над селом, як червона заграва, не вгасає досі спогад про повстання. Всі, як один, конюшанські чоловіки пішли, підняті закликком сусідніх сіл: на панів! Хто і як призвів до повстання, конюшани і не доскіпувалися (ходила чутка, що його підняли колишні матроси), але повітове містечко захопили і навіть два дні протрималися, поки їх не розсіяли урядові війська. Після того багато конюшан відсиділи в тюрмах, багатьох було до півсмерті бито, але в пам'яті села ця непересічна подія залишилася донині.

За рікою із драговинистими по обидва боки лугами-берегами, що поросли вільхою, непрохідними хащами, на протилежних від Конюшок горбках видніло верхами костьолю і церкви містечко Шуйське. Конюшани мали від такої близькості більше клопоту, аніж вигоди, яка скликала до Шуйського щонедільними базарами. Добиратися до них конюшанам треба було об'їзною доріжиною поміж пагорбами, яругами, через сусідні села. Тим самим долали кілометрів сім, тоді як через ріку – рукою подати.

А клопоти – не те слово. Не одну біду мали конюшани від такого сусідства. Це було, як кажуть конюшани, «за Польщі». Хотів один чоловік розбагатіти. Позичив у жида грошей, купив землі, коненята. Думав, доробиться. А восени, що намолотить – якраз на проценти Мошкові. Приїздить і загібає все. Ледве що на насіння залишає. А не виплатив позички – приїде поліція, судовий виконавець. Заходять у двір і зразу по хлівах, до комори...

Виводять із хліва корову, розбивають скрині, вигортають сувої полотна, вовняні рядна, з ліжок забирають подушки. Все, що можна продати...

А за німців конюшани були ніби відгороджені від напасті. Ті вояки боялися яру і нетрів, що оточували з усіх боків село. Навесні, восени і влітку – непрохідні береги, а зимою – снігові замети між пагорбами і ярами. Через те люди відчули себе самотійними.

Найхарактерніше у конюшан – то їх запопадливість, витривалість, передані ще з прадіда-діда, їх невибагливість: все вони пережили, все вони винесли на своїх кремезних плечах, міцних зігнутих хребтах, і сьогодні це село вміє посіяти, доглянути, зібрати.

Тут і земля родить багато, і корови дояться добре, і бджоли мед носять. І діти, якщо хто пішов у світ, то конюшанську марку тримають міцно і твердо. Мають конюшани свого відомого художника у столиці, дали землі свого письменника, на що здатні люди достойні, горді, із багатою історією, з насиченим колоритним життям.

Правда, якщо бути до кінця щирим – то і завжди ріс тут свій бур'ян. Мовиться ж – у сім'ї не без виродка. Але воно завжди десь на межі, скраю, як сміття на ріці – далі від течії. Про таких тут згадують, як предки, раніше, про нечисту силу. Тільки ті хрестилися при згадці, а ці просто спльовують, осквернивши нечистим рот. І все те, якщо подивитися,росло із війною... Багато зламала вона у світі, немало поламала і в Конюшках. Воно і до того було, але якось зрідка, поодинокі: той коні крав, той донощиком у поліції вважався. Але одному, впіймавши, печінки відбили, а другого обминали, як скажену собаку. Все одностайно. А тут – наче б хто покалічив народ: пішов розбрат... А все відтоді, як із приходом сюди червоної азіатської нечисті молоді чоловіки, старші хлопці стали на захист своєї, так важко придбаної, землі, своїх забудов, улюблених коней, реманенту – того всього, що почали забирати до колгоспу. Стали на боротьбу за свою людську гідність. Пішли в повстанці. І всі загинули...

А тільки й тут, здавалося б, на руйновищі, одного разу сталося те, чим село відзначилося на всю республіку. Тоді, як все і скрізь у нас, вирішувалося одностайно, приймалося одноголосно, Конюшки взяли й проголосували на виборах проти – не ввели голову сільради навіть у депутати. У районі – переполох. Кинулися рятувати становище, шукати призвідців, але, врешті, зрозуміли, що причиною всього «грубе начальницьке поводження голови, внаслідок низького культурного і освітнього рівня».

У протиборстві із Шуйським і тими хто над ним, стояло, і досі стоїть, село в мовчазному, тихому спротиві після того, як загинули останні його захисники-повстанці. А шуйські і далі проводять наїзди, як і колись нальоти, на Конюшки. Пройдіться полями – не зустрінете ні одного зайчика.

У найглухіші закути доберуться «УАЗ»ами, а далі розсипаються облавою і нічого живого не залишається після них. Потім хваляться, що сімнадцять лисів взяли за сезон. За кізок мовчать, бо тих стріляти не дозволено... Такою облавою йшли їх попередники, навіть батьки, цими полями. В облавах йшли не тільки енкаведисти, а й всяке сміття із втікачів, що осіло в Шуйському, і грамотніше ставало фінагентами, тинялися у заготконторах, в коопспілці, а малограмотні – в охороні, фурманами, в міліції, НКВД, інших районних службах... їм давали старі гвинтівки і для кількості випихали на облави. Ці теж нахвалялися, скільки бандер знищили, але ніхто і не нагадував скільки дівчат, жінок було згвалтовано тими ж енкаведистами. Пам'ятається, п'ятнадцятирічну дівчину один прогнув у діжку із грисом і поки знущався над нею, вона задушилась у тому грисові. Тепер їхні сини, онуки стали бізнесменами, банкірами, орендарями...

Багато призабули Конюшки. Старші померли, молодшими вже не так гостро сприймалося те, що було. Вже не боялися приїздити до родичів на весілля втікачі-фінагенти, співаючи після доброї чарки «Куба – любов моя», «Подмосковные вечера».

Бо більшість конюшан і ті, що пройшли сибіри, тюрми, з'їхавшись, співали стрілецьких і повстанських пісень. Оживали тоді, підтримували спів старші дядьки, які також пройшли

табори, пережили все і дивилися в такі моменти на молодих з радістю і надією.

А ще одна щемлива струна лишалася – особливо у старих конюшан – сільська церква.

Як болячка була роками на горбі. Заросла чагарями, іржавіла. Все відтоді, як ночами хтось валив хрести по селі, а батюшка переїхав до більшого сусіднього села. Тоді і церкву закрили – ключі забрав голова сільради. З того часу, як не намагалися люди, як не побивалися, куди не зверталися – відповідь була одна: ні... Тільки вище Шуйського, навіть Києва, аж у Москві, сталися переміни. Горбачов почав «перестройку». Відчули її і в Конюшках.

Громада обрала двадцятку і прийняла рішення: відремонтувати за свої кошти церкву. Жінки випросили у голови ключі – вирішили помити усередині. Коли зняли майже перетлілі, запопорошені рушники, перетерли ікони, змели двадцятирічні порохи, помили розмальовані біблійськими святими стіни, – все заблищало, заграло...

Збуджені, посвітлілі од роботи і від дотику із святинями, душі жінок не витримали: колишні півчі, всі водночас нагадали призабутий мотив і заспівали. Луна злетіла, крилами вдарила під високі бані. Мовчазна десятиліттями, із засмученими ликами святих, будова наповнилася урочистим співом. Розтривожені жінки христосалися одна до одної, цілувалися, плакали...

В радості такій, якої люди вже давно, а може, і ніколи не відчували, і не гадалося їм, що вже скоро поділяться вони. І родичі тих, що вивтікали колись до Шуйського, стануть по один бік церкви, а більшість конюшан і тих, що повернулися з тюрем, сибірів – по другий. А з великими змінами, що пройдуть у світі, тут нічого не зміниться.

Отак і живуть люди, заповнюючи дні роботою, своїми клопотами і малими втіхами, що творять їх для себе самі. Приймають горе, яке спіткає, очікують або наближують святкові, і не такі радісні через роздвоєну церкву, дні. Дивляться у світ крізь вікна телевізорів, ходять по конюшанському болоті, яке місить колесами новітня техніка. Та найістотнішим доказом наближення Конюшок

до цивілізації повисає частий гул над селом, де пролягли лінії рейсових авіалайнерів... І стоїть конюшанин у своїй загадковості на одвічній землі, слухає високий піднебесний дзвін, і душа його повниться тихим смутком чи незрозумілою радістю.

ЧОРНИЙ ДЛЯ УКРАЇНИ ДЕНЬ

Той горезвісний вівторок. Чорний час його – 16.15. Так звані «державці» прийняли антидержавний закон про мови. Закон на знищення держави.

Русифікацію до нашої незалежності в Україні проводила Москва, російська комуністична влада, яка, під жупелом «братерства», нищила українство. Все робилося під виглядом творення якогось ефемерного радянського народу. Тепер же п'ята російська колона в Україні, московські наймити, феєсбешні агенти брутально нав'язують ту ж русифікацію методом регіоналізації. Продовжують ту ж злочинну діяльність під виглядом «прав людини», порятунку «вимираючої» в Україні російської мови. Особливо вимираючої у світлі інформаційного російського засилля в нашій державі. Можна було б і хочеться звертатися до совісті етнічних росіян в Україні... Але в росіян-регіоналів із донбаського клану, що сьогодні при владі, її нема. Це вороги України, її незалежності, її самостійності. Триває перетворення пів-України на російський Квебек. Через те – бути росіянином у нас, байдужим до південно-східної мовної вахханалії – бути російським окупантом. Бо загрози для російської нації у світі нема. Є вона, матушка, «необъятная» – «Рассея – от Волги и до Енисея», «Широка страна... родная» з «могучим русским языком». Чого ще треба стурбованим росіянам, громадянам України?

Особливо ганебна роль церкви московського патріархату, так званої УПЦ, у цій російськомовній ситуації. Та ще й із її Кірілом і його «русским миром». Бо ж задовго до цього її «отці» і московські прислужники теревенили про «неблагодатність» рідної для українців мови. І ось що маємо, до чого дійшло. До викорінення і так

ледь-ледь дихаючої української мови на теренах, що під покровом одеської Катерини і запорізького Джугашвілі.

То що ж лишається робити бідним українським південно-східним аборигенам, коли нема сили побороти цю ворожу навалу? Дочекатися розвалу Росії (за сценарієм Советского Союза). І аж тоді спаде та страшна сила, що не дає вільно дихати Україні.

*Я польську чув мову на розі двох вулиць Тернополя
І зрадив тоді мові, що вільно текла, наче дзенькала срібно.
Не знаю чому, а мене зворушила
Мова чужа на розі двох вулиць...
І я порадів срібному вільному дзеньку
Струмочка сусідньої мови
Межи моєї, широкої, голосної.
Бо таки були скептики
І вважали загином безвихідь,
Проклинаючи тихо чужі посягання.
Я ж нині радію,
Неначе тій знахідці рідкісній,
Мові, якою прагнули
Рід хлопський залити, заповонити.
Я нині радію –
Бо це вже історія, що повчає:
Те, що було до нас несене
З примхою зверхності,
Нині – лиш відголос в голосі мого народу,
Тільки окремі слова,
Наче блискітки срібні
В дужій стрімкій течії
Української мови.*

ПОВЕРНЕННЯ УЛАСА САМЧУКА У... ТИЛЯВКУ

На початку 90-х минулого століття я написав статтю «Дермань. Дорога до Самчука». В ній ішлося про те, як важко повертатися Самчукове слово на Батьківщину. Хотілося сказати про той бруд, про несусвітню брехню, якими намагалися очорнити світле ім'я українського письменника НКВД-КГБ зі своїми підручними борзописцями. Хотілося відкрити правду землякам про їх талановитого краянину, припідняти плиту неправди, що душила страхом зневірені душі. Та найгострішим у статті було те, що в ній розвінчувався міф про псевдопоета, міф, що його створило НКВД з рівненськими (тоді було «ровенськими») графоманами, щоб цією видумкою заступити, затінити справжніх письменників – Уласа Самчука і Миколу Хомичевського (Борис Тен).

Яку Львові був знищений сталінськими костоломами Ярослав Галан, щоб кинути тінь на підпілля і почати новий шквал репресій проти Львівської інтелігенції, так само вони вчинили у Дермані з юнаком Миколою Максисем, активним учнем, що грав на гітарі, пробував віршувати... І розвернули справу: заднім числом виписали на його ім'я комсомольський квиток, зібрали віршики місцевих одописців і видали у Львові під ім'ям юнака збілочку «Живу і буду жити». Потім пішли далі – створили обласну комсомольську премію, якою відзначали тих же графоманів і звели на подвір'ї дерманської школи пам'ятник із написом, що він загинув від рук українських буржуазних націоналістів... Так була витворена ще одна комуністична машкара, якою одурманювали молодь, опоганювали все святе, притлумлювали національну свідомість, заступали справжні імена.

У Дерманський монастир, до якого були причетні славні постаті фундатора і видавця першої слов'янської біблії Василя-К. Острозького, Мілетія Смотрицького, Дем'яна Наливайка, Івана Федорова, зібрали розумово неповноцінних дітей і створили інтернат (подібне комуністи зробили у Почаївській лаврі і княжому Острозі).

Силою обставин доля закинула мене до складу демократичного керівництва Здолбунівського району. І Дермань став повністю під моєю опікою. І тут виникло цілий ряд ідей, постав комплекс нелегких завдань, щоб повернути справжнє ім'я письменника Уласа Самчука. Втїлити в життя задуми було не просто, бо над нами стояла обласна державна адміністрація із вчорашніх партноменклатурників... Перша з ідей – запровадити літературно-мистецьке свято «Дерманський світильник». Щоб його зробити більш притягальним – заснувати і вручати на цьому святі премію ім. Світочів. Але щоб до цього дійти, треба було розчистити місце для таких проєктів. І першим кроком на цьому шляху необхідно було знести пам'ятник на подвір'ї Дерманської школи з дозволу обласної держадміністрації... А це було майже неймовірно. До того ж, все треба було зробити швидко, без розголосу, щоб не збудити, не підняти хвиль протесту сповідників радянського режиму в області.

І все було зроблено: звернення районної влади до обласного начальства було підкріплене листом прогресивних вчителів Дерманської школи про те, щоб пам'ятник перенести на могилу, що на сільському цвинтарі. В переконливій, дружній розмові з начальником обласного управління культури (за національністю євреєм) було досягнуто погодження, а далі все відбулось автоматично. Серед купи документів, що лягають на стіл для підпису, голова адміністрації, що не надавав особливого значення ідеологічним питанням, не заглиблюючись у справу (адже є погодження), наклав резолюцію: дозволити... Що сталося після розголосу (спам'яталося і обласне керівництво), розповідати не буду, бо тільки за одну статтю «Дермань. Дорога до Самчука» колишній секретар райкому оббігав цілий ряд установ у районі, щоб мене подати до суду. Лише наведу уривок з нашої відповіді на службову записку секретаря облвиконкому, який увібрав до неї всілякі обвинувачення і вимагав покарати затійника вже не за те, що пам'ятник знятий, а що вчасно не зведений на могилі. «Ініціатива школи з цього питання після того, як їй був даний законний хід, блокувалася певними політичними силами, керованими з облас-

ного центру, противниками цієї акції (оброблялися родичі загиблого, виконавці робіт і т.д., саботажників доводилося звільняти з роботи і т.п.). На наш погляд Микола Максись є жертвою політичного терору і його ім'я не повинно бути в черговий раз предметом політичних інсинуацій. Отже, шукати сьогодні винного в апараті райвиконкому немає підстав».

Згодом помінявся обласний голова і мене доля закинула на посаду голови обласної організації Спілки письменників. Були ми людьми різних політичних орієнтацій. І все ж мені вдалося переконати його в необхідності заснування «Дерманського світильника» і премії ім. Світочів, яка буде вручатися в день проведення літературно-мистецького заходу. Йому не тільки треба було погодитися, але й виділяти кошти кожного року. А якщо додати, що цю ініціативу намагалися блокувати під всілякими приводами його заступник з гуманітарних питань і вже змінена на той час районна влада... І все ж свято відбулося!

Приїхали сім професорів, письменники з Києва і сусідніх областей. З роками це стало традицією і хотілося вірити, що Улас Самчук повертається і твердо стає на рідній землі. Та не все гаразд у нашому королівстві. Дерманці досі перебувають у міжконфесійному конфлікті (353 на той час людей – прихильники московського патріархату і 282 – київського). Двома великими церквами у селі володіє московський патріархат.

В такій ситуації велика надія і багатообіцяючі заходи із часом обуднюються, стають не такими притягальними. Дрібнішають гості, стає їх все менше. Борзописець, що за советів набив руку на брехні, у своїх писаннях робить «відкриття», називаючи засновником то просвіту зі спілкою, то регіональну письменницьку організацію з місцевою владою, які до заснування ніякого відношення не мають. І виникають ось такі рефлексії:

*На Дерманському терені
Все зійшло на теревені,
Все про мову та про «неньку»
Ці промови-теревеньки.
Про яку тут Україну,*

*Де думки про сівозміни,
Молоко, на нього ціни
І про пенсії маленькі...
Ці думки їх, як обценьки,
І не тиснуть дикі речі:
Що такі були предтечі,
А звелось все до церквиці.
Править унія московська
По твоїх, Дерманю, храмах.
Ти в тяжких і досі ранах.
Де Мелетійові кості –
Чинять глузи ризоносці:
Наглумилась над Смотрицьким
Чорноряса молодиця.
Треба тут не співів, танців –
Юнь, подібну до повстанців,
Чи плачу Ієремії,
Аж поки не зазоріє.*

Все Дермань та Дермань (бо він цього таки вартий). А що ж Тилявка?.. Інша область, інший район. Рідна моя область і рідний мій район. Як і Уласа Самчука. Тут він, коли переїхав з батьками із Дерманя, пас корів, юнакував. Звідсіля подався до близьенького Кременця в гімназію. Про все написано в його «Волині». І в питанні міфів Тилявка теж не ликом шита. Правда, не вона, а енкаведисти, які і в цьому краї гвалтували і пам'ять, і правду. Тут вони вигадали «Уласівну».

Жила в селі одна хвойда, frau fir alles. Видно, вони в неї теж бували. І народилося у жінки дитинча, дівчинка без батька. Це ж треба було додуматися. Як Максисеві виписували заднім числом комсомольський квиток, так бідному дівчиську приписали батька – Уласа. Мати вже померла. А вони підремонтували чи підвели хатину для бідолахи... Що ж тут поганого? – може хтось сказати, – навіть спецслужба пошанувала так пам'ять про Самчука. Отож бо. Ось яким коштом купувала і купувалася підлість. Почали проводити мітинги в районі, возити по тих мітингах бідолаху. І вона виступала на мітингах і завчено проклінала «батька»,

Уласа Самчука. Хто ще міг додуматися до такого блюзнірства?.. Пишу оце, а за плечима стоїть моя Лариса і сміється. Ми з нею з одного села, що недалеко від Тилявки. А батько її працював фельдшером у Тилявці і жив на квартирі у хаті Самчуків. Там йому давали город, то дівчинка з дідом їздила в Тилявку на той город і пам'ятає як говорили, що хата буржуазного націоналіста, який живе в Америці і що в селі є його дочка...

І ось пройшло стільки років. Дякуючи Романові Громяку, який у свій час працював керівником Тернопільської області і все зробив, щоб Улас Самчук (пам'ять, його слова, речі) повернувся у Тилявку. Рівненська влада з її світоглядом доки розгойдувалась, то всі експонати попали до Тилявки. А ось про «Уласівну» (чи то забули?) мало хто говорив. Тилявка свою ганьбу приховувала.

Вже вкотре я приїжджаю в Тилявку, до Уласа Самчука, в його музей у сільській школі. Випала щаслива нагода зустрітися цього разу з милим Гаврилом Черняхівським, письменником із Кременця. Був час, нас нікуди не відривали і ми розмовляли. Це ж він закладав перші підвалини музею, а потім з ним розбудовував це святе місце сьогоднішній директор, мій односелець з Голибіс Петро Панасюк. І ось тепер, божого року 2009, у день народження письменника, від Гаврила Черняхівського я почув цю історію. Вже коли розвалився «Союз нерушимый», він зустрівся із тією жінкою, розпитував про все. Жінка плакала, казала, що її присилювали до того, заставляли так себе вести начальники з району. І якби їй хтось допоміг поїхати в Канаду, вона взяла б землі на могилі Уласа Самчука і просила б прощення за ту негідну поведінку... Жінки тої вже також нема.

– Навіть імовірності тут не може бути, – підсумував Гаврило Черняхівський. – У Самчука від обох дружин, з якими він жив, не було дітей. А в другому шлюбі перша його дружина стала матір'ю.

Розпочиналося дійство в актовій залі і нас покликали. Прибули сюди вчителі з усього району, студенти із Кременця. Тилявка зібрала усіх на вшанування свого знаменитого земляка, письменника Уласа Самчука.

2009

ВІД «ТРЕНОСА» ДО «АПОЛОГІЇ»

Штрих до затьмареного портрета, або драматична стежа Мілетія Смотрицького в нашій історії і письменстві

Думки про долю Мілетія Смотрицького мене бентежили давно і ось, при допомозі давніх свідчень Михайла Драгоманова і Сергія Єфремова, хочеться глянути на суперечливу постать.

У свій час я критикував письменника Петра Кралюка за книжку «Діоптра» про нібито Мілетія Смотрицького і присудження премії «Світочів» за неї. Фактично писалося в ній про якогось «журналогу» і навіть назву нібито «втраченої» ще однієї книжки Смотрицького було перебрано від ігумена Віталія (його книжка «Діоптра альбо Зерцало»). Наступну книжку «Реліквія», про князя В. К. Острозького, читав із задоволенням, а прочитання «Сильних та одиноких», про Степана Бандеру і Ярему Вишневецького, викликало навіть захоплення. Хотілося б, щоб автор з цієї вершини повернувся до справжнього Мілетія Смотрицького, бо про нього він знає у деталях. Правда, прозу про цю глибоку духовну постать треба писати художню, а Петро Кралюк у своїх творах переважно історик... Виходить, треба чекати захоплення постаттю полеміста від молодших талантів. Будемо чекати.

А поки що глянемо на цей драматичний, якщо не трагічний, шлях великого земляка, що вилетів із Острозького гнізда.

Даючи характеристику постаті М. Смотрицького, Сергій Єфремов вказує: «був вихованцем, з одного боку, острозької школи й тієї, що там панувала, духовної атмосфери, а з другого – закуштував був єзуїтської науки та західноєвропейського життя».

В єзуїтському колегіумі навчався і Богдан Хмельницький, і це йому не завадило стати видатним полководцем і державним українським діячем.

Оглядаючи шлях і розвиток особистості М. Смотрицького, насамперед треба сказати, що це була художня натура, навіть поет за своїм характером. Дитинство, яке пройшло на розкішних і крутих берегах Смотрича, виховання в шляхетній родині високоосві-

ченого Герасима Смотрицького, історія, що витала над Кам'янець-Подільським замком (Г. Смотрицький працював у К.-П. писарем), суспільна атмосфера, що панувала в тогочасній Україні, сформува-ли чутливу юначу душу. А про тогочасну атмосферу, про народ, серед якого ріс юнак, писав російський дослідник І. Прижов: «... южнорусский народ с его теплым и светлым христианством, народ, не ведавший ни расколов, ни ересей, чуждый всякой нетерпимости и фанатизма необыкновенно богатый песнями, в которых слышится его доброе любящее сердце, горячо преданное своей матери Украине, народ умный и честный, не ничтожный народ, а, напротив, хранитель начал высшей гражданственности».

А близько 1576 року, на прохання князя Острозького, Герасим Смотрицький, як освічена людина, переїздить до Острога для перекладу Біблії і викладання в школі (академії). Так юний Смотрицький опиняється в цікавому середовищі і тій духовній атмосфері, що формувала молодий світогляд.

Після навчання в Острозі М. Смотрицький вчиться у Віденській єзуїтській колегії і чотирьох європейських університетах, розширюючи свої багатосторонні знання. Серед високоосвічених людей свого часу ніхто не мав такої фундаментальної закінченої університетської освіти.

Реформаторські ідеї, що прийшли із Західної Європи, породили прицерковні братства, «що окрім церковних і філантропічних справ стали переходити до освіти і культури, перейшли до шкіл і друкарень, поробились справжніми заступниками й оборонцями рідної народності» (С. Єфремов).

У цю пору Мілетій Смотрицький повертається у Вільно, починає працювати на педагогічній ниві, стає членом Віленського братства і виступає з полемічними творами. І якими?.. Весь його внутрішній світ сповнений соковитою молодістю, живлющими джерелами, всім, що виніс юнаком із рідного краю. І тогочасні його полемічні твори спрямовані проти гонителів православ'я.

Тут треба пригадати ті зміни, що відбувалися в державно-суспільному житті Руси-України з прийняттям християнства і поширенням його серед населення. Верховні уми розуміли, що

для такого поширення необхідне було доступне для людності слово. Оскільки воно приходило через болгарську мову, то виникала потреба перекладу, наближення до рідного. Так виникає Остромирове Євангеліє (1057), Бучацьке Євангеліє (XIII ст.) і особливо цей процес поширився після проникнення із Західної Європи ідей реформації.

Знаємо, що руська мова, як більш розвинута, була мовою офіційною в русько-литовській державі. Це тривало до Люблінської унії (1569 р.).

І «коли руські і польські землі опинилися в одній державі, хоч із однаковими юридичними правами та незабаром фактична перевага польського елемента, як більш культурного і з виразно агресивними рисами добре таки дається взнаки. Руська культура не витримує конкуренції із культурою польською... Руський елемент потроху спадає, сходиться на становище нижчого і підлеглого... католицька віра стає ознакою людей вищого стану і виховання, а поскільки релігійний принцип домінував у житті і покривав собою принцип національний, то люди православної віри і, отже, руської народності, одсуваються на задній план, одтираються од урядів... скрізь пасуть задніх. Руські вищі класи, що спочатку стояли в опозиції до нових порядків, потроху переймаються бажанням і собі допасти до «панства великого» і одно за одним руські аристократичні сімейства переходять до польського табору і до католицької віри, одриваються од рідного народу не тільки соціально, а й національно. Туга та відчай брали вірних синів свого народу... потужніших духом людей це тільки гартувало, але таких поступово ставало менше» (С. Єфремов).

Найміцніше в цій ситуації тримався рід князів Острозьких, осередком якого був сам князь Василь Костянтинович аж до його смерті. І в оцей час Мілетій Смотрицький видає у Вільно польською мовою свій знаменитий «Тренос» (1610 р.). В ньому подано цілий реєстр українських магнатів, що відчахнулися від рідного дерева: Слуцькі, Заславські, Збаразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чорторійські, Пронські, Рушинські, Соломерецькі, Головчинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини, Ходкевичі,

Глібовичі, Кишки, Сапіги, Войни, Волевичі, Зеновичі, Тишкевичі, Тризни, Горностаї, Мишки, Гойські, Семашки, Гулевичі, Калиновські, Загоровські, Мелешки, Павловичі, Сосновські...

Дослідники зазначали, що твір був написаний «надзвичайно поетично, зі справжнім натхненням» .

Під його пером – пише Сергій Єфремов – сучасна Україна ніби оживає і плаче невимовно тужними словами, промовляючи до дітей своїх, що покинули нещасну матір, церкву православну... глибоким ліризмом і поезією, щирим пафосом гніву й обурення повіває на вас із сторінок цього натхненного голосіння, справжній не вдаваний плач над лихоліттям у рідному краю витискає сльози із очей читача-прихильника, а полемічні стріли та сатиричні екскурси ранили глибоко ворога і супротивника». А ці вороги оцінювали по-своєму: «звіку ще ніхто з еретиків на святий престол не нападав так злостиво – кожне слово тут язва, кожна думка – отрута, тим гірша, що автор розпустив її в красі стилю, як у солодкій принаді».

А довкола тривала боротьба за душі. Михайло Драгоманов зазначав: «на тогдашнем западнорусском литературном языке писали и католики и протестанты, как и православные. И дух пропаганды, и свойственное времени реформации внимание к массам народа побуждали тогдашних писателей оставлять латынь и церковнославянщину для языка русского».

Ще задовго до діяльності М. Смотрицького католик, доктор Франциск Скорина видав у 1519 році першу книжку на руській мові «Библия русска». Ще в 1491 році німець (гадаємо, протестант) Фіоль видав у Кракові «Часослов», «Псалтир», «Октоїх» і «Тріод» за фінансової підтримки князя Костянтина Острозького (батька В. К. Острозького). А в міжконфесійній боротьбі за православне руське населення виникає такий собі компромісний протектор між засиллям католицизму і українським народом: церква під рукою римського престолу, але із збереженням всього східного обряду. Таким стриманням загрози ополячення виникла помірна течія зближення із західною культурою і церквою. Провідниками цієї ідеї стали високоосвічені церковні діячі Іпатій Потій, Терлецький і їх прихильники.

Ось в такій ситуації діяв «Тренос» М. Смотрицького, автора, що своїм світоглядом ще стояв на засадах тих ідей, що їх засвоїв у безхмарному молодому віці. Але й відома була йому доля київського митрополита Ісидора, що поїхав до Москви після об'єднаною Флорентійського собору прихилити і її до об'єднання християнства, московська візантійщина посадила його в темницю. Та поки що ефемерне єднання з московським православ'ям глибоко не зачіпало бентежної душі М. Смотрицького. А вже у 1628 році після тривалої подорожі на схід і після того як у 1627 році звелено було у Москві «на пожарах сжечь» з наказу царя і московського патріарха «Учительне евангеліє» Кирила Ставровецького, М. Смотрицький видає книгу «Апологія», в якій відмовляється від попередніх поглядів і одверто пристає до унії. Тип західника остаточно переміг у хитаннях між Заходом і Московією. Звичайно, це важко було зрозуміти не глибоко посвяченим православним братчикам, як і потім запорізьким козакам. Навіть після того, що відбулося на київському соборі: «його присилувано прилюдно зректися «Апології». Похмура сцена того зречення (ревокації) у великій Печерській церкві з роздиранням та потоптанням під ногами листів «еретицької» книги, з гашенням свічок, анафемою й іншими аксесуарами темного середньовіччя» (С. Єфремов).

Після того архієпископ вітебський і полоцький Мілетій Смотрицький втікає з Києва, видає протест проти присилування потоптати свою совість, і решту свого життя присвячує гострій полеміці з критиками його нової позиції.

Останні роки жив у Дерманському монастирі, де й помер 27 грудня 1633 року.

Православна церква, як і потім радянські вершители, намагалися замовчувати діяльність великого полеміста або подавати її у власній інтерпретації, бо ж не можна було замовчати, що Мілетій Смотрицький – автор першої знаменитої книжки «Грамматика Словенская...», виданої книжною староукраїнською мовою.

Сьогодні це вже ніби далека історія. І з Волинського плато, де починав свій шлях і де завершив його наш видатний земляк, ми мали б спокійно глянути на ходи нашої трагічної історії і на муче-

ницькі постаті її очільників, чи то державних, чи духовних. Та не те маємо: ортодоксами православ'я зруйнована могила М. Смотрицького і десь подіта надмогильна плита. Почеплена письменниками меморіальна дошка на стіні монастиря, зірвана новими господарями, слугами московського патріархату, нікчемними потомками видатного достойника.

*... де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остряниця стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? – нема!
.....
Де той Богун, де та зима?..*

І могили Мілетія Смотрицького нема, дякуючи землячкам понівеченого Дерманя.

Пригадуються наші примітивні перепалки у 50-х роках. В глибині Галичини, у Бережанах, навчаючись у медичному училищі, ми собі дозволяли:

- Ви – москалі!.. – гукали галичани.
- Ви – уніяти! – відгукувався волиняк.

Ми, з Волині, себе вважали послідовниками славних заплотців у вірі, потомками Богдана Хмельницького, і в слово «уніяти» вкладали смисл «запроданці». Таким був рівень симпатій та антипатій. Такий був рівень знань, вірніше, незнань.

Проходили роки і багато чого визнавалося. Тепер я з глибокою симпатією ставлюся до греко-католицької церкви. А тоді називали мене «москаль», того, чий батько сидів на 25 років, ув'язнений за боротьбу з москалями-советами. І відгукуючись – «уніяти», де було знати, що церква та – мученицька, і її духовенство так само було репресоване советами.

Отакі подібні душевні трансформації відбувалися і в 16-му, і 20-му століттях, так і лишаються суперечливими для багатьох до сьогодні. І чи не подібна ситуація була у Хвильового, і сьогодні у нас перед вибором: чи євразійський, чи євросоюз?

ВОЛИНСЬКІ СПАЛАХИ ПЕРЕКЛАДНИХ ЄВАНГЕЛІЙ

Воістину переконливе «рукописи не горять». І це підтверджує страдницький шлях «Пересопницького Євангелія» від Двірця, Пересопниці крізь темряву (аж до висвітлення постаттю Мазепи), далі до Переяслава через дальніші сутінки і аж до нас! Слава Богу, що не до сусідів... А може вони відчували, що не той дух витає над пам'яткою. Бо і Остромирове у Москві, і Дорогобузьке у північній Пальмірі (зі слів покійного історика Г. Бухала) наміцно та й, мабуть, безповоротно осіли духовним скарбом на чужині.

Дивний був час духовного відродження Руси-України (України, бо ж писано про Україну у зв'язку з перепохованням Бориса і Гліба 1115 року): до названих першотворів ще додамо Бучацьке Євангеліє, написане галицько-волинською говіркою ще на початку XIII століття. І першою писемною пам'яткою української мови було Кам'яно-Струmilівське Євангеліє 1411 року. Але коронною тривалодіючою історичною і духовною пам'яткою стала Острозька Біблія, створена під рукою великого і мудрого князя Василя-Костянтина Острозького.

Впадає в око, що і Пересопницьке, і Дорогобузьке Євангеліє, і Острозька Біблія творилися на Волині (додамо ще Волинське Євангеліє – 1571 р.), та й Бучацьке, писане «галицько-волинською говіркою» (це ж іще за князів – братів Данила і Василька!). А яка ж була та говірка, тобто наша українська мова тоді?.. Михайло Драгоманов наводить приклад у своїй статті «Малороссія у своей словесности» колядку часу Данила Галицького про повернення боярина з угорської землі:

*В нашого пана...
Тисові сінці, яворові східці,
Ходить по них молода княжна,
На тій княжні кований пояс,
На тім поясі золоті рем'ячки,
На тих рем'ячках мідяні ключі.
Мідні ключі тихо дзвеніте,*

*Тихо дзвеніте, – пана збудите...
Бо наш пан з Угор приїхав.*

А ось зразок тогочасної, веселої, майже пісеньки:

*У пана Яна
собака п'яна,
Лежить на возі і люльку курить,
і люльку курить, і пана дурить...*

Бо деякі теоретики кажуть про якусь «староруську мову», від якої нібито пішла наша. Звичайно, мають на увазі церковнослов'янську, похідну від болгарської. Тут, мабуть, треба провести певну градацію, похідні мовного руху. Те, що називають «староруською» – то є книжнослов'янська, вона ближчає до літературно-писемної, яка вже включає в себе все більше елементу народної мови, а далі від «книжної і народної – до єдиної, народної» («Пам'ятки української мови»), тобто сучасної, нашої. Мова, якою розмовляло населення, тобто народна мова, початки її у непроглядному і неосягненному – це наша безсмертна українська мова з її багатими численними діалектами.

Ще оди приклад народної української мови можна навести у карпатській глушині село, що було під угорською окупацією 1000 років (з 945-го). І яке було здивування радянських солдатів-українців у 1945-му, коли вони почули там чисту рідну українську мову, не змадяризований владою збережений релікт!

Доводиться відступати від лінії євангельських перекладів у бік мови автохтонів, щоб потім знову повернутися до євангельського письма.

Ще школярем я дивувався, чому в моєму селі, у глухомані Шумських лісів (Південно-Західна Волинь) мова наближена до киевсько-полтавського наріччя, майже літературна. Потім пояснював близькістю до Острога, його академії. Навіть із сусіднього села Суража походив староукраїнський письменник Василь Суразький. Але в одній розмові з істориком, письменником Петром Кралюком почув (він своїми дослідженнями довів), що на теренах

Полтавщини (Лубенщини) оселилися наші люди, волиняки, куди їх привів князь Ярема Вишневецький і заселив на землях, наданих йому королем. Це ж і його родич Дмитро Вишневецький-Байда ще до того проклав шлях, перебрався у ті напівдикі краї.

Отак, де не торкни – волинський слід. І навіть на Куликовому полі завершальну і вирішальну долю битви докінчив зі своїм полком Боброк-Волинський, коли Мамай і Дмитрій знесилені пострягли між трупів у кривавому місиві.

Але повернемося до сплеску перекладних евангелій і насамперед до найяскравішого серед них Пересопницького... та й заразом до місцевих танців довкола нього. Комусь хочеться придати і без того самовартісній творчій реліквії респекту присягання президентів. З огляду на те що маємо, жоден з них не вартий того, щоб класти свою грішну, а то й бездарну, руку на Святе Письмо. І не треба возносити ці епізоди. Навіть возведення мініпсевдошедеврів в її честь не досягають рівня цього духовного пам'ятника нашого народу. З усіх боків кинулися краєзнавці, писучі люди підносити і книгу, і події навколо неї, з'явилися псевдолітературні зразки. Один навіть договорився, що завдяки цій, як він каже, «першокнизі», почався бурхливий розвиток писемності і навіть Хмельниччина вибухнула завдяки їй. Це притому, що рукопис (в одному екземплярі мало хто читав, а то навіть і не бачив). Мовляв, перше письмо українською мовою. Переглядаючи текст, важко назвати його українським. Бо навіть в грамотах 1300-их років син Данила Галицького Лев, даруючи у землеволоння безкраї масиви, ліси і пасовища, засвідчує справжні зразки живої української народної мови.

Іван Огієнко зазначає, що у рукописі Пересопницького Євангелія використаний болгарський ефимівський правопис, який більше ускладнив сприйняття письма, аніж старослов'янський кириличний.

А тепер звернімо увагу чому рукопис Пересопницького Євангелія надовго загубився в тяжкій історичній ході і не впливав на суспільно-історичний розвиток. Найголовніше – що євангеліє було проявом зачатків протестантизму в Україні. Цей рух

ширився Європою і ніс в собі прогресивні ідеї. І підтримувалася ця важка подвижницька праця у нас вельможними особами, прихильниками новітньої (тобто зародку національної) ідеї. З історії знаємо прихильників протестантизму князя Радзивіла-Чорного, полковника при Хмельницькому Юрія Немирича... Але в боротьбі між двома могутніми гілками східного і західного православ'я протестантизмові місця не лишалось.

І тут виникає питання: чи знав В. К. Острозький про існування «Пересопницького Євангелія», що було писане на його територіях? Чи відала когорта інтелектуалів при Острозькій академії що під їх боком, недалечко, випромінює рідне слово цей духовний самородок? І як співвідносилися могутня постать В. К. Острозького і тільки похідні від роду Острозьких княжата Заславських? Адже в цей час велася велика робота з підготовки перекладу і видання Біблії Острозької. Чому б було не розтиражувати євангеліє? Чи книга писалася і зберігалася майже підпільно?

Адже князь В. К. Острозький був чоловік надзвичайно демократичний, а в той час впливу на Південно-Західну Русь протестантизму за фінансової підтримки князя Миколи Радзивіла-Чорного у 1562 році був виданий «Катехізіс для простих людей язика руського», створений кальвіністом Симоном Будним. В тому ж нарисі М. Драгоманова йдеться про листи В. К. Острозького, з яких видно, що князь називав кальвіністів «последователями истинного закона Христова». А в питаннях унії князь писав до І. Потія що він «одобряет мысль соединения православных с католиками, но считает унию правильною только тогда, если бы и другие православные, близкие к южнорусам, москвичи и волохи приступили к соединению... При совместном заключении унии – многое исправит и изменит в церковном устройстве, обрядах, в учении относительно святых тайн». І далі Михайло Драгоманов продовжує: «Некоторые готовы видеть... признак упадка православия вследствие отпадения духовенства в унию, а в словах Острожского – признак ослабления православия вследствие неустройства церкви и слабости просвещения православного духовенства. Но едва ли не правильнее будет видеть в приведенных

мыслях Острожского... признаки сильного возбуждения мысли в южнорусском обществе XVI века, которое хотело, не отрываясь от ставшей национальной веры, произвести в ней преобразования и дать простор личной совести и уму, а так же черты православного-реформационного свободомыслия, свойственного южнорусам вообще».

Чи не в такій атмосфері прихильниця протестантизму княгиня Заславська стала покровителькою перекладачів Євангелія, наближеного до мови простолюду. Але в подальшому загостренні боротьби між православними і греко-католиками рукопис Пересопницького Євангелія залишався самотнім, не розтиражованим, а тільки пам'ятником в нашій історії.

ВО ІМ'Я СВІТОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Сталін готувався до війни. Ідея світової революції, що потерпіла фіаско в Німеччині, Угорщині та була відкинута військами Пілсудського із Польщі, голови його не покинула. Взятий був курс на посилену індустріалізацію за рахунок села. А оскільки найбільший опір цьому вчинила селянська Україна – удар був нещадний, жорстокий, по-азіатськи. Всі, хто ставали йому на дорозі, знищувалися безпощадно. Це і головна причина Голодомору.

А наступний програш в Іспанії ще більше розлютив диктатора. І караючий меч кривавої ЧК-ГПУ знову упав найважче на Україну. Вистрілювалося все національно свідоме, патріотичне. Тих, що вже були під арештом, в тюрмах, на Соловках теж стали поголовно ліквідувати як свідків страшних подій – фактично внутрішньої війни зброєю голоду. Так очищалося Україна від кращих прошарків із її люду: талановитих, розумних, багатших і сильніших, протестантів і бунтарів. Нищився її козацький і гайдамацький дух...

А вже коли заgrimіла і grimіла всією Україною війна і як її полчища вже покотилися через Дніпро на Захід, стало вигрібатися із сіл все чоловіче населення, кого не встигли мобілізувати раніше,

під час відступу. Непідготовлених кидали на дзоти і кулемети, що сікли ту темну масу на капусту. Так ще більше очищалася Україна від української сили... А вже в Західній Україні, де населення чинило опір і внаслідок того не можна було забрати відповідного контингенту в армію (чоловіки ховалися у криївках, запускали бороди, щоб виглядати дідами, молодь ішла у повстанці), брали підступно, провокаціями. Нібито за наказом Проводу ОУН формувалися сотні. Збирали у групи в основному молодь 17-19 років і вели на засідки, де вже їх чекали наготовлені кулемети. Доводили хлопців упритул і сікли, розстрілювали перехресним вогнем. Отака була тактика сталінських, беріївських душогубів.

Тих же, хто був попав під мобілізацію і не загинув непідготовленими у перших боях на бойні під Прибалтикою чи в болотах Західної Білорусії, відправляли у трудову армію за Урал поневірятися у проголоді. Про те, як вели себе і почувалися наші хлопці в тих советських командах, розповідав один із учасників. Бувало, що навіть котелків не вистачало, вже не кажучи про зброю. Привели до кухні, а в багатьох нема у що набрати супу. Один із бідолах відірвав кишеню від штанів і підставив під черпак... Або ще жажливий випадок. Два хлопці з Галичини вирішили втекти. Нема день, нема два... Аж тут приводять: побиті, у рваному одязі... Батальйон мали вести на сніданок. А тут команда: «Строїться!» Вистроїли біля наперед викопаної ями. Привели хлопців тих, поставили над ямою і зачитали вирок. Озброєна група енкаведистів, розстрільна команда (батальйон вели у тил від фронту без зброї) розстріляла хлопців. Військовий медик скочив у яму, щоб перевірити чи всі мертві. Виділили солдатів, які мали засипати яму, а всіх повели на сніданок. Як то люди мали їсти після такого показового заходу. За столами їжа не йшла. Всі були приголомшені.

Чому я згадую про це. Все сказане вище і вплинуло на теперішній стан в Україні. Уявіть, яке потомство мали дати нашій землі виморені голодом, вистріляні комуністичними карателями у підвалах катівень і в західноукраїнських селах, вигублені у страшній бойні другої світової, виселені по сибірах... Ось звідкіля головна біда України, що вона ніяк не може стати повноцінною державою.

Місце вигублених і виселених московська кремлівська камарилья заповнила присланими підневільними рабами із розорених областей Нечорнозем'я. Вони і їх нащадки стали головним гальмом нашого поступу за незалежності.

Все нищення України через політику.

АРСЕНИЧ У РОЗПАЧІ

Держава зі своїм Президентом проголосувала проти себе. Де таке чувано? Проголосували за повернення у колонію. Безголовою протестною позицією – «ні за кого» дали шанс на перемогу бетонній меншості. Арсенич зі своєю родиною голосували за Президента. Але він за п'ятирічний термін розтратив усе. Мало того – останні кроки зробив у суспільне болото, яке знову затягує нас у малоросійську твань.

І задумався Арсенич – що ж то за суспільство таке?.. Він мав чималий досвід контактів з багатьма громадськими утвореннями, партіями, службами, їх очільниками, дивився на їх багаторічну діяльність. Головні персонажі у найголоснішому тому шумовинні: ліберали-малороси із більших та менших партій, що зачисляли і зачисляють себе до патріотів. Але чи можуть вони бути справжніми борцями – люди, що виростили у колонії, просочені духом імперії, застрахані тоталітарною системою?.. Цю «когорту» підперла на початку пробудження і підпирала продовж удаваного відродження, здавалося, чимала сила. Але вона виявилася дрібнопатріотичним прошарком з людьми малопродуктивними. Хоча амбітними, навіть фанатично агресивними. Серед них опинилося немало перевертнів, підхоплених підйомом пробудженого народу. Та самоїдство того прошарку, змагання – хто більший патріот, чвари привели до розколів, послаблення, а після зради Майдану – до страшної зневіри й ослаблення... І через те – до реваншу антиукраїнських сил... В такій ситуації залишився і далі незахищеним народ – окрадене селянство, робітництво та безпорадна інтелігенція.

І, наче корозія, роз’їдають тіло України окрім названих вище двох категорій (ліберали-малороси і дрібнопатріотичний малопродуктивний прошарок) ще різномасті групи і сили: совки із-поміж державних службовців, військових, науковців, працівників освіти, культури, інших сфер; космополіти, олігархи, мільйонери, високооплачувані пенсіонери; нігілістична молодь; хохли (затурканий, малоосвічений агресивний люмпен); декласовані елементи (повії, бомжі, алкоголіки, наркомани); п’ята колона (комуністи, промосковський елемент, вітренківці, русинство...).

Розпач охопив Арсенича. Кого ж протиставити цьому наброду?.. І, наче промінчик, що проблискував у тому сірому середовищі та заставив схопитися за нього, сяйнуло: сини і дочки України! Серед скомпрометованих партій, бездарних партійок, всіляких кланів – це єдина сила, якщо її зорганізувати у велику громадську потугу, може врятувати Україну від тої страшної корозії.

Кого ж віднести до таких синів і дочок?..

Усіх, хто такими себе почуває (шанобливе ставлення до предків, рідної мови, національної культури, спадщини, традицій, природи тощо...) і хто творить націю. Ядром цієї групи, яка і може скласти велику громадську організацію, мають бути інтелектуали. Широкий доступ до неї (г. о.) повинні мати свідомі представники селянства, робітництва, інтелігенції. Також може відбуватися дифузія з інших продуктивних прошарків, що не скомпрометовані пристосуванством, корупцією, зрадництвом. Утримуватися при доборі і сторонитися дрібнопатріотичного прошарку через його малоякісну діяльність, примітивний патріотизм, фанатизм. Нігілістичну молодь виховувати, навчати, плекати серед них патріотів; космополітів переконувати; совків серед службовців піддавати критиці аналітичній та безпосередній; хохлів неагресивних виховувати, агресивних списувати в декласовані елементи; п’ятій колоні – нещадний бій.

Отже, реально оцінюючи події та діяльність партій з їх слабковольними лідерами протягом майже двадцяти років, дивлячись на традиційні для амбітного українства чвари, що привели на

грань громадського зіткнення у суспільстві, до державної руїни, до ситуації, що наближає втрату Української держави, синам і дочкам України необхідно злитися в організацію громадського спротиву до бездіяльності вищого керівництва, розгулу беззаконня, хабарництва і корупції, антинародних і антинаціональних дій так званих політичних «еліт». Критично дивитися на мало-сильну Просвіту, безсилий КУІН, роздріблені уламки ОУН та перетворене на партію неререформоване догматичне православ'я.

Двадцять років діяльності бездарних влад в Україні перетворили передову союзну республіку з могутнім потенціалом в окрадену вдовицю, а її більшість населення – у жебраків і втікачів з рідної землі. Українське село із його багатими традиціями, на глибоких чорноземах доведене до межі вимирання. Лесть жевріє життя в царині культури, мізерне книговидання в державі поставлене на аматорсько-провінційний рівень, виникла загроза нормальному станові, навіть виживанню рідної мови. Чужорідний елемент, космополіти різних мастей безкарно знущаються над нашими святинами, народною пам'яттю, намагаються дискредитувати світоців української культури, героїчні постаті нашої історії.

А про яку національну свідомість пригніченого населення, а тим більше про національну ідею, можна говорити, коли йдеться про національну трагедію. Багаторічний досвід показав – політики безпорадні, їх рівень у переважній більшості совковий. Де ж вихід?.. У боротьбі. У громадському порятунку. У злитті патріотичних сил, їх об'єднанні до екстремальних дій в ім'я порятунку нації.

ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМИ МОЛОДІ, ОСОБЛИВО СІЛЬСЬКОЇ

Чуємо, та й бачимо, як молодь втікає із села. Для мене, молодого, такої проблеми не було ніколи, хоча ровесники теж роз'їжджалися по Донбасах, Миколаєвах. Протягом дев'яти років навчання і проживання у міських гуртожитках мене постійно

вабило рідне село: його природа (яри, байраки, ріка, непролазні береги, сади, колоцерковний могутній ясен), історія (бунти, повстання – чого тільки варта УПА!), найкращі дівчата (про тих красунь я написав поезію – про польові квіти), прості і мудрі сільські дядьки... Це було. А що лишилося нині? Уламки від того всього... Одні лише ще більше зарослі молодими деревами яри і гарні дівчата, що, через недалеку відстань від району і роботи у ньому, тримаються в селі і тримають марку (зовнішністю, виглядом, манерами) міських красунь. Із хлопців – лише поодинокі майстри, молоді господарі (із технікою чи кіньми), а решта – пияки та мандруючі по заробітках у далеких краях.

А міська молодь – із тим же безробіттям та ще й крім алкоголю – із наркотиками. Навіть, як вони кажуть, «продвинуті», мають іншу залежність – комп'ютерну. Недоступний для більшості спорт. Де ним займатися? Бо за десятки років влада думала не про державу і людей в ній, а про свої статки (погляньте на вілли, котеджі, мерседеси, відпочинки, лікування та святкування по закордонах). Влада, що стала ворожою для народу. Фактично злочинна влада, що породила масу невіршених проблем. І всі оті виродки в ній і при ній з комуністичним підґрунтям, зі своїми давніми злочинними нерозривними зв'язками на усіх рівнях привели одну з найкращих «советських» республік до ніщенки-удови. До руїни, на якій пишно розцвіли мухомори їхніх будов... Що там проблеми якоїсь молоді для них. Майбутнього держави. Не розуміють оті всякі табачники, чечетови, ефремови, колісниченки, ківалови, що вони закладають міни ворогування навіть для своїх онуків, щоб і вони жили в суспільному дискомфорті, коли і їх будуть називати ворогами України, яничарами... Або навіть їхніх дідів – поганцями, агентами чужої держави.

Придумали плату за навчання, фактично за дипломи, після чого бійся, як казав гуморист: «обережно, молодий спеціаліст».

Розуміючи ситуацію, краці серед молоді, яка навчається, рвуться завершувати навчання за кордоном і там залишатися. Кращих загітовують чужоземці вербувальники. Так обкрадається майбутній науковий потенціал України... Хто ж має вирішувати

ці проблеми, коли Президент з його урядом безсилі? Напевно, сама молодь, якщо би у ній зберігався вроджений дух бунтарства. Проблему «батьки і діти» повинні у такій ситуації вирішувати самі діти, незважаючи на виставлені заслони із молодих бевзів у шоломах, хоч би як вони не прикривали покоління фізичних і духовних старців.

«... ЯК ПРИЙШЛИ НІМЦІ, СТАЛО ЛЕГШЕ»

Петро Федорович звинувачує. Йому 89 років, інвалід війни II групи. Родом із Житомирщини. Як ви сприймете таку новину: стало краще при німцях? Таке люди відчули в селі на Житомирщині, де сталінські виродки зруйнували церкву і все, що мали в господарствах люди, забрали у колгосп. За корову треба було здавати молоко, м'ясо. А ще яйця, за поросля – свинячу шкуру. Кожна жінка мала виробити 288 днів (трудоднів), а платили перед новим роком невеликим мішечком збіжжя. Енкаведисти забирали ночами невинних людей і в найкоротшому часі розстрілювали, навіть одне подружжя, за те, що співало у церковному хорі. Подібна доля спіткала батька і рідного дядька... Коли до весни все було з'їдено, наступив голод... Йосип Березенський з жінкою з'їли 8-місячну дитину.

А розмова з Петром Федоровичем стала випадковою через його обурення від виступу на обласному радіо земляка-комуніста, що голодомор почався із-за страшної посухи, коли і земля репалася. «Наше Полісся ніколи не репалося. Від нас через кордон – Рівенщина, там ні посухи, ні страшного голоду не було. Там була Польща».

Вже двадцять років возить великий автобус нас на дачі. В основному тут пенсіонери, маса невиразних, сірих у своїх поношених одягах людей. Серед більшості відчуженість, випадкові, до півгодини, в дорозі контакти, поверхові знайомства. А заглянь у душу кожного. Які глибини у декого таять ті душі, як залягла пам'ять і не одному хочеться висповідатися. Петро Федорович

зайняв чергу за мною і сів поряд. Перший автобус не прийшов і мало не дві години я слухав жахливі розповіді із життя старого чоловіка, що стільки пережив і перебачив. Старшина надстроковик, колишній комуніст. Від третього року війни і майже до 70-х відслужив у 18-ти військових частинах. На війні поранений, що тільки не переніс (одна лише рукопашна, та звірина кривава масакра). Але зберіг чудову пам'ять і не втратив совість. А з його розповідей поставали неймовірні картини людських страждань і трагедій. Розмова відбувалася 24 червня, якраз після відзначення сумної пам'ятної дати, коли і цей день великої біди певні сили використовують для пропаганди під червоними прапорами.

Коли я запитав чи багато поруч з ним справжніх ветеранів, «вже майже нікого, – відповів, – я одному підполковникові сказав: який ти в чорта ветеран, червономордий...»

«Тоді, як прийшли німці, колгосп не розпустили. Прислали два трактори, парокінні плуги, молотарку... Зібраний урожай забирали, але і нам лишалося. А ще ми й самі умудрялися вділити собі. Голодні не були».

«Забирали мене в Німеччину. Втік. А ті хлопці, що поїхали, всі залишилися живими. Їм ще Німеччина як остарбайтерам позаплачувала. А хто пішов зі мною на фронт, не вернулись. Жила одна жінка в нашому селі у курнику. Хату забрали, як чоловіка, «ворога народу», розстріляли. При німцях їй хату повернули були. А прийшли наші другий раз, і знов хату забрали. А її синові, мобілізованому, на фронті одірвало ноги. В другій жінки, теж «ворога народу», син загинув на війні. За що, питається. Кого захищав? А в нашої матері, як прийшли в 43-му, забрали корову в колгосп. Годувальницю. Потім голодували».

«Коли забрали на фронт, то рускі ображали: «вы с бабами в постелях валялись, а мы за вас воевали...» Необмундированих, часто без зброї, кидали на кулемети. Як казав Жуков: «а мы по хахлам пройдем».

«Між нами і німцями була нейтральна полоса. І мене посилає туди комвзвода – звір був – щоб я окопався в глибокій ямі, і коли будуть йти танки, відсікав із кулемета піхоту. А позаду нашого

окопу – вал і за ним наша артилерія. Я окопався. І от почали йти танки. Наша артилерія почала бити по них. А танки по артилерії. Надомною пекло робилося. Гатили снаряди. В ямі повно диму. Задихався... Але наші підбили два танки і решта почали відкочуватися назад. То було пекло».

«Дуже гарно старші солдати відносилися. Я був молодий. Підказували, допомагали. Ніхто не знав що кожної мінутки чекало. І через те, певно, що перед смертю всі були рівні».

«В Німеччині, а я вже був старшина, керував фільварком. Там нашим дівчатам і хлопцям непогано жилося. Бауери до них добре відносилися. Потім наші забрали хлопців. Хто здоров – в армію, негодних – в Донбас. Жінки-німкені спочатку боялися. Але побачили, що я нічого злого не робив, почали ставитися добре. А коли від'їздив, жаліли, дуже тепло прощалися».

«А вже в 47-у році... Я служив у Ковелі. Пише мати, що почали пухнути від голоду. Пішов до командира, показую лист, прошу його пустити мене на пару днів додому. Купив на базарі за 800 рублів пуд ячменю і через Луцьк, Ківерці, Рівне, Здолбунів, Шепетівку, через тільки світу добирався на Житомирщину. 30 кілометрів ніс від Шепетівки до нашого села ячмінь той на плечах. Дерли жорнами на крупу і так рятувалися. Кілька раз я привозив».

«Коли Москва задушила Празьку весну, в роту прийшов підполковник з політвідділу. Цікавився, як ми дивимося на ті події. Я і сказав, що люди хочуть бути незалежними. Хотіли виключити з партії. Але, що я ветеран війни, був поранений, залишили».

А то про остогидлі останні події. Звірами, породженнями сатани вважає співбесідник Сталіна і Гітлера. Військовими недоростками, нездарями – Будьонного, Ворошилова... Дякував листом Хрущову за реабілітацію розстріляних енкаведистами батька і рідного дядька. Лахою і зрадником має Ющенка, що привів до влади банду... Співчуває Юлі. Вважає, що вона з Путіним домовилася б за газову ціну, якби стала президентом...

Коли Петро Федорович розповідав про голод 47-го року, я подумав, що було б тоді із нами, якби не було повстанців, їх опору побудові колгоспів, які в нас створювали вже у 50-му році.

Він ніби відчував мій роздум. «Чотириста ешелонів привезли з Росії сімей після голодомору. Через те нічого не можемо зробити. І цей губошльоп Сімоненко...» Люди навколо заворушились. Почали формувати чергу. Прибув автобус «... як і зараз, тоді в руководстві були не українці. Косіор... Хатаєвич... Раковський... Каганович... Постишев... один Петровський, продажна шкура...»

Рухаючись до автобуса, я перевів мову. Мене, як лікаря, цікавило, як він дожив до такого віку у тій біді, в такій шарпанині життя. Чи мав шкідливі звички? «Не курив. Пив тільки з гостями. Рідко. У нас рід міцний. Бабушка дожила до 102-х років. Тітки по батькові звише ста».

В автобусі я посадив його на вільне ще одне місце, а сам став пробиратися до задніх дверей, щоб легше було виходити.

Двадцять років їздили одним маршрутом, щоб один раз випадково почалася довірлива розмова. Петро Федорович, розпочинаючи свої розповіді, так і сказав: «Не знаю як ви, але я вам скажу...»

БЕЗПРОСВІТТЯ, ЯК ПОКАРА

Чергове, що зробив Артем – повісив собаку. Це було останнє, що залишилося у дворі живого. Молоду кобилку, яку лишив материн брат, що пішов після довгого холостякування у зяті, замість того, щоб ростити, кормити, Артем бив за норовливість і непослух. Хвора мати не могла на те дивитися, то й продала людям на чуже село. Худющу, із виплішиною спиною корову, що теж не раз була бита, здали на бойню... Так і зводилося господарство, яке раніше підтримував дядько, що пішов у зяті, не без сварки, через незлагоди.

А сюди молодик ще і невістку привів. Звели далекі родичі. Думали, що буде поміч матері. Але, кажуть, яке їхало, таке здибало. Та й в молодого молоде на умі. Невістка, що залишила дитину-інваліда у матері, до сільської роботи нахилу не мала, ще й невдовзі завагітніла... Почалося таке, що й за нею треба було

доглядати. А тут – де тонко, там і рветься – похорон. Встали з ночі – мати холодна. Попрощалася бідна зі світом і за бідним обрядом на цвинтар її перенесли. Поки жила, якось ще трималися при ній. Після того все стало ще більше занепадати і, зрештою, звелось на пси. Підсвинка, що не ріс ніяк та був подібний до хорта, Артем виміняв на картоплю, бо своя не вродила. Потонула у хобті, та й жуки зі стебел залишили об'їдене бадилля. Ті декілька курок, що самі собі шукали корм по довколишніх бур'янах, все хиріли, аж поки десь не позникали. Чи лис, чи шуляк позабрав...

Такий упадок спричиняло одне – відсутність кормів. Через те господарку, що лишалася по матері, як вітром здуло. І лише один голодний собака бряжчав у дворі ланцюгом.

Серед отакого безголов'я ще й дитя на світ божий з'явилося. Ніби й радість наступила якась. Гріло літо. Купали. Любувалися. Та й гроші появилися – держава почала виділяти на маля. А з грішми захотілося золотих сережок, мобільних телефонів, телевізора кольорового, бо старий псувався. Так і стали жити за крихітчин рахунок. Самі їли бозна-що і дитя недоїдало... А як похолодніло і непривітною стала необігріта хата, вибралась дружина із немовлям до матері. У дворі і в хаті геть спорожніло. Геть самотньо стало і на душі в Артема. Перебиратися до жінчиної матері зібрався і він, але ще добував тут, надіявся збути занедбане обійстя. Шукав купців. Ходив напівголодним, а собаці і кинути було нічого. І прийшла в голову думка, щоб не мучився пес, як мучиться він. Через свій голод і муку він ніби співчував тварині. І раптом вихід знайшов – навіть таке собаче життя.

Приступивши до окаянного діла, намучився. Пес довго не хотів прощатися зі світом: кидався на шнурку, сукав ногами, скавулів, хрипів. Шнурок не затискував шиї через великий густий загривок. Довелося додушувати на землі, затискуючи петлю руками. Аж поки той не випустив дух.

Через декілька днів поїхав у чужий район до дружини, вірніше, до її матері. А там – тіснота, обернутися ніде. Ще й пасинок-інвалід. Потовкся днів два і знову приїхав шукати когось, щоб збути занехаяні хату із хлівом. За виручені гроші і пожити можна було б.

Та сталося зовсім інше. Не дочекався, не знайшов купців. Виснажений від голоду, незлагод і безпросвіття вперся у безвихідь. Лишалось на тій же бантині, де вішав собаку, повіситися і самому. А біді, видно, мало безпросвітної долі, їй треба ще більше чогось додати. Той дядько Артемів, що пішов до вдовиці, поволі господарював у неї. Тоді забрав із собою стару кобилу і воза, той мав на чому собкати. Одне тільки – не було у вдовиці де пашу складати, а вдома залишався великий просторий хлів, збудований ним. Тож по смерті сестри сказав Артемові, що хоче сюди звезти люцерну з поля. Так і зробив. Три дні возив і складав висушену на перець, що аж поруділа, люцерну у хлів. А він був з каменю і під шифером, поштукатурений із раповкою. Майстри ще й узори довкола дверей та по вуглах повиводили. Осюди і звів чоловік свою працю, набив увесь засторонюк аж до вишок. Тут ще стояла січкаря із електромоторчиком, яких йому сестра тоді не віддала. Можна і січку різати...

В той серпневий вечір перетомлені люди, повечерявши, хто ладнався спати, хто додивлявся традиційно малоцікавий серіал... Коли почули якусь пальбу. Цей сказ народжених і ювілярів (коли пиятики полохають залпами небо та усіх ближніх), добрався і до села. Заробітчани привозять сюди не тільки піротехніку, а й звичай... Але коли пальба не стала вщухати, а все наростала, люди почали виходити надвір.

– О, Боже! – вигукував не один. Темне нічне небо рвало на шматки полум'я, що вибухало понад сади червоними гарячими снопами. І люди почали бігти на пожар.

Стріляв шифер, розпечений від вогню. Горіла люцерна. А в хаті спав п'яний Артем. Так хтось його добре вгостив у районі. Поки приїхала пожежна, все усередині вигоріло. Згорів, упав дах. Якби не люцерна – там не було чому горіти. Вже вранці стало видно будову: недогарки кроков, що стирчали над стінами, обгорілі із середини двері і цілі, міцні стіни з узорами, виведеними по раповці.

Всі були впевнені, що загорілося від Артемової цигарки. Але пожежники другого дня встановили – горіло від проводів під

напругою на невимкнутому щиткові. Вони нагрівалися, жаріли, а тут напхана аж до них солома.

Отаке безпросвіття і безголов'я. Невпорядкований і до того двір після пожежі виглядав жахливим. І після такого фіналу дорога до старої із глини ліпленої хати Артема стала відрізаною. А в селі побільшало ще однією пустою.

ТЕРПКИЙ СМАК ДИЧОК

Додому прилетів, мов на крилах. Прибути здалеку заставила звістка, що померла баба Хима. З бабою були пов'язані мої найкращі спогади про дитинство. То над ним шуміла стара величезна дуплява груша-дичка. Щороку вона осипалась жовтими твердими грушечками. Грушечки були тверді, мов камінчики, терпкі, од них судомило в роті. А баба Хима ховала їх десь в полові і потім витягувала нам. Ставали вони м'якими, солодкими, з кислуватим присмаком. Ставали гнилицями.

– Бабо, – було, запитував її, – а де я взявся?

– А он з тої груші, з дупла тебе витягли.

І я був страшенно задоволений, що пішов від тієї груші, що родить такі смачні гнилиці...

Надворі метушилися люди. На лицах їх була скорботна задума, смуток. Казати «добридень» в такий день не заведено, і я мовчки подавав чоловікам руку. Відчував співчутливі потиски шорстких затверділих рук дядьків.

Шукали дошки, лаштувались робити труну.

– А, може, купимо в побуткомбінаті? – запитав я.

– Я знаю, – знизав плечима батько.

– То було б непогано. Вид кращий, але дорожче вийде, – порадив родич Ілько, бригадир будівельної бригади.

– Купимо, – вирішив я.

... Нас зустрів товстий лисий чоловік в клейончастому фартуху, виліпленому клеєм і лаком. Дізнавшись чого нам треба, проспівав, як для цього сумного місця, тонким жіночим голосом: «Зараз нема. Он там стоїть одна, але то замовлена».

– Тоді прийміть заказ.

– Та зараз обідня перерва буде. А там двох майстрів викликають в контору. Нині не зможем.

Розмова зам'ялась. Всі себе відчули ніяково. Мені стало гаряче. Хотілось сказати щось колюче. Ілько мене взяв за плече і повів до виходу.

– Хоче на руку, – прошепотів до мене, – я їх знаю.

– Та ти що?!

Роздумувати не було коли. Нас гнав поспіх. Десять карбованців впхнутих збабілому трунареві, своє зробили. Труна з дерев'яним орнаментом, обтягнута чорним бархатом, стояла на машині. На душі було гидко, наче пристало щось липке.

... А тут ще треба було діставати довідку, без неї священник ховати не погоджувався. Зібралися родичі, поприходили із сусідніх сіл. Стояли купками, притишено гомоніли. Жінки порались на кухні, в коморі, готували поминальний обід.

– Що там? – запитав батька, що повернувся втомлений із сусіднього села, де знаходилась після об'єднання колгоспів сільрада і де жив священник.

– Боїться. Каже, що потім буде мати неприємності від голови. Недавно поховав без справки Василя Рижуга, то попередили, щоб було останній раз.

– А фельдшерська довідка є?..

– Є. Але ще треба секретаря. А в неї захворіла дитина, то повезла в район. Одна надія на попа, а справку можна було б завтра занести.

Я пригадав як до мене, головного лікаря дільниці, приходили прибиті горем люди за довідками. Ми намагалися влаштувати все якомога швидше, щоб хоч чимось виявити співчуття їм...

Священик, сивий старий чоловік, в поношеному сірого кольору одязі і з таким же обличчям, мене знав.

– Не можу, Олександровичу. Зрозумійте мене. При всій повазі до вас – не можу. Ідіть в сільраду.

В мені наростала гаряча хвиля. Помчав до сільської ради. Голова, кремезний, з одутлим обличчям, сидів і курив.

– Довідку? То це ваш батько був? Нема секретаря. І сейф закритий.

– То дозвольте священикові похоронити, а довідку завтра батько візьме і занесе в церкву.

Голова думав, мовчав і пускав густі хмари диму. Нарешті вимовив.

– Ну, добре. Скажіть, що я дозволяю. Хай ховає.

... Священик дивився на мене з недовірою: – А хай би він був написав бумажку мені.

Я вже зі злістю глянув на цього пониклого чоловічка.

– А то ви взавтра поїдете... – хотів продовжити він.

– Киньте! розсердився я. – Збирайтеся вже. Там люди ждуть. І вийшов з хати. Надворі дихнулось полегшено. В роті, як і на душі, було гірко, наче після отих в дитинстві терпких грушок. І я пригадав: та груша десь всохла, коли мене вже не було дома, і її зрізали на дрова. А тепер вже й баби нема. Що нас гріло і радувало – не вічне. І тільки спогади, тепло їх залишаються з нами.

Коли оглянешся на бабине життя – моторошно стає. Що тільки може винести людина, думаєш. Була міцна сім'я, добре господарство. Четверо синів і п'ята дочка. Всі були в роботі, допомагали батькам. А робота – і в полі, і в дворі (повен худоби), і на сіножаті... Все обірвала війна. Через неї не доїхав до Львова на операцію дід Демко, бабин чоловік. Через рік помер. Через два роки загинуть два сини в лавах УПА. Третього запроторять до ГУЛАГу на 15 років, четвертого – на 25! Двадцять п'ять років дадуть і зятеві (дочка залишиться із трьома дітьми). Рідний брат Кость, сотник, загине із сином Федьком на хуторі, повстанська станиця була оточена енкаведистами. Другого брата, Прокопа, «матроса», що в Росії набрався більшовицького духу, з його сином Петром знищить СБ – бандерівська служба безпеки, як сексотів... І оце все протягом декількох років має звалитися на жіночу душу. Як винести було таке? Яка нестерпна гіркота заливала ту душу і тіло. Мабуть, одна молитва тримала сувору долю її. «Цариця небесная» – досі чуються мені слова її молитви...

І самій доводилося справлятися із господарством, правда, наймала для допомоги когось із малоземельних.

Бабина комора, її золотаві від смолистих дощок стіни пахли пасікою – були настояні духом воску і меду (дід Демко мав свою велику пасіку, а ще був пасічником громадської, церковної...).

Від перенесеного, пережитого розбив бабу Химу інсульт. Хто мав лікувати її, коли всі рідні понищені, пересуджені і вивезені. Але міцне тіло вистояло, і вона повернулася до життя. Довго жила ця, на диво, добра жінка і виносила удари долі під гнітом більшовицького охвістя на селі.

1972

НОВОРІЧНЕ ПОЗДОРОВЛЕННЯ

*Пам'яті дорогих: сина Олесь
та батька Олександра Миколайовича*

«Дорогий наш дідусю, з Новим роком вас!» – пише дев'ятикласник Олесь. Він весь – пильність. Губи випнуті, кінчик язика виглядає загострено. В хлопця у душі сьогодні особливе піднесення, передноворічне. Ще за декілька днів приходить цей настрій, коли сідають сім'єю за стіл писати поздоровлення новорічні. Зусіх свят особливе для нього – Новий рік, він – як день народження всього на землі. Вийдеш увечері надвір – кругом холодні сніги, а зверху – настуджене чисте небо і зорі мерехтять, наче висріблені, на морозі. І справді – ген народжується ледь видна смужечка молодика.

«Бажаю вам доброго здоров'я...» А здоров'я дідові треба. І нога прострілена крутить по ночах, все він стогне на лежанці, а то, бува, скрикне крізь сон, як зляканий птах... І ходити стало трудніше вже йому. Мало того, що нога, то ще ядуха додалась. Пройдеться дід, стане і глибоко дихає, а десь за піджаком щось висвистує, аж пищить. Постоїть, покашляє і шкютить далі.

«... довгих років життя...» Дід повинен довго жити. Кожен раз, як приїздить на канікули до діда Олесь, тепло коло нього, добре. Пахне від старого вощиною і сосною стружкою. Дід і сам, бува, жартує: «наш рід живучий, до ста всі дотягують. І в дев'яносто за дохторами не ходять. От якби ще не осколок у грудях, то і косарів ще б водив». Дід сивий, обличчя смагляве і шрам через перенісся – од шківа слід, як відірвався колись од мотора на току. Олесь думає, щоб ще написати. Він вірить, що все має бути, як він побажає. Новорічні побажання особливі, переконаний він. Пригадав.

«... а ще бажаю вам, щоб рік видався медоносним...» І в спогадах бачив перед собою діда над відкритим вуликом, а довкола голови його чорну кружляючу заметіль. На голову, деколи, як дуже кусались бджоли, дід натягував ситко – капелюх з металеву сіткою і мішком довкола. Руки в діда завжди відкриті, на них сідають, повзають по них бджоли, а руки його не сіпаються, не обгоняють їх.

– Діду, тебе не кусають бджоли? – було, запитував Олесь.

– Кусають, чому ні, – усміхався дід.

– А чому по вас не видно?..

– Звук уже..

Олесь бачив раз, як батько, допомагаючи дідові, став одмахуватись од бджоли і кинув раму з медом і бджолами. А дід докоряв тоді:

– От ще мені мужчина...

«... і щоб сад багато зародив у новому році...» Сад у діда був великий. А саме головне – не такий як у всіх. Раніше Олесь знав усі груші і яблуні – яка солодка, яка кисленька, а яка геть кисла, яка рання, а яка зовсім пізня. А тепер уже не розбереш. Дід понащеплював на кожную грушу і яблуню різних живців – і вже на одному дереві по шість-сім сортів. Вже й не добереш, де і що. Навіть на горобині груші прищепив. Росте збоку гілка, висять на ній, наче жовті лампочки, груші під червоними кетягами горобини...

Олесь підвів голову – хтось загупав на ганку. Мабуть, тато чи мама повертаються з роботи. Зараз будуть разом писати новорічні поздоровлення родичам, така вже традиція в них. Але, рап-

том у двері постукали. Олесь виглянув у напівтемний коридор – у дверях стояла жінка, вона зачепилась повною з поштою сумкою. В хату з намерзлих сивих дверей війнуло різко холодом.

– Вам телеграма, – відчепивши сумку, подала жінка листочок. Хлопець швидко пробіг поглядом: «Приїдьте, батько тяжкому стані». Зразу наче й не второпав. Різко, холодно війнуло з відчинених дверей.

1974

ЖИТО

Ми йшли стернею, де щойно скошили жито. Вона була м'яка, ще не тріщала і не костричилась, як це буває, коли її вже висушить сонце і вітер. Комбайни пройшли перші дві загінки і ми ступали по свіжій, навіть приволоженій стерні – сонце хилилось до вечора і на невиворітій зелені, що росла в густому житі, вчувалася свіжість. На викошеному впадала в очі кожна грудочка, ямка, що десь годину тому були захищені стіною врожаю. Таке відчуття, ніби дивишся на дно, яке тільки-но виступило з-під води.

Ми – це я, лікар, і шофер. Їхали, вертаючи з інших бригад, щоб і тут перевірити наявність аптечних припасів на комбайнах та як виконуються правила з техніки безпеки. Сидів з нами і Семен Щур, вже старий, геть сивий дідок – сторож біля комбайнів.

– Яку тут холеру вартувати, але просять, подивись, діду... Воно і деколи остається що-небудь в бункері, як не заберуть до ночі. От і вартую. З мене тої варти – вже вмирати пора, але гарячі дні, всі молодші при іншому ділі. Ото і приходиться.

Старий ще був міцним, сиві вуса під носом геть пожовтіли – курились. Він саме з тих дідів, котрі викликають симпатію до себе, з ким хочеться погомоніти – перебачили вони за свій довгий вік. А Щур і сам був налаштований на оповіді – я підвіз його до поля і вже по дорозі дещо порозпитував.

– Цього року коло фігури (так зовуть два дерева у полі, колись там стояв хрест) такий зібрали врожай з гектара, що скільки цій землі, ще такого не давала, – так, ніби це його заслуга, доводив

сторож. – Отоді, як я вам казав, коли село горіло, теж зродили хліба на диво. Але пропало багато. Війна, люди втікали, ніколи було раду давати...

Комбайни пішли далеко, заховалися за горби і ми вирішили почекаати тут. Погляд старого від тої згадки спохмурнів.

– Тоді якраз мою дочку вбили. І мене ледь не пристукнули. Вже давно гнів би, а так дожив до якої пори.

Не чекаючи, коли я попрошу розповісти, бо саме такий намір був, старий повів: – У нас одного ляндрвірта іще з двома німцями забили, під Мотриною горою, он там, – Щур приклав дашком долоню до очей. – Утрьох на хурі їхали. То добре, що забили. Як скажений собака був... А на другий день німці почали село палити. По той бік ріки геть усе спалили, а на цей бік не добралися. Місток знесло ще весною, а через ріку не пішли – драгва велика. Добре, що хоч люди повтікали.

– Це тоді вашу дочку вбили? – запитав я.

– Та то після... Сусід мій, Кузьма, щоб йому і на тому світі недобре було. Десь доніс, що вона бігала в район... А вона ходила через ріку в друге село до сестри жито жати. Повернулася ввечері, жалілась – таке дорідне жито, що руки відривалися, намучилась. А її викликали і прямо на дворі застрілили... Так розпорядився дядько рідний, сотник. Така була настанова – не виходити із села. Десь я потім щось сказав з горя... І от молочу раз. Добре вже намахався ціпом. Якраз поклав нові снопи. Заходить до клуні якийсь хлопчисько. Бачу, не наш. Щось стоїть, мнеться. Попитав, як жито. Молокосос, думаю, а хоче показати, що господарка його цікавить. Узяв колоска, розтер. Я саме закурював. Попросив мене. Сіли ми вдвох на снопі, як на колоді, я вдарив кресалом, а щось у мене за вухом ляснуло. Я – зирк, а він мені нагана до потилиці приставив... Зриваюсь, а він другий раз у мене – і знову осічка. Далі вже не знаю. Так утікав – через пліт, тільки соняшники затріщали. Скільки біг і не зчувся. Бачу, я в корчах, на березі...

– Два рази стріляв у вас і обидва рази осічка?

– Не вірите?... Видно відсирілі патрони були. Після того я довго ховався, боявся ночувати вдома. Потім переказують моїм

через родича того, що моя Настя жито в нього жала, переказують, що помилково забили її. Мовляв, хай не боїться, але язика хай замкне... Що ти кому скажеш.

Сонце вже наполовину посіло за синю смугу лісу, що даленів на обрії. Небо дихало тепло і свіжо. Місцями, по видолинах, бралася сива паволока, що мала стати за ніч туманом. Комбайни вже поверталися другим боком лану.

– Потім здивав я свою смерть. Очі в очі. І ви знаєте, то ж молоде, а таке холодне, ніби воно тільки те й робило, що вбивало. Навіть виду не подало.

Старий був зовні спокійний. Ніби він розповідав про когось, а не про себе. Мабуть, за давністю перестало хвилювати, перестало жахати. Повідав, наче небилицю.

– Було то вже пізньої осені. Пішов я на празник в те село, куди ходила жати дочка. Побув у церкві, а потім забрав мене до себе Михалко Шергей, ми з ним колись служили ще в царській армії. Прийшли, сіли за стіл, не знаю чи випили чарку, а може й ні... Заходять до хати хлопці з Михалковим сином і прямо за столи. Глядь, а між ними той, що нагана мені тулив до голови. Очима ковзнув по мені, бачу, впізнав. Затремтіли руки мої, ложка випала на стіл. І видалося мені, що в нього кишенька віддута... Не знаю, шукав я шапку чи ні. Тільки мене й бачили... Отаке-то довелось пережити, – після деякого роздуму закінчив він, – страхом жили люди, боялись і мовчали.

Він силувано усміхнувся: як бачите, почав вам про жито, а кінчив, як мене бито... Вибачайте, що багато наговорив, але знайте, як ми жили...

Опираючись на палицю, помалу пішов до комбайнів, що завернули в наш бік і мов пливли, поглинаючи високе дорідне жито.

1976

НЕКОШЕНА ТРАВА

Коли в Никифора було здоров'я, а в господарстві велися кілька десятків кроликів і коза із приплодом, то траву у великому саду, клапоть конюшини за ним і добрий шмат посіяної для живності люцерни косив сам. Але коли з роками стало підупадати здоров'я і почав після переношування у великих ряднах всього кошеного боліти хребет, а ще як додати що наш косар буває тут наїздами (бо з дружиною живуть в обласному центрі, що за 100 км). В перервах між приїздами невелике господарство порала мама дружини, що вже розміняла дев'ятий десяток.

З підупаданням чоловікового здоров'я стало і підупадати невеличке господарство, а з часом почали рідшати і люцерна, і конюшина... І коли черговий Никифорів приїзд затримався, а протягом декількох місяців йшли проливні дощі, де колись дзвеніла коса – вжеросло півтораметрове бур'яниння. І дружина, що несла вахту біля старої матері, все телефонувала: «Приїзди, вже давно треба косити». Міські клопоти все затримували, і коли Никифор приїхав, цей зелений фронт, стіна бугили виявилися для міського косаря доланням непосильним. Почалося шукання – хто б покосив. А кого такий укїс повабить? І лише один чолов'яга, в якого по-сусідству був город, за умови, що і майбутній укїс буде теж його, погодився зібрати і забрати грубу зелену масу. Минув час, і акуратно обкошена площа зазеленіла соковитою травою впереміш з рясними чубками люцерни. І тут мати, нічого не знаючи про доччину домову із косарем, попросила далекого родича, щоб той косив соковиту пашу для худоби, а взамін приносив їй молока, оскільки ялову багато часу козу було пущено під ніж.

Вранці, тільки-но підводилося сонце і ще густа роса бриніла на зелені, родич із сином підїхали автомашиною і зашаркали косами. Тут же й треба приїхати на город сусідові... Грубий мужичий мат розшматував прохолодну ранкову тишу.

– То як треба було скосити бур'яни, вас не було. А на свіженьке ви тут як тут, мать вашу... із виляском по долині розліталися матюки.

Ошелешені косарі, сповільнюючи ходу, зупинились. Якби це були не повільні волиняки, а гарячі кавказці чи гуцули, що спалахують вмить, в хід могли би піти і коси. Бо і в супротивника на возі лежала теж коса. На крик вийшла ще непрочумана від сну молода господиня, що і не вглянула коли родичі розпочали косовицю.

– Чого ж ти їх не впросила тоді, а до мене прийшла?

– В них же ніколи нема часу, я не раз ходила до них.

Жінка промовчала, що вони відмовилися. І все через той бур'ян. Поволі крики стихли на городі, щоб несподівано перейти до хати.

– Що ж ти мені не сказала, що договорювалась із Михайлом? Ті вже косять, а я ж пообіцяла сусідові.

Поставила мене в дурне положення! – у дверях до хати гукнула дочка до матері.

– А що, я маю в когось питатися? Хай-но тільки зачепить, я йому викажу. Скільки років підгорував межу.

– Тобі ще тільки за межу починати. Скільки тобі лишилося...

І почалося.

І про підорювання межі. І що «я тут господиня», і що «я ще вас переживу, бо я живуча. Хай-но тільки приїде косити, я йому дам».

– Ми вже думаємо кому б віддати частку городу, бо вже на все немає сили, а в тебе межа болить.

Хату зривали крики. «Я йому скажу і про його батька, що він робив».

Той був головою сільради, обмірював, обрізав городи.

«Вліз сюди в межу, робив, що хотів».

– Замокни! – хотіла зупини крик молода. Але стара не вгавала. Все згадувала минуле, в якому була не раз ображена і обмежувана як дружина репресованого господаря.

Колотилося і довго не вгавало.

Косарі розійшлися, не визначившись, кому має належати цей привабливий шмат землі з пашею.

...Вже проходила неділя, друга. А косити так і ніхто не з'являвся. Серед зеленого плеса вибивались нахабно своїми рясними голівками незборні бур'яни.

А в хаті тяглося напружене мовчання.

СОЛОВ'ІНА НІЧ ДЛЯ СОВИ

Село спить. Третя година ночі... Тільки їх двоє – соловей у саду та він, неприкаяний, мучений думками і словом. За кілька-недільними сірими дощами, у холодних сивих туманах, за безпросвітно тяжкими обкладними хмарами не побачили ні молодого, ні повного місяця. А це якраз вигулькнула остання чверть його (яскравий край круглоvidoї, затьмяненої тінню Землі, парсуни). Видавалось, ніби напівохоплена сріблистою парчовою хустиною голова з болящими зубами.

А соловей навіть такої холодної ночі не вгає. Висвистує, вибиває срібненьким молоточком-голосочком на наковаленці блискучої у прочищеному небі зорі такі колінця мелодій, аж все завмирає.

Збудити б, покликати дружину. Послухати-пригадати разом, як було колись молодим у нічному пастівниковому затишку. Але натомлена денними роботами, клопотами, хай спить. Досить одного безсонька.

Десь по четвертій затих, мабуть, втомився, нічний соліст. А тишу порушив, налетів раптом, зашумів у високих старих яснах, вітер. Заколисуючий шум. І все спить. Тільки місяць, той єдиний ліхтар над селом, виблискує серповидною сережкою літньої, хоч і холодної, красуні-ночі.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЕСКІЗИ

(Замальовки з натури)

Він відчував, що тратить найкращі дні. Почуття гіркоти і горя сповнювали його серце не раз, але як зоря, що проглядала в проломи хмар, світила надія, гріла віра, що сонячний день все-таки прийде. І охоплювало бажання жити, творити, пульсувала снага. Руки місили глину, тесали камінь, стругали дерево, і солодка

радість заливала серце, коли плід його творчості світив свіжими гранями, ще дихав теплом його душі, заохочував до роботи.

Ці дивні години згодом знову міняли дні сірі, тягучі, гіркі. Закрадалась зневіра, біль глодав серце, пекли сумніви... А то десь зненацька з'являвся промінь, мов перст віщий торкався чола, осявав думкою, запалював серце і знову руки місили глину, вгадувались обриси в кам'яних брилах і в німому дереві. Запановувала творчість...

Так протікав час. Дні бездарного смутку змінювались радісними годинами пошуків і знахідок, і між цих двох стихій пливла лодія його життя.

Мені пригадуються десь читані слова Дзержинського – «Если у вас нет сострадания к людям, вам нечего делать в ЧК». Це адресувалось людям, в руки яких вкладався караючий меч революції. Я не раз дивився на людей, фахом своїм які обрали медицину. На деяких людей без оцього «сострадания». Серед них бували розумні, толкові спеціалісти, але цей розум, ці знання були холодними, мова з людьми їх була сухою, інколи, навіть, різкою. І я не дивувався, що на непоганих спеціалістів, людей – як заведено говорити – із золотими руками, пишуть скарги в облздороввідділи, в газети.

А потім я збагнув – чому не з однаковою любов'ю, вірніше, не з однаковою повагою ставився до письменників. Один видає романи, і вірно в нього все, і розумно, і фраза відшліфована... А от читаєш з якоюсь недовірою. Дуже вже все правильно, розставлено по місцях, все як повинно бути в житті... А в іншого прочитаєш лише одну новелу і розхвилюєшся, і заболить тебе: чому воно так?! Адже так не повинно б бути в житті...

Дійсно, чому воно так?

А ключ, мабуть, до всього оце: «Если у вас нет сострадания к людям...»

Лікар, вчитель... Гадалося, сягни цього в житті і ти – ошасливлений навіки. Як я любив слухати гарного сивого лікаря-венеролога в медучилищі, який під час лекції наводив приклади з життя. Розповідав він здебільшого про погане, але розповідав гарно, цікаво. Він вчив життя. І ніколи не повторювався. Міг сипати розповідями, як з короба. І завжди тільки принагідно. Лікар, вчитель, талант...

Інколи, як бачиш тільки людську оболонку, особливо вишукану, хочеться вірити у найкраще. Адже красиве – завжди досконале. В такому випадку ніяк не хочеться думати про двоїстість. Пригадую лекції доцента фізіології. Гарний собою, розумні ходи думки, вміння вчасно розслабити аудиторію, розвіювати напруження анекдотом чи веселою історією... Але ж треба було комусь донести до вух, що він залишив сім'ю, троє дітей, одружився на молодій асистентці, зараз б'є її... А та сохне, любить його...

Пам'ятаю, ще змалку я шукав, прагнув, тоді підсвідомо, ідеалу. Вчителька для мене була найсвятішим на світі. Вона була нарівні з батьками, які, я гадав, ніколи не помиляються і не роблять негідного. Були вони мені уособленням чистоти і розуму. Від них я ніколи не чув поганого слова, не вглянув жодного компрометуючого вчинку, так оберігали вони, прості селяни, душу дитини... Першим розчаруванням малого ідеаліста, початком спрвадження святих на грішну землю, став день, коли я почув у сусідів, що вчителька зустрічається з фельдшером, ходить, навіть, додому, коли жінки нема, краде його в неї...

Знав одного травматолога. Непоганий спеціаліст. А послухати його виступи, мову – жажнешся. Суцільна переміш слів російських, українських, навіть, зрідка... латинських. І він це знав, бо вважав за природне, ще й хизувався цим, повчаючи інших: «Коли

я виступаю перед вчителями, то прямо кажу – не сприймайте критично моєї мови. Не дивуйтесь, нас в інституті мови не вчили... Я вмію добре оперувати, а говорити не мастак...»

Спливає на пам'ять випадок з армійським поваром. Красивий, струмуючий свіжістю хлопець. Благородні риси обличчя, наче вираз душі. І якось трапилось зайти йому в санчастину. Сиділи медсестри, санітарка. І цей красень з дивовижною легкістю (при жінках!) засипав такими перематами, що треба було провалитись крізь землю. І саме безпardonне – коли я вигнав його – то жінки глянули на мене, як на дивака.

Інститутська літстудія. Саме організовувалась. Були поважні представники. Але в пам'ять вривався один... Ректор. Сидів високочолій, лисуватий, видний. Поблискував скельцями золотих окулярів. Говорив натхненно, розумно. Наставляв нас, як майбутніх працівників ідеологічного фронту.

... Через декілька років був викритий як шахрай і валютчик.

Я не раз придивлявся до цього чоловіка. Коли сам вирішує будь-що, навіть дріб'язкове, – то з таким виглядом, ніби робить справу глобального масштабу. А от коли слухає когось – то не може обійтись без шпильок, заперечувань, критичних зауважень. Свій вибір вважає самим кардинальним, важливим, а над колегами любить підсміюватись, радіє з найдрібнішої невдачі. Коли ще додати, що постійно скипає, не стримується, на роботі псує настрої своїм підлеглим, переконуюєшся – моральна роздвоєність, психологічна несумісність і нетерпимість.

ПОЇЗДКИ У ВЧОРАШНІЙ ДЕНЬ

(Передвиборні нотатки)

*Во дни Великого Совета,
Где высшим страстям отданы места,
Оставлена вакансия поэта...*

Б. Пастернак

Боротьба почалася із самого початку. Група (члени Товариства української мови районної лікарні), яка висунула мене кандидатом у народні депутати, нашттовхнулася на дві групи терміново вишуканих партвисуванців, що намірилися розбити, розсіяти голоси і тим самим не дати прохідної більшості. Із шестисот працівників центральної районної лікарні у переповненому залі було триста сорок сім осіб. Збори і таємне голосування тривали з 14-ої до 19-ої години. І двісті сімдесят моїх прихильників, після тривалого, томливого чекання, благословили мене на шлях боротьби за мандат до Верховної Ради.

АВТОБУС НА РІЧИЩЕ

Цей автобус у найглухіший закут глухого району – ціла біда. (Саме тут обласні керівники і збирали собі голоси). Відправляється він тоді, коли назбирається досить людей із тієї далекої округи. Штовханина, протискування, топтання по ногах, обривання гудзиків, але, як кажуть, «в тісноті та не в обіді». А ще, до всього, щоб зачинити затиснуті двері, шофер коліном дотрамбовує останнього пасажира і вирівнює дверцята. Коли зауважеш: «Хіба так людей возять?.. Худобу, і то вільніше...», хтось відповідає, – «а хто на те дивиться... Може і зовсім не виїхати. І стоять люди на виїзді та перехрестях, чекають попутки...»

– А ось незабаром ви будете вибирати своїх депутатів...

– Та хіба вони автобусами їздять? У них машини...

Але ти мовчиш про те, що ти і є кандидат, дихаєш у стиснутому натовпі.

ЗУСТРІЧІ

Із цим парторгом вже зустріч була... Коли преса та апарат цькували письменників, нам із Миколою Тимчаком довелося почути його одкровення: «... так, я вважаю, що письменників треба стріляти». Був 1990 рік. Він сидів у своєму кабінеті – розтріпане волосся, молоде тупе обличчя із олов'яними очима. І ось у це село за домовленням моєї довіреної особи я їхав зустрітися із людьми: на місцевому консервному заводі та під час колгоспних зборів. Скажу наперед, що обидві зустрічі були зірвані. Зірвали – той самий парторг (кажуть, ще раніше похвалявся: «Я його до людей не пущу») і директор консервного заводу. «Сталінський осколок» (в попередній розмові казав, що йде у 55 років на пенсію через осколок, що сидить біля хребта, який отримав за угорських подій 1956 року, як танками умиряли бунтівників). «Уб'ємо двох зайців одним залпом» – висловився директор. Мав на увазі об'єднання двох зустрічей в одну, тобто в клубі після зборів. А з клубу народ розпустили «на перекур, та хай вип'ють по кухлеві пива...» Саме того дня було завезено пиво і довкола місцевої точки стояли гурти любителів.

Через якихось пів-години підійшов парторг і сказав: «А з вами люди не хочуть зустрічатися». Ось плід отого цькування та зборів місцевих партактивів, де заявлялося, що письменники – то неформали, рухівці. Через те і вели так себе парторг із директором, відчуваючи наперед не тільки безнаказаність, а й, мабуть, мовчазні одобрення.

Не попрощавшись, рушив я поміж гуртами людей до автобусної зупинки, де межі штахет було запхано бляху із розкладом руху. Біля одного гурту зупинився: «Що, люди добрі, отак і живемо? Я ж приїхав до вас за 70 кілометрів за домовленням. Невже нецікаво почути живе слово?» Дехто опускав очі, а хто нахабно виставляв рила, наліті пивом.

Автобуса не було. Вечоріло. Легенько підморожувало. Довго я стояв на зупинці чуною одинокою постаттю. І стояли оддалік

гурти, не розходилися. А районний представник РАПО проїхав поруч «газиком» – не зупинився. Дивився кудись далеко поперед себе.

Після такого брутального знущання, відвертого приниження у мене не було святого шевченківського бажання: «... проклинать, чи світ запалити». Все сприймалося як належне. Бо пригадувався отой дзвінок після першого дня наших із Миколою Тимчаком виступів у районі, коли із райкому зателефонували: щоб Бабій і Тимчак припинили виступи. Виявляється, вони не вписувалися в місцевий ідеологічний струмінь. До речі, виступи тоді конспектувалися відповідальними особами. А тут вже майже місяць працюєш в районі, несеш те слово, яке до людей не пускали.

Хоча і тепер всюди чекають у всеозброєнні. Бо ж звідкіля тобі знати, коли ти їдеш на зустріч за 70-80 кілометрів, що там зібрано всього 18-20 осіб, і то місцевого активу, і дивляться вони на тебе упереджено. Когось, звичайно, похитнеш, але не всіх. Їм розповідаєш про наші вселенські біди, аналізуєш становище, в якому ми опинилися, намагаєшся промацувати вихід, – а вони кричать, перебивають, а дехто не може дочекатися кінця, щоб тебе штрикнути заготовленим кимось питанням (бувало на листочках по декілька, написаних чужою рукою) про тризуб, синьо-жовтий прапор чи «ланцюг» 21 січня.

Або збори на фермі чи бригаді. Важко дивитися на зламаних, зневірених людей, де лише окремі суворі обличчя знають чого треба, але ж по боках сидять партосавули, що служать вірою та правдою, що возсідають на краденому добробуті, при вершках із місцевих привілеїв.

Звичайно, було і запрошення до першого секретаря райкому, були вибачення за того парторга і прохання ще поїхати туди, але я їх заспокоїв, щоб не брали того близько до серця. Винні ж не вони, а система. Паралельно зі мною район охоплювали чотири моторизовані бригади: «газики» із секретарем обкому та народним депутатом СРСР і дві «Волги» з керівником регіональної організації Руху та директором ДОКу союзного підпорядкування.

САТАНА ВО ХРАМЕ...

Була в моєї довіреної особи домовленість із благочинним про зустріч із священиками, які з'їхалися до району на збори. Оскільки в моїй передвиборній програмі відлено багато уваги духовному відродженню і навіть впровадженню Святого Письма, зустріч обіцяла бути зацікавленою. Коли я увійшов до храму, впало у вічі: посеред церкви за столом сидять три чиновники і керують батюшками, що як неприв'язані козли ходять по церкві (бо холоднуваті).

Далі побачив злі блискавки у мій бік із-під брів двох районних начальників. Почалось перешіптування із благочинним. Той ніяковів, щось пояснював. І ось до мене йде голова райвиконкому. «Що ви хочете?»

– У мене домовлена зустріч із священиками.

– Ні-ні!.. Ви ставите у нерівне становище інших кандидатів.

Зазирали священики. Врешті-решт слова мені не дали. Коли я направився до благочинного в'яснити ситуацію, той заховався за спину голови райвиконкому. Все було зім'ято. Священики запитували мене, чи я не за автокефальну православну церкву, як ставлюсь до УКЦ. Я зрозумів, що псувати відносини із начальством із-за мене, «рухівця», вони не будуть.

Ще двічі не дали мені зустрітися із людьми – один голова колгоспу і начальник РТП.

Звичайно, атмосфера, змальована, не суцільно така. Були чудові зустрічі із викладачами ПТУ та музучилища, з бібліотекарями, із відділом міліції, в декількох лікарнях. Виступи і відповіді на запитання тривали до двох годин. На одних зборах якийсь чоловік сказав: «Хай вас і не оберуть, продовжуйте і далі так виступати».

І по всьому – фінал: першим з десяти кандидатів іде секретар обкому (програма традиційна – в розвалені колгоспи направити кошти і кадри, село піднімати за рахунок міста, не забороняти людям гнати самогон; відношення до Руху – проти, до символіки – проти, до «ланцюга» – проти, «хто там буде вчити історію»).

Навіть господарник із доволі радикальною програмою відсунутий позад керівника Руху, депутата і письменника-екстреміста...

І таке спостереження також по інших округах. Йде поляризація серед населення: партія – Рух. Це лише початок... То зерна, пагони, із яких росте тривожне майбутнє.

1992

СУД

Шевченківське свято на Луганщині. У своїх виступах я розповідав, що батько мій був у повстанцях, отримав 25 років, що дружина народилася в тюрмі НКВД, а син Олесь у проводі УНА (УНСО).

А коли у Біловодському районі (кордон із Росією і керівництво району – всі росіяни) я розповів про це, можете уявити їхні очі. Але я додав, що ми любимо росіян, таких як Віктор Некрасов, Микола Амосов, авіаконструктор Антонов і що вулиці, названі іменами великих російських діячів культури, ми не перейменовували у Рівному, було видно, що на душі у них відлягло. А коли ще прочитав «Росія вся від Єсеніна і до Зікіної» і як цей рядок редактором самовільно був змінений на «Росія вся – від Магнітки до Баму», вони засміялися. І контактування стало належним.

30 березня 1994 року в газеті «Сім днів» була надрукована моя стаття «На стелю дошку чи на домовину», в якій аналізувалась передвиборна діяльність ворожої Україні сили:

«...Можна пускатися в історичні спогади – які ми великі, героїчні, незвичайні як народ. Від князів, козацьких полковників – до січових стрільців, повстанців тощо... Від Митуси – до Стуса... Від... і так до безконечності.

Але за вікном – космічний вік, позаду нас біблейський Чорнобиль (який там ангел вострубив?..), а ми – сором і ганьба на весь світ. Де і в яких чужинецьких підворотнях не продавали крадений в Україні крам, свою (хотів сказати гордість і честь)... Але де та гордість та честь?!

Століттями кращі з українства чекали сподіваної волі, боролися за неї. Мільйони пішли на смерть за Україну. А тут сам Бог, покаравши Чорнобилем за всі гріхи, простягнув їй, вільну. Натє! На наших очах розвалилася найстрашніша імперія зла, яка загрожувала планеті кінцем світу. І що ж ми?..

Бідний, контужений духовно народ таки знайшов у собі сили. Хай ті люди не ідеальні (посткомуністичне суспільство!), але вони стали, як вимагав Тарас і наші духовні світочі, «за честь, за волю, за народ». Хай зі своїми слабкостями, із різним минулим, але з однією думкою – підвести Україну з руїни. Більшість їх ми бачили в Народній Раді. І слава їм за те, що вони зробили бойовою меншістю. Хай тільки символи, але і це багато! Більшого їм зробити не дали.

І ось вороги України, цей суспільний бруд, московські наймити, що не зробили і дрібки добра Україні, безсовісно спекулюючи цим тяжким становищем, куди самі привели своїм злочинним ставленням і посадовим становищем, яке і досі займають, люто накидаються на українських патріотів, оббріхують їх, обдурюють народ.

Вже соромно слухати: квартири і машини... Більше в головах нічого немає. Я теж проти. Мені більше симпатичні ті, що встояли проти спокуси, яку підкинув апарат провінціалам, фактично купив і скомпрометував... Але ж, Боже, до чого ми бідні! Коли мучить, дере за печінки чиясь автомашина, квартира десь на Троєщині чи на Оболоні...

Основні аргументи: було – нема, розірвали, розвалили, обікрали... Тільки ж не Драч і Павличко, не Танюк і Чорновіл, не Заєць і Скорик, не Юхновський і Швайка.., а Фокін зі своїм урядом та Кучма зі своїм кабінетом, які і досі плачуть за «разорваними зв'язями». Так ось головна причина, що є прямими злочинами Фокіна і Кучми: страшне противлення виходу держави на свій український шлях розвитку. І постійне наслідування, копіювання російського варіанту. А що зробила Росія? Підняла зарплату у декілька разів і відпустила ціни. Україна подібного зробити не могла – у нас не було грошового станка. Цим був завданий удар

Україні. І друге: купон треба було вводити як українську валюту і вилучати відразу ж рубль. Але це зробив би український уряд, а московські холуї ввели паралельно (один до одного!) рубль і купон. Внаслідок цього і відбувся підрив української фінансової системи, якою фактично керував дядя із Росії. Ось чому пропали наші збереження. Але ми чуємо одне виття: винні демократи.

Левко Лук'яненко з цього приводу сказав: «... при цьому не оплачувалася українська продукція російськими банками, а наші заводи й фабрики, керовані вчорашньою совноменклатурою, безплатно фінансували й досі фінансують російську економіку. Маємо незаперечні докази того, що так званий борг України Росії створено штучно, продажними українськими урядовцями, фінансистами, підприємцями... Москва... навіть на шкоду собі, з метою дезорганізації нашої промисловості та з метою політичного тиску на незалежну Україну припиняла стосунки в економіці... Ми недооцінили багатолітнього досвіду комуністичних ідеологів через невтомне і щоденне повторювання будь-якої брехні маніпулювати свідомістю багатьох людей...»

Так і стали на порозі нових виборів. Старі проімперські сили, непокарані комуністи і перелицьовані у соціалістів знову сідляють ідеологічних кляч, збираються у похід, на прорив до Верховної Ради. Кріпляться нерозірвані старі зв'язки. Система працює. У руках відмиті комерсантами партійні кошти. Майже вся совкова преса працює на них. Є фінанси, папір, натреновані на брехні трудівники пера, ще відточуваного у партшколах. І головне – нелюбов, байдужість, ворожість до України, до всього національного і нам рідного.

Осмілилі, вийшли з тіней, засвітилися. «Последний и решительный». Доконати знедолену Україну, розшматувати, запрягти в одну шлею з великою і неділимою, загнати в одну зону (рубльову), відновити планове господарство...

Один ходить у фуфайці на враженому радіацією Поліссі, де бовваніють по селах і досі ленінські ідолища, обдурює людей. Бо пам'ятає, саме звідти доярка на одній з останніх партконференцій казала: «Нам синьо-жовтий прапор страшніший від радіації».

Другий тиражує брудні листки десятками тисяч (де тільки гроші беруться?), наводить тінь на людей, пересмикує факти, а себе виставляє совістю і честю. Правда, замовчує, що в роки, коли наші сини висилалися на афганську бойню, цей молодий шкурник проходив військову службу під батьковою полою за двісті метрів від номенклатурної оселі, як і синки інших рівненських номенклатурників...

Здеградований старий літератор випльовує рештки жовчі і отрути, перемішуючи облудні думки з цитатами зі святого, відробляє компартійні подачки і подає голос за єдиновірців-одномумців, вводячи у блуд виборців.

В один голос із церковних папертей агітують за вчорашніх гонителів і руйнівників церкви позбавлені глузду служителі московського патріархату. Працюють на одній московській платформі. Об'єднує їх ненависть до українського духу, до українського слова.

Відбувається тиск на душі віруючих, порушується ст. 5 Закону про свободу совісті, громадські релігійні об'єднання. Скажіть, в якій ще країні дозволено так вільно пропагувати антидержавну ідеологію, коїти безкарно зраду?

І дивиться на це кодро і на замаскованих за статус «безпартійних» кандидатів у депутати змучений, стільки разів дурений, затурканий у провінціях люд і не знає, за ким піти. А й справді, за ким?

Газета «Сім днів» 29 березня – 4 квітня 1994

ФІЛОСОФІЯ НЕНАВИСТІ

Кандидат філософських наук П. Русин з першої сторінки вашої газети пустив стріли в деяких українських письменників, у тих, кого він не тільки не поважає, але й до кого, як сам зізнається, відчуває огиду.

Першим у цьому реєстрі ставить Степана Бабія і на самому початку аналізує вірш, який писався про Росію, її митців... Дискредитацію розпочинає з «... Росії, сестри сонцеликої». Мовляв, подивіться, як Бабій писав. Справді, погано: «сестри сонцеликої». Тільки писалося ось як (і навіть друкувалося у 70-х в обласній газеті):

*Росія вся від Єсеніна і до Зикіної,
Що досі співа під веселу гармонь,
З березами жовтими, палахкими осиками
Бере мене у чаклунський вогонь.
І веде на Смоленщину, до тесової хати,
Де Твардовського пісні тремке джерело...*

(а далі за текстом)

Тодішні літспеци, в епоху повного більшовицького волюнтаризму, глумилися, як хотіли. Перший раз у збірнику вірш став: «Росія уся – від Магнітки до БАМу». А в книжку, мабуть, щоб опаровозити, бо іншого нічого не було, вліпили оцей рядок: «Слово Росії – сестри сонцеликої»!, чим замінили Єсеніна і Зикіну. А Твардовського замінили на «Ісаковського». Виявляється, навіть у Твардовському бачили крамолу, натяк.

А далі в русинописанні йде суцільне сатанинство, наклепи, звинувачення у страшному... в смерті. До речі, Степан Бабій про поета Богачука, про його творчість ніде, ніколи, нічого не писав. ніде не згадував навіть його імені. А тут: «пасквіль на творчість

Олександра Богачука», «Після опублікування пасквілю на Олександра Теофіловича»; «у накарканій С. Бабієм домовині», «каркати про його домовину», «дочекавшись здійснення накарканого», – так заходить з усіх боків довкола рядка із вірша, написаного ще у 1978 році і видрукуваного у книжці «Із вирію літ» у 1992 році, а в художньо-публіцистичній статті використаний проти компартійних лицемірів:

*Всяк за народ... І той, що вправно бреше,
І той, що до людського серцем лине,
А спробуй розберися хто що теше:
На стелю дошку чи на домовину?*

До речі, заголовок статті дала редакція, взявши мій рядок, цитований у вірші. Моя назва була: «Йдемо до виборів».

То ж яку дошку тешете Україні, камаради-комуністи?.. До чого тут покійний О. Богачук? Чого ви спекулюєте його ім'ям?.. Але ці патологічні сатанинські зміщення в логіці і в часі, лукаве маніпулювання нечесними прийомами, заплутування смислових паралелей – ось вона, «філософія» ненависті до української ідеї та її виразників. То не лише сплановане цькування, вороже і ненависне, цілеспрямована дискредитація... Але таке безпардонне, жорстоке жонгливання навіть чиєюсь смертю у своїх вузькопартійних інтересах, відпрацьований злочинною комуністичною ідеологією метод сатаністів, – то є продовження терору у стилі ГПУ = НКВД = КГБ, поки що морального... Це прилюдне знуцання і образа, створення відштовхуючого іміджу довкола імені письменника.

З ВИСТУПУ НА СУДІ

Перше: хто читав мою статтю – ні слова про Богачука не побачив (якби я писав про творчість, то писав би кваліфіковано, повно і вичерпно – як людина, що знає українську поезію і місце Богачука в ній).

Друге: пасквіль – твір, саме твір. Де тут твір про творчість О. Богачука? Відповіді нема. Є твір про ворожу Україні силу.

На цьому мав би і закінчитися розгляд справи по фактах – моя стаття і стаття П. Русина. Бо і заголовок моєї статті, і сама стаття до О. Богачука відношення не має. Редакція газети «Червоний прапор» і її автор П. Русин, адресувавши саме О. Богачуку вибрані ними рядки і оприлюднивши своє «відкриття», мали би понести відшкодування і перед родиною покійного.

Якщо хтось десь в чомусь себе впізнає – то це його справа. В нашого народу стосовно цього є влучне прислів'я. Але це не дає права свої здогадки, міркування афішувати у такій формі, як це роблять мої опоненти. Колись до письменника Нечуя-Левицького приходили дві жінки з претензіями за бабу Параску та Палажку (впізнали себе), але за них не дивно, вони не були кандидатами наук, не знали що таке збірний образ. А художній прийом, який я використав у своїй статті, починаючи з десятого абзацу по п'ятнадцятий, називається методом градації. І відповіддю на цей прийом є останній абзац – художній акорд – просторі поетична і прозова метафори, якими закінчується моя стаття.

«Всяк – за народ. І той, що вправно бреше, і що до нього справді серцем лине. А спробуй розберися, хто що теше – на стелю дошку чи на домовину?» Особисто я роблю ставку на молодь. Вірю, вона, як молода весняна гроза, змиє весь бруд із лику землі. Правда, більшість нашої молоді – не там себе шукає. Вони теж продукт здеморалізованого посткомуністичного суспільства. Але ось гляньте – весна! І хай там віхолить, січе холодним дощем, непринятно віє з півночі і сходу, а весна наближається, її не зупинити. Ростуть молоді пагінці. Так і наша Україна – які сили не встають на її дорозі, а вона йде!»

Мій опонент аж до присяду намагався доказувати, що стаття не художньо-публіцистична... Я сказав би: художньо-публіцистична, ще й високої напруги. Актуальна і до сьогодні – за таку статтю автора серед нормальних людей водиться шанувати. Ще тоді я показав звідкіля ті біди.

Але повернемося до аргументів автора випадку, філософа-атеїста.

Бо чи не цікаво із психологічного боку: чому це «поетового друга», як він себе називає, мій, як він каже, «пасквіль на Богачука» схвилював його аж через рік і сім місяців? Реакція, внутрішній протест, емоційний вибух на таку образу друга мав би наступити як розряд, панове. А тут така застиглість, байдужість понад півтора року. Чи саме тоді поступила вказівка бюро обкому?..

А тепер давайте поглянемо наскільки підступно і вправно П. Русин вигадує, маніпулюючи навіть смертю людини: «після опублікування С. Бабієм пасквіля на Олександра Теофіловича (знову-таки про твір на Богачука!) останній подзвонив якомсь мені увечері з клеванського госпіталю, спокійно, навіть дещо жартівливо, розпитував про новини. А наступного дня його не стало... Я пішов попрощатися із другом, котрий лежав... у накарканій С. Бабієм домовині...»

Відчуваєте, який заданий настроєво-смісловий лад?

І маленьке нейтральне слово «якось», якщо почати аналізувати писане, ніби утривалює час, але задуманого настроєвого ладу не міняє, тобто домінує одне: «після опублікування... наступного дня його не стало».

Опублікована моя стаття до 4 квітня. У кінці квітня чи на початку травня відбувалися збори Спілки письменників, де ми зустрічалися з Богачуком. Розмовляли, навіть піднімали після зборів чарку. А ще в цьому проміжку часу О. Богачук із давньою хронічною пневмонією виборював мандат до Верховної Ради, що нелегко, як ми знаємо, дається і фізично здоровій людині. От що непростиме зробили ви, товариші комуністи, з О. Богачуком, кинувши його у виборчу вакханалію. Ось що було непоправним

моральним ударом йому, коли у рідному районі на Волині (досьгодні цього моменту я не заторкував, у мене був один аргумент: ніде, ніколи і нічого я про О. Богачука не писав») він не набрав і одного відсотка голосів. Ось після чого опинився він у клеванському госпіталі. А ви блюзнірствуете: «після опублікування С. Бабієм пасквіля». Це заставляє мене сьогодні сказати, оскільки так запопадливо взялися мої опоненти за покійного.

*До Рівненського обласного суду
гр. Бабія Степана Олександровича
м. Рівне, вул. акад. Грушевського, 40, кв. 223*

КАСАЦІЙНА СКАРГА

Рішенням Рівненського міського суду від 5.04.1997 року мені відмовлено в позові до газети «Червоний прапор» (редактор М. Рябчук) та автора статті, надрукованої в цій газеті, П. Русина, в котрій він помістив відомості, якими зводив на мене наклеп, звинувачував у тому, чого я ніколи не говорив і не робив. А саме, що я написав пасквіль на творчість поета О. Богачука, і як приклад, наводилася моя стаття, де я виступав лише проти комуністичної ідеології та практики, не називаючи людей, імен... Чотирирядковий пасаж із моєї просторої статті, по суті збірний художньо-публіцистичний образ, П. Русин непомірно роздув у цілий твір – памфлет, ще й вказав адресата, сплутуючи смислові паралелі, нечесно маніпулюючи та жонглюючи навіть людською смертю, вчинив прилюдне знуцання і відштовхуючий імідж довкола імені письменника Степана Бабія, чим завдав мені моральної шкоди. А за сприяння судді Дужича С. П., який фактично став на бік наклепників, на п'ятому засіданні наді мною було влаштовано судилище.

Дане рішення необхідно визнати як незаконне з таких причин:

– Не були враховані жоден із моїх аргументів та свідчення членів Співки письменників В. Грабоуса та Є. Шморгуна на третьому засіданні суду. В. Грабоус був присутній в компанії керівного складу обкому компартії з нагоди реєстрації газети «Червоний прапор» і де пропонувалося взяти на приціл С. Бабія. Отже, дискредитація запланована і за нею стоїть корпорація.

Судовий розбір непомітно затягнувся, чим було дозволено відповідачам маніпулювати ситуацією, безкарно вводити в оману суд. На перше засідання 2.12.1996 р. представники «Червоного прапора» не з'явилися. 13.12.1996 року теж не з'явилися і 14.12.1996 року закрили газету, розрахували людей.

І насамкінець. Суддя показав своє нерозуміння, не відчуваючи, що він втрутився в літературний процес. Не засудивши випадів П. Русина, спрямував проти поета Степана Бабія негативні почуття шанувальників, близьких, родини О. Богачука і створив прецедент – використання цього бруду для дальнішого компартійного цькування і для використання в літературних дослідженнях як факту.

На підставі вищесказаного, згідно зі ст. 310 і 311 цивільного Процесуального Кодексу, прошу рішення міського суду від 5.04.1997 року скасувати, а справу прийняти до розгляду обласним судом.

На друге засідання обласного суду з'явився другий секретар обкому партії з автором статті. Розпочались демагогічні заяви і мова про так званих свідків (за такий тривалий час свідками можна підготовити всю компартію). Вийшов конфуз із притягненням до свідчення дружини О. Богачука, яка сказала, що про статтю С. Бабія вона не знала і з О. Богачуком про статтю не говорили. І тут секретар обкому компартії почав доказувати: «а пам'ятаєте (1994 р.!) ми говорили у вас в хаті...», вона відповіла, що в таких ситуаціях вона думає про стіл, а не слухає розмови. І це суддею зовсім не враховано: О. Богачук про те й не знав, за що так взялися його уболівальники.

Свідок Є. Шморгун підтвердив, що майже через місяць після публікації моєї статті, на зборах Спілки письменників у нас із О. Богачуком були спокійні колегіальні стосунки.

Свідок В. Грабоус розповів як його викликав другий секретар обкому (до речі, його кум, через те і запрошував тоді на партзбори). Перед секретарем лежав протокол засідання суду, і він став просити кума, щоб той відмовився від свідчень. Але письменник-гуморист виявився на висоті.

Високим судом було підтверджено: ВІДМОВИТИ У ПОЗОВІ.

ДУМКИ З ПРИВОДУ

2007 – 2012

Шевченкові слова «Якби ви вчилися так, як треба» взяв за радіорубрику Анатолій Погрібний. Але чи багато дослухалися до тих слів? Якби дослухалися – не було б тої біди, яку маємо. За двадцять років вільного доступу до національних джерел можна було б вже виховати ціле покоління свідомих українців. Але що вимагати від простолюду, коли і наші, так звані творці, не взяли Шевченкових уроків. «Держава гине, а письменники мовчать» – висловився Степан Пушик. «Наше мистецтво має бути войовничим...» – звертається Роман Іваничук. – Ми мусимо бути войовничими митцями, мусимо мати войовничу культуру...» Та замість того, щоб піднести наше слово так, як підносили Т. Шевченко, Леся, І. Франко та їх послідовники, почалося копання, відшукування темних плям, приниження тих великих постатей. А які пішли твори у тих «камертонів душ людських», коли на нашу землю знову прийшла руїна, створена недолугими державцями (починаючи від морозовської групи 239 і далі через тих же манкуртів та плебеїв, через невдах-президентів), а також казнокрадами, новоспеченими партчиновниками, всякого роду бандитами і злодіями державного масштабу... А чи засвітилися у творах жорстокі рантє та бариги, зламані творчі долі, суцільне нищення всього рідного, від землі – до пісні? Ні! На сторінки полився бруд,

вulgарщина, матючня, вип'ячені низькі інстинкти, копірвання у життєвих відходах. Оправдання – кажуть – бо таке життя. Можна погодитися – життя на руїні. Та коли б ішли очищатися до Шевченка – «то й правда би була своя».

А то що ж відбувається?.. Гине Україна, а понаддвохтисячне інтелектуальне військо, Спілка письменників, у більшості – як мовив великий Тарас – «а братія мовчить собі...» Лунає плачем Ієремії голос із Черкас Василя Захарченка, невідступний своєю гострою позицією Роман Іваничук, подасть голос із Підкарпаття Пушик, переймається крізь призму літературної вартості нашим українським станом у своїх денниках Петро Сорока, не втомлюється калатати у дзвін гостродотепний Володимир Яворівський, вибухають публіцистикою окремі поети і аз з ними... А що ж уся совість нації? Чи відбувається у її рядах щось подібне, як був один випадок у нас за ГКЧП? Прийшов ув обласну письменницьку організацію за допомогою (на той час – голова обласної організації ДемПУ, йшлося про зустрічі в робочих колективах), а мені керівник її каже: «А ми займаємося своєю справою». Один з молодих поетів тоді вицокував у сусідньому кабінеті на друкарській машинці свої вірші.

Моя літературна праця за советів – то суцільні нерви (нервове згоряння), боротьба з політцензентами і, відповідно, з такими ж редакторами, після фахової роботи – безсонні ночі... «Колокола в груди» – назвав поетичну збірку Ростислав Засс. В який ще треба бити дзвін, що я роблю і сьогодні (як і упродовж своєї творчості), щоб розбудити сонне національне болото?

Довелося побувати у Велесневі в музеї В. Гнатюка. На його батьківщині. Дивної там душі людина – директор Черемшанський. І там побачив цілий ряд видань наших корифеїв – Франка, Стефаніка, Коцюбинського... Боже, як скромно видавалося...

А що видавалося! Обкладинки простенькі, як на брошурках. Не сучасна тобі поліграфія. А як видаються наші графомани. Один перед одним намагаються видати блискучішу тверду палітурку (це ж кошти). А що за нею німічні творива – байдуже. Головне, пустити пил в очі як найблискучіше.

Провінційна література (якщо не макулатура), література, якій не вистачає мужності. Я вже не кажу – таланту.

Бачимо як схоплено в кліщі українське багатство, а разом з ним і вся правова, судова система, та й все (через те безпросвітне) в Україні життя. Номенклатура ще сталінсько-брежневського покрою, яка на початках Незалежності не приймала її, побачила, що можна і за «незалежності» опанувати ситуацію. Перефарбувалися і спаяні інтересами, взаємопідтримкою, застіллями, махінаціями, схопили верхи в країні у всіх сферах.

Те і в літературних верхах. Перелицьовані спритники, спаяні спільним інтересом, підтримують «ауру» довкола соцреалізмівських імен. Цековці різних рангів, старіючи, передають пости своїм молодшим одноплемінникам. Далі приїжджають в регіон святкувати. Не для того задумувався «Дерманський світильник», щоб заїжджі гості сказали пласке слово і випили горілки... Не для того.

Дивуєшся із журналістської братії. Як за комунії, їх осипають почестями, нагородами, преміями (щорічно у день журналіста). Комуністи у Верховній зраді відплатили за службу, добилися їм високих пенсій (письменникам ніззя). А вони чомусь прагнуть поступити у Спілку письменників – бідну матеріально, незахищену організацію... Чому?..

Я не раз розповідав про свою творчу манеру: напишу, опрацюю і покладу надовго. Через тривалий час прочитаю – так багато стає видно. Знову черкаю, корочу, замінюю слова, рядки... Тепер, після довгорічного творчого процесу, багатьох видань наступила зупинка. Перестала йти поезія. Наче настала потреба на все зроблене подивитися: відібрати, що відсіяти.

А що ж воно написалося? Бо писалося стихійно (само виринали), захоплено перед красою природи, жіночої вроди... і езоповою мовою, коли не бунтарськи-гостро відкритим текстом, протестні речі, з приводу чого критик-літературознавець пише: «образ бунтаря, непокори з українським обличчям».

Сьогодні (2011 р.) в мене відчуття, що я живу при советській владі у її гірші роки. Бо пізніше було навіть краще, особливо у горбачовський період. Друкували, вільні виступи. Гонорари... А зараз – мертва зона. І ще й забрали рушницю... Звичайно, якщо яйце видалося гранатою, то моя двостволька – гарматою.

На фоні того, що відбувається в Україні... І подивитися на нашу літературу – яке це все дріб'язкове і непотрібне. Згадайте «Один день Івана Денисовича», «Не хлебом единым», «Інтернаціоналізм і русифікація»... Романи Чінгіза Айтматова...

«... живемо у злиднях, у бруді». Щоб підтвердити цей вислів, подивіться довкола себе... Щоб відгородитися від цього довколишнього, що ви бачите, у багатьох і заможних ростуть відособлені котеджі і палаци, відгороджені від плебсу високими мурами.

В той час, коли Фальківський вжив такий вислів, тоді хоч мораль була у традиціях і вірі. Сьогодні середовище забруднене виродливою мораллю, що плодить все більше і більше виродків.

Комуністичні накоренки... З вигляду – непогані хлопці, українці, вважають себе навіть патріотами... Але закваска дідівсько-батьківська. І коли єднання, зближення із собі подібними (корупція, шкурні інтереси, ти – мені, я – тобі), в основному – нещирість і фальш. Така мораль.

Християнство намагалося врятувати людство від розпусти, зажерливості, від зла... Великий мораліст був посланий у світ, щоб змінити його. Так і Шевченко – в Україну.

Перед Ісусом були Адам, Авраам (один, щоб винайти стрілу, колесо, другий, щоб змінити жертвоприношення). Перед Шевченком був Богдан...

Унікальність Шевченка, його таланту у порівнянні з талантами Пушкіна, Лермонтова, що він досі відповідає на всі гостро-актуальні питання (які стосуються України і українців).

НЕМА

Хотілося б стримувати час... Хотілося б повертати давнє, забудьте. А його не зупинити. І того, що було – нема. Зійшло. І безповоротно. Ні тої річки, що повеніла, розливалася у повінь, яка поймала береги. Нема більше повеней. Бо змеліорована, річка перетворилася у стрімкий потік, майже канаву. Нема тих старих верб, могутніх черешень, що росли довкола садів, ні того колоцерковного грубезного ясена, що розвалився під вагою своїх же розлогих товстезних одног...

Що ті пам'ятки, що ті дерева?.. Коли вже нема усіх найдорожчих, старших від тебе рідних, близьких і знайомих. Нема... А ти ходиш цими дорогими, хоч і надто зміненими місцями, все пригадуєш. Радієш, хоч і пригірколю радістю. І тихий смуток доторкується серця від того і за тим, що його так багато вже нема.

Людині тоді добре, коли вона відчуває, що вона потрібна.

Поки я живу – я стою на сторожі всього українського. Зі своїм багажем я можу дати відсіч будь-якому ворожому зазіханню чи негідній позиції. Що буде після мене?.. Будуть мої твори, у які я вклав усю силу і серце.

Вірші, що не чіпають душі, не можна називати поезією. Є ще ерзацпоезія, так звана січка, де немає живої нитки, що проходить через весь твір.

Людина – як цінність. Фізична, духовна, моральна. З точки зору лікаря: колись думали – як лікувати. Тепер – як отримати гроші. Моральна цінність падає, якщо не зникає.

Українські письменники... Є такі, що своїми творами спонукують мінятися і міняти. А інші – щоб засвітитися, заявити про себе.

Суспільно-активні одні та інертні, стурбовані собою інші.

Часті презентації... Ніби й справді творчий зорепад – так сипляться похвали. А на ділі – знівельовані літературні критерії.

До місцевих авторів, бува, ліплять рівні: «як Олесь...», «як Пришвін»...

Дуже багато піднялось поетичної піни. Сторінки літературної газети часом засмічуються вторинними речами.

Жорстоко поводитися зі мною життя. І тільки любов рятувала від озлобленості.

Ю-ко – живий матеріал для щеплень від майбутньої державної підлості. Від щеплення мусимо перехворіти, вистояти проти зарази, що поширилася загрозою.

Кажуть, поет від Бога... Але глибока відданість національній справі викликає внутрішній опір чисельних противників цієї справи, хоча і прихильників художнього слова. Так і написав один рецензент: «... навіть коли не зовсім шануєте поета за його непокірну вдачу... підсвідомо відчуваєте, що перед вами поет, спосіб життя якого – поезія».

Літературні бульбашки, як і «фінансові пухирі», все разом – піл в очі. Дякуючи кризі, все буде зметене, знесене, як повенева сміття. І постане потреба повертатися до християнської моралі, бо на більше в загалу не вистачить здатності, проглянути глибше, до справжньої української духовності (не теперішнього кріпацького менталітету), я вже не кажу козацького духу... Повертатися до землі, до джерел. Бо інакше – «капець»!

Гуморист-асенізатор, що зливає на своє літературне поле почуті анекдоти, заримовуючи їх. Черговий біля зливного бачка. А за це, виявляється, нагороджують. Ці фокусники настворювали премій, чіпляють їх один одному. Ще й ми додали їм Нобельського лауреата.

Чи районна премія в Сарнах (4 тис.), коли обласна ім. Світочів (Смотрицький, кн. Острозький, Д. Наливайко, Федоров, Ул. Самчук, Б. Тен) 2 тис. Отаке почуття міри, такту в засновників і їх натхненників.

ЯКОЮ БУЛА Б ВІДПОВІДЬ...

Слухайте ви, судді... Що ви знаєте про нас?.. Ще коли сказав поет: «Ми гайдамаки, ми всі однакі... Йшли діди на муки, підуть і правнуки. Ми за народ життя своє дамо» (Осип Маковей)

Жорстоко?.. Так! Але це всім засторога – не лізьте в чужий край зі своїми ворожими погордами і жорстокими забаганками. Пригадайте Хмельниччину, Коліївщину. А війну 19-го?.. Коли від нас забрали те, що і поляків, і всіх сусідів зробило незалежними.

Народ наш довго пручався, опирався, роками закипала кров, і коли прийшов страшний грозовий час війни і месницької розквотості, наступив момент, коли кров скипіла так за ворожу змичку в'їдливого сусіда із коричневими катами, що стримати накопиченого гніву було неможливо. І наступила розплата, страшна, безпощадна. Таке буває, коли довго стримується терпіння болю і нерозраженого гніву. Це не відбувалося холодно чи методично. То була помста за довготривалі страждання. Пригадайте пісню на слова Анатолія Свидницького «Вже літ більше двісті як козак в неволі...»

ОТАКА ІСТОРІЯ...

Коли більшість так званих «патріотів» захлиналася в ейфорії від упалої зверху незалежності, а чимало примазанців до національного здвигу, всі оті ділки і пройдисвіти, приладнавшись, стали гребти під себе, кинулися будувати вілли і котеджі, міняти «Москвичі» на «Мерседеси», добиватися для себе мало не генеральських пенсій... Тактика в основному зводилася до такого: виступити на мітингу, виголосити промову і їхати вирішувати свої, навіть шкурницькі, справи.

У ті роки в мене виходила книжка за книжкою: «Із вирію літ», «Україна під сатаною», «Такий день», «Луни повстанського краю», «На хвилі, на часі», «Спротив», цілі цикли статей... Все досьогодні гостроактуальне – болюча тема України, рідної землі, нашого духовного розвою. Але, як писав Богачук, «тиша навкрути».

Зустрівшись зі мною, прес-секретар СБУ (скептики називають філіалом КГБ) Є. Гербольд сказав: «Що ж, Степане Олександровичу, ти, з ким ти починав, на мерседесах їздять, а ти ходиш пішки». Це було в той час (1998 р.), коли з єдиної в області Здолбунівської адміністрації, якою керували не райкомівські вихідці, я вимушений був іти на дочасну пенсію, бо і в цей район на посаду голови обласна адміністрація назначила свого вчорашнього (члена КПРС).

– Коли ми починали, тоді іншим жилося, не про багатства мені тоді йшлося, матеріальних благ не нажив.

– Ми знаємо, – посміхнувся він.

Дружина мені не раз докоряла, що, будучи одним із керівників району, де є великий залізничний вузол, в якому і вагонне, і локомотивне депо, я навіть вагончика не придбав на город... «Та й будучи заввідділу культури в Рівному, – я продовжував їй в такт, – і теж не урвав нічого у приватну власність, як це зробили майже всі депутати міської «демократичної влади».

«Отака історія, українська дума» (Б. Стельмах)

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ХВАЛА І ХУЛА

(Спроби автокоментарів і не тільки...)

ХВАЛА І ХУЛА

В листопаді (2012 р.) Клубом поезії у вікіпедії виведений огляд «Українська поезія» (XVI ст. – 90-ті роки). В ньому світові відкрито ім'я замовчуваного (зрідка дозованого) поета. Його зачислено до славної когорти шістдесятників і в підтвердження подано 629 поетичних творів у алфавітному порядку. До реєстру ще не увійшли твори із п'яти книжок: «Потривожені птахи», «Ріка у відблиску очей», «Україна під сатаною», «Родокорінь», «Осіння райдуга».

Як творилося і приймалося це ім'я, автор написав і опублікував у повісті «Плата за любов» та книжці публіцистики «На хвилі, на часі», які теж лишилися майже непоміченими. Витяги з них подаються в цьому матеріалі.

Коли виходить книжка, мабуть, великою різницею в долях авторів стає те – чи живеш ти у далекому глухому селі, чи мешкаєш у Києві або Львові... Поруч центральні друковані засоби, радіо, друзі. Розголос, кав'ярні, критика... дружня. А тут сам, один в селі дивишся на ту книжку – і не віриш, що вона вийшла. Хтось скаже,

що десь чув по радіо, бо ти за працею не зміг. Та й та праця не дає тобі можливості поїхати навіть у провінційний Тернопіль, випити з друзями по чарці з такої нагоди. І вже з цього часу життя твоє починає ділитися: літературне десь там, без тебе; і твоє, щоденне – зовсім друге – з іншими клопатами, інтересами, без літератури. Гадаю, саме про це думали ті, що мене спихали подалі від хоч якогось, але життя з інтересом.

Але перша збірка, виявляється, принесла радість не тільки мені, але й для незнайомих мені людей. Статті і рецензії у Києві та Львові, в обласних газетах, хай із запізненням, але до мене дійшли. Ця збірка ввела мене до антології молоді української поезії.

Радість, зацікавлення навіть чужих тобі людей виникає від їх причетності до такого вабливого слова «Література». Більшість з них (потім побачу довкола себе) – це ті, що біля літератури, що теж пишуть. І вони, змучені невизнанням, відштовхуванням, раптом побачили, що пробитися можна, що один із їх середовища проламав стіну видавничу. Співчуття за колишнє (їхнє ще теперішнє) породжує радість справжню, непідробну, дружню...

Друга збірка – хай запізнена, але теж радість. Рецензії, вітання... Це все змішалось із прийомом до Спілки. Так все швидко відбулось тоді.

А третя поетична збірка викликала в мене радість, змішану з болем – із вже відредагрованої Володимиром Лучуком було викинуто 37 речей. Вийшла тонесенькою, а деякі твори геть покаліченими. Тут вже було помітно у декого радість із іншим відтінком. І те, що зразу – наступного року вийшла в Києві поетична збірка «Пізнє яблука» (з «Музики крил» залишили тільки пір'я), мало вплинуло – відношення до мене ставало іншим. Відчувалася заздрість. І, мабуть, те, що вже знали, хто він такий, Бабій. Окрім обов'язкових (дружніх) рецензій В. Басараби і М. Пшеничного, реакція зводилася до непомічання. Один із членів літоб'єднання сказав мені: «...В тебе в творах ще б чуть-чуть і вже був би націоналізм». Потім, коли вийде вже за незалежності моя поетична книжка «Із вирію літ», куди ввійдуть твори із шухляди, він знову скаже: «Ми тоді так не думали».

Колись я почув по радіо слова Ліни Костенко, що є поети по Україні, про яких мовчать. І я згадую рецензію М. Пшеничного в дубенській газеті, де він писав: « Рівненщина літературна цього року заявила про себе повноголосно і відверто «Співаницею» М. Тимчака й «Пізніми яблуками» С. Бабія». М. Тимчак отримає за свою збірку три премії: комсомолу – Островського і Максися, та Поліщука. «Пізні яблука» лишаться непомічені. Все той же літератор (а був то поет-гуморист В. Грабоус) утретє скаже: «Про тебе важко писати. Треба про все – від початку...»

Десь через чотири роки після виходу збірки «Пізні яблука» прийде лист з Харківщини. Автор листа вчитав із нашої газети «Рівне», що я обіймав посаду заввідділом культури міста Рівного. Ось уривок з листа.

« Степане Олександровичу!

В глибокий пошанівок і немалу радість мощу Вам цього листа... Маю «Пізні яблука»... Ніяк не гадав, що Ви при таким капітальнім навантаженню. А це щойно в рівненській газеті трапив на Вас. Он ба! Втїм, що чинити, адже все квітчалося так, що карась мусить хїба не рибальський гачок виковувати собі на срібних наковаленках манюнім молоточком.

Велику жалість маю до тих Ваших наснаг, але приймаю як можливе чи належне. Путівець не легенький.

«Крізь далекі літа дитинством...» Щемлива й важна нота. Може, саме задля неї жиємо?

*А ще... «Це вже весна, і пахне верболіз,
І тепло нам в невисохлому лузі»
«Нам цяцьками були шашки толу, гранати»
«Вилискують, зібравшись у відліт. «...»*

І я згадав одну розмову: «... поет є тоді, коли є рядок. Не книжка, не вірш, а рядок. Коли нема рядка – нема і поета». «У нього є рядок!» – казала Ірина Вілде. Це було найвищою похвалою. Взяв збірку – рядки, рядки...

А після виходу книжок – чомусь стіна замовчувань. Та й виходили вони, проламуючи кригу неприязні, заздрості. Таку нелюбов до себе я викликав творами любові до України, до борців, а особливо до повстанців. Один з літераторів використовує назви двох моїх книжок, не зсилаючись на них: для газетної рубрики та назви журналу – «Із вірію літ» та «Волинські дзвони». До цього часу не знаю, для чого це було роблено.

Мабуть, мені було відплачено за мою активність, за мою позицію.

Колись в літературному музеї в Бережанах серед багатьох виступаючих звернув на мене увагу Абрам Кацнельсон. Підійшов, потис руку, похвалив і запитав: «Чому я вас не знаю?». Я тільки руками розвів – не пояснювати ж йому ситуації. Та й у мене були рядки щодо його призову:

*До літ воріт, до райських брам
Веде поезію Абрам...*

А на наради чи семінари молодих, які нерідко практикувалися при Спілках в Ірпені, Москві, Грузії, я не їздив. Був «меченим», як мені казав Осадчук. Десь через років чотири, як вийшла перша збірка, я потрапив на нараду молодих у Києві вже з Рівного. Ми вже тоді були зболені, а не молоді – хлопців старших тоді було немало. Митрохін із Сімферополя сказав про мої вірші: «Если мороз идет по спине – это поэзия». Але нарада була комсомольська, бадьоро-ритмова. Кому там було до болю...

І лише в 1998 році в одній рецензії на збірку молодої поетеси літературознавець Григорій Дем'янчук напише: «Для В. Климентовської, як, скажімо, і для поета-шістдесятника Степана Бабія, не підходить літературознавчий термін «ліричний герой», тому що образ автора, створюваний книжкою, по суті тотожний образу автора у житті. Між ними нема тієї часто-густо дуже великої дистанції, що існує між творчістю і життям віршувальників». Що ж, і за те спасибі. Тільки хто про те знає...

Хочеться навести декілька прикладів роботи з видавництвами.

Директору видавництва «Молодь»
тов. Давидову А. І.

Шановний Анатолію Івановичу!

Тривалий час у видавництві «Молодь» лежить мій рукопис. З якого року – вже і не пригадую, але якщо він стояв у перспективному плані на 1983 рік, то скільки це триває – можна уявити.

Колись мене видавництво «Молодь» відкрило «Журавлиним неводом», як ще там працювали Григір Тютюнник і Петро Засенко. А після того з боку все нових видавничих працівників (знамениті роки!) далі обіцянок діло не йшло.

Нова завідуюча відділом Л. Голота сказала: «Гарний рукопис». І твердо було обіцяно 1988 рік.

Хочеться знати, врешті, доки будуть тривати обіцянки?

Звичайно, при такому відношенні (майже ворожому) я мав би припинити стосунки із видавництвом. Але в інших, мені доступних, двох видавництвах в роботі мої інші рукописи (один – 8 арк., другий – 3,5 арк.). Так що виходу іншого – як продовжити наш діалог, немає.

Враховуючи те, що остання рецензія М. Братана на рукопис писана ще у 1985 році, і що рукопис перекидався з того часу із року на рік, і те, що з 1986 року по 1989 рік (три роки!) пролежав без відповіді – видавництво мало би пояснити ту оперативність.

Про рівень творів...

Про «Мої сестри, брати...» М. Братан писав: «Треба мати мужність, щоб написати... та потрібно мати й велику любов, щоб так закінчити». Про «Смерть чабана» – «... Душу обпікає!»

ПРО ВІРШІ, ЗАСУДЖЕНІ НА КАРУ СМЕРТІ

Коли вся Україна дивилася на змагання у Верховній Раді – гострі блискучі виступи депутатів-західняків і не менш гострі, але догматичні «южно-восточников», я пригадував, що робилося на видавничих кузнях, де поетів-західняків редагували і рецензували «южно-восточники».

Я наведу лише два приклади із закритих рецензій, приклади не роботи, а боротьби.

Примітивний ортодоксальний критик і рецензент, до того ж, людина нечесна, бо, пишучи рецензію на автора, у якого рік назад вийшла збірка поезій і про яку писалося в «Дніпрі», «Жовтні», двічі у «Літ. Україні», веде: «Рукопис надійшов до мене з редакції першої книжки. Це означає, що автор ще не має окремої збірки, що саме цією збіркою (а не тією! – С. Б.) і хотів би він дебютувати в українській поезії..., що саме з цією збіркою хотів би пов'язати свій перший крок в літературу...». А далі, особливо не перетруджуючись, наводить цілі блоки-вірші і строфи та закінчує: «Брак ідейної чіткості в мисленні, аполітизм... свідчать, що автор ще не визрів як поет і говорити про видання його першої книжки ще рано». А через два місяці на цей же рукопис позитивна рецензія Петра Осадчука, дякуючи Миколі Стебліні. Все це писалося у 1973 році, а книжку було загальмовано на сім років, не дивлячись, що потім за неї боролись Петро Осадчук і Лідія Кульбак.

А ось другий рецензент у другому видавництві, критик грубшого калібру, можна сказати генерал-аншеф від критики, подібну (чорну!) роботу проводить на вищому інтелектуальному рівні. Ось, наприклад: реконструюють гарну асфальтівку, обсажену кленами, яка видавалась зеленим тунелем. Для її розширення клени зрізають, виривають із коренем.

*Валим дерева обіч доріг,
Б'єм під коріння самісіньке кленів,
Дерен тріщить, наче шкіра зелена,
Криє земля кучерявий моріг.*

*Рветься дорога з тісних берегів
І на обоки лягає гудроном.
Ріжем дерева, що нам дороги,
Валим, як гунни величні колони.
Рухом останнім сягнувши небес,
Падають глухо на крониць киреї...
В битву залізний вступив Геркулес,
Бій свій останній приймають Антеї.*

1975

Критик над «Геркулес» ставить (НТР), а над «Антеї» (природа) і починає: «... автор порівнює будівництво дороги з нашестям гуннів, руйнівників, які не залишають жодної надії на майбутнє живої природи, життя на Землі. Знову форма підвела? Чи може це вже саморобна філософія самого автора, який у будівництві дороги бачить самого диявола, початок кінця світу?» А писалася ця рецензія за декілька років до Чорнобиля... «Вірш «На ефірнім базарі», «... де в одну купу сумнівного товару звалено і вітчизняні радіопередачі, й ворожі, закордонні. Єдине, що вирізняється у цій отруйній масі звуків, твердить автор, – це народна пісня.» А вірш, написаний ще у 1969 році, починався так:

*Вмикаю приймач –
На великий виходжу базар,
Де так велелюдно і гамірно, де вибирай –
Он там фанатично вигукує явний шахрай,
А той покладає на віру сумнівний товар.
Виводить співачка, якої не слуха ніхто,
Ідею поношену той продає, як дешеве пальто.
Народний артист розважає – і сміх не вшуха,
Той скромно Христа, як іконку, для вас простяга...*

І т.д.

І, насамкінець, пише: «Таких «творів» у рукописі дуже багато. Якщо їх убрати, залишається всього кілька віршів, гідних уваги».

Ту книжку потім захищали Роман Кудлик і Роман Лубківський. Але скільки-то пройшло років. До речі, цитовані вірші, як і сотні інших, так і не друкувалися.

Про кого ж тут ведеться мова? Критики: перший – Петро Моргаєнко, про якого і говорити не варто. А ось другий... Давно збагнувши суть Анатолія Макарова, я не переставав дивуватися, як йому вдається все поєднувати: і співати гідну славу при дворах провідних поетів, і писати передмову (благословляти у світ) до слабенької анемічної збірки (авторка Шевело), і ходити в законодавцях мод «модерної поезії», і виконувати замовлення ідеологічної швали чи, може, й агентів спецслужби у видавництві. Через те видаються сумнівними ті духовні дороговкази, якими намагається спрямовувати розвиток української поезії цей адепт духовної естетики і чи справді щиро він вболіває за неї?

Все це написати мене заставила та несправедливість, яка панує у всіх сферах нашого суспільства, коли під святі прапори стають люди, яким ті прапори чужі, а то й ворожі і займають досі провідне становище в цьому недоладному житті.

Добридень, шановний Юрію Михайловичу!

Із часу, коли Євген Шморгун Вам показував мій зойк «Не можу більше мовчати», справи склалися так: у «Веселці» мою «Хитавицю-купавицю» відкинули, в «Рад. Письменнику» прозу «Криниці на пагорбах» відкинули, у «Молоді» поетичну книжку «Ріка у відблиску очей» із плану викинули, в «Рад. Письменнику» за поетичну книжку «Із вирію літ» пообіцяли «будемо планувати», правда, невідомо на який рік (а там переважно недруковані твори 70-х, навіть і 60-х).

Уявіть ситуацію десь у 1986 році: вийшла (хай і покалічена) збірка «Музика крил», твердо у плані стоїть (отримано аванс) збірка «Пізнi яблука». З «Веселки» кажуть (Каменчук): плануємо збірку на 1988 рік; з «Молоді» – поетичну збірку на 1988-й рік (Голота); з «Рад. Письменника» – прозову збірку на 89-90-й «буде гарна книжечка» (Пісоцька)...

А тобі пишеться, як дихається. І хоча республіканська періодика вперто не друкує (про це цікава мова і окремо), зате в області – повний тріумф. Партийна газета друкує великі добірки, оповідання, публіцистику, від якої морщатся місцеві чини.

Отоді я перейшов на творчу роботу.

І, раптом, усе летить шкереберть! Прийшли нові люди і в усіх трьох видавництвах відношення до мене змінилося на вороже. Лише після впертої боротьби попав у план 1990 року в «Каменярі».

Щоб там редактори не доказували, на те є одна відповідь. Її Г. Петруку-Попику дав у Тернополі якийсь Лещенко (в минулому кагебіст, а на той час лектор обкому партії); «Завалив кривою всі видавництва». Це про мене. Цікаво, хто були (а може і ще є?) ті інформатори з видавництв?.. Бо в «Рад. Письменнику» начальство на мене образилось за те звертання до Вас.

Вибачте.

З повагою до Вас – Степан Бабій.

м. Рівне, Ніколаєва 40, 223

15.03.1990.

Не знаю, за які гріхи поневірявся все життя видатний письменник Улас Самчук з нелегкою долею емігранта, і чому досі таке важке повернення його на рідну землю?..

Долю внутрішнього емігранта довелося спізнати вже мені на рідній землі. Більшість моїх творів – із шухляди. Виходили із запізненням. А коли вийшли – ні тобі книгореалізації, ні аналізу літпроцесу, ні кваліфікованої оцінки. І ні плати за працю: двадцять п'ять книжок, що вийшли за незалежності – плід серця, душі, розуму, вистраждані на ентузіазмі.

Нас було батальйон... Залишилось, якщо чота – то добре. Обличчя, обличчя, обличчя... За дощами, за снігами... за часом. Тоді якісь вони були майже однакові, незначні. А тепер за тими дощами, снігами, за часом – вирізьблюються, стають ніби особливими. Значимими. Чи то пам'ять так воскрешає і здалека стає

видніше. Пам'ять відбирає із загалу своєрідне, що закарбувалося, вирізнилось, те індивідуальне, що і визначає людину. Але пам'ять – це ще не все. Таку печать значимості накладає смерть. Те, що ми за суєтою, в щоденних клопотах незавжди помічаємо всього довкола нас, раптом зринає, зупиняє всі наші порухи і пориви. Стоп! – каже смерть. Відкинь усе і задумайся. І нас пронизує найтривожніша мелодія і такі прості, найщиріші слова: вічна-а-я п-а-м'ять... і після цього людина стає наче особливою, стає втратою, інколи, навіть, дорогою і для чужих, далеких. Коли заведено казати тільки добре. І тому постать стає значимішою, ніби виростає після смерті, і тому ми так починаємо любити, підносити наших поетів, казати те, чого не казали їм при житті. Оправдуємось, що не встигали і сказати, і воздати... А ось уже в ореолі їх смерті і ми засвічуємося, як постаті, що значили щось у їх житті і самі стаємо значимішими.

Дивна вона, смерть. Вона завжди поруч. Десь за плечима. Спочатку ми її боїмося, жахаємось, не приймаємо, бо юні, сповнені почуттями радості, і тоді вона справді – нонсенс.

Я навіть бунтівні вірші проти неї писав. Не знаю, як вона дивилась тоді на мене. Мабуть, посміхалась і дозволяла, вибачала молоді пориви. Я дякую їй за те, що не обірвала бунтівного рядка.

*Не раз, бувало, думав я про смерть,
Не про страшне і непідкупне живо,
І не про те, як мовиться правдиво,
Що рівні перед нею князь і смерд.*

*Все думав над присутністю її –
Смерть – над життям, а чи життя – над смертю?
І як бунтар, що по натурі впертий,
Ліплю зі слів безсмертних слів'їв.*

*Але ж нараз чиясь раптова смерть
Затримає народження велике...
Сміється костомеха без'язика.
Окличнознаким на стовпах: «не сметь!»*

*Від жаху я уже б давно сконав –
На цім шляху з трагічним небосхилом*

*Якби мене та хтось переконав,
Що дух людський холоде у могилах.*

*Замало: «хоч стебельцем споришу...»
Любов'ю, злетом духу ми безсмертні!
Як за життя, бува, не докажу –
То докажу, переконаю після смерті.*

*Відчуєш смерть, що ходить за плечима,
Як і очей холодних злосний лід.
Вона щоденно поруч, хоч незримо
Ступає за тобою по землі.*

*Як ти спіткнешся – вже вона радіє,
Лиш захворієш – лізе до душі,
Твої невдачі – то її надії,
Що з ними ти все ближче до межі...*

*Вона тебе задобрить алкоголем,
Лукавим словом вдало обведе,
А потім різоне по серцю болем...
Та не знемієши, люто відійде.*

*В незримій боротьбі ми всю дорогу,
Свідомі, що спіткає десь біда,
Та смерть не відсвяткує перемогу,
Бо слова їй – душі я не віддам.*

Правда, тут бунт був не проти її Високості, а проти тих, хто забирає людське життя.

Я пройшов його велику школу. Помудрішав і став спокійнішим. Коли вже за мою спиною стільки втрат, коли всі найближчі, найрідніші, найдорожчі вже там, за межею. Коли з мого батальйону залишилось, може, чота... А ті ями, що зараз обступають мене все тісніше, що набирались роками, за пеленою незримого часу – не лякають мене, я став зовсім спокійним. Я оглядаюся назад – Боже, скільки прожито, пережито!..

Вже пора і втомитись, змиритись і тільки в молитві знаходити себе, спокутувати той бунт перед оточенням, а, може, і перед Богом.

Але ще поки не гасне у грудях свічка і Бог дозволить мені іти моєю дорогою, і Смерть ще може почекати, – я сповнююся духом радості і любові – я ще можу багато дати людям, родині, і найбільше тій, кого я найбільше люблю – Україні. Мабуть, це і дає мені сили і стримує ті Великі Сили, що дозволяють ще триматися в тій невеличкій чоті, що залишилася із того прекрасного батальйону.

Через те і писалося тоді мені, коли рідів той батальйон:

*«Трасуючому розчеркові кулі
Перечеркнути долю не вдалось...»*

І не тільки розчеркові кулі (а вони в нашому краї висвистували до 1952 року!). Останні сім'ї патріотів із села вивезли теж в цьому році. А потім були стосунки малої комашини і великої, страшної, жорсткої корпорації. То була боротьба людини із людожерною системою.

Українська періодика своє завдання виконала: до читача мене не пропустили. А от видавництвам ніде було дітися перед напором енергії, молодості, перед щирістю і відвертістю наївного і здібного автора. То цілі історії у видавництвах. І кожна збірка – то нерви і кров. То бунтівна поезія, боротьба з драконом, змагання із видавництвами. То була боротьба моя і – навколо мене: боротьба чесних людей, патріотів із агентами і посібниками КГБ.

Все це у моїй книжці поезій «Із вирію літ», що вийшла ще в 1992 році, але всі зробили вигляд, що не помітили. Для мого оточення в Рівному вона стала шоком і заздрістю, коли, раптом, відкрилися потаємні глибини вже знайомого автора. Не помітили іншої збірки, що вийшла в 1997 році «Україна під саганою». Один лише син запитав мене: «Кого ти мав на увазі – Кучму?»

І ось, врешті, підсумок: книжка вибраного – справді вибраного, не зібраного, із 15 збірок – «Незборимість». – Тиша... її вихід і назва книжки спонукає знову згадати цитовані вище рядки:

*«Трасуючому розчеркові кулі
Перечеркнути долю не вдалось».*

КУДИ Ж МЕНЕ ПРИПАСУВАТИ?..

Коли перегортаю свої збірки (а їх 14), кидається в очі часова машина – і 80-і з шістдесятими, і 90-і з сімдесятими і шістдесятими, і двотисячні з 80-ими, 70-ими, 60-ими, і на 2003-ій – ті клятві шістдесяті!

1967 рік. Як реакція на арешти першої хвили:

*Ви чуєте, на вулиці – весна!
Вже сурми сонця звуть у високості
І млостью переповнені у снах
Старих дерев корякуваті кості.*

*Посіло, потемніло і облізло,
Що вричило безсмертя для зими...
Мов красень короп, місяць із-за лісу
Пливе в блакить, прогорнуту крильми.*

*В природі лоскіт – вибийсь, проростаю
Листками з бростей, проліском яскравим,
Над сірим снігом побілішав гай –
То знов березам віддане їх право.*

*Ви чуєте, на вулиці – весна!
Земля онови сонячної прагне
І бродить соком тепла і хмільна,
Як молода не вистояна брага.*

Стільки їх із шістдесятих – стільки в них свіжості, молодості – що вони мали б заявити про автора. Щоб їх вчасно було видати – то і гонорари треба було б платити, і визнати, і до міста допустити (а не в 46 років!), і в антології включити. А то в антологію молоді української поезії включили після першої збірки, а далі – зась! Розкусили.

У тій збірці «Журавлиний невід», що виходила в 1972 році, був вірш «Іванові Дзюбі» (що саме сидів на Володимирській).

Редактор порекомендував зняти ініціали «І. Д.». Є він у збірці: «На дереві останній лист»...

Що ж тоді відбулося?.. А таки відбувалося. Вже аж через 24 роки в авторському слові до книжки «Із вирію літ» я відкрив, що відбувалось.

А тут якраз і твори 60-их, вірніше вибрані із 60-их...

В цій же книжці сплеск 70-их.

Коли літературознавці заталися, що 70-і роки «не дають», нема імен тощо, навіть виникла дискусія, я написав теж відгук (1984 р.):

«Видавничі проблеми і критичні схеми»

Кожен раз, коли заводиться мова про поезію останніх десятиріч, все зводиться до відомої схеми: 60-і дали, 70-і – ні, поети 80-их починають, принаймні... «розмахувати руками» (вираз дослівний). Яких тільки теоретизувань про причини в осуд і оправдання не висловлено... Але, якщо слідувати логічному зв'язку, давайте підемо далі: а як же розвивались поети 60-их у 70-і роки, що там було – злеті чи спади?..

Бо знаємо на якому диханні заспівали з поетами шістдесятих митці старшого покоління – Л. Первомайський, В. Мисик, А. Малишко, С. Голованівський і, особливо, Д. Павличко.

Згадаймо, як перебудовувалися новатори 60-их пізніше, яких злетів сягали ті чи інші експерименти. Чому раптом у 70-і примовкли поети, які розпочинали дуже цікаво – Р. Лубківський, Б. Нечерда, В. Лазарук (перелік можна було б продовжувати). Дотепники, жартуючи, виводять закономірність, що поетична напруга обернено пропорціональна видавничому опоріві...

З абсолютною переконаністю стверджую: ще не все поетів 70-их, написане у ті роки, прийшло до читача. Чимало і до цієї пори чекає черг у видавництвах. В подібній ситуації може лиш втішити російське прислів'я «лучше поздно, чем никогда». Бо чим, скажімо, пояснити такі факти із видавничої практики: плановану на 1976 рік книжку поезій не видано, а в 1977 році на неї повторний редвисновок: «... це своєрідний поет, творчій манері якого властивий глибокий ліричний струмінь... слід відзначити лексичне

багатство мови автора, метафоричність, образність мислення...»
Вже води з того часу збігло багатенько, а коли та книжка випірне з видавничих глибин на поверхню до читача, іще не видно, може десь і в 90-их... Що таке якісь десятиріччя з огляду на те, до чого підходять з мірою вічності?..

Другий факт – із другою книжкою, теж 70-их років. Після того, як вона також випала із плану, один рецензент пише: «... поет вміє по-своєму зачепити ту чи іншу тему, по-своєму висловити думку, показати своє ставлення до того чи іншого явища... пише він правдиво, щиро, з відкритим серцем. Поезії зацікавлюють свіжістю, оригінальністю... автор має неабиякий хист до поетичної творчості, володіє літературною майстерністю. Відчувається також, що він знаходиться на шляху пошуків і зростання, і що в нього великі потенціальні можливості...»

Другий рецензент так оцінив книжку: «Вона цілком засвідчує його якісне зростання, поетичне змужніння. Все, про що пише поет – відлуння нашого нелегкого дня з його болючими точками, людською звитягою. Думка поета тяжіє до певних узагальнень, проблемності, виразності, слово в нього буває досить тугим, виваженим, відбірним». А появиться все це «туге, виважене, відбірне» десь може в кінці 80-их.

Наведені два приклади тільки з творчої практики одного поета. Чи це, як мовиться, сумний випадок? А може тільки симптом?.. Але інколи і по симптому вгадується хвороба...

Оптимістичні початки новобранців останніх років, і незалежно від тих авансів, які щедро їм видають не тільки автори передмов, лінія творчості кожного буде залежати від того порогу чутливості (болю і любові), притаманному душі, від міри громадянського пориву. А головне – чи не повабить авторів комфорт душевної (мудрої) рівноваги у творчості і житті.

І прийшла відповідь: «Спасибі за висловлені побажання щодо дискусії про поезію. Зичимо Вам успіхів у виданні поетичних книжок». І ні слова про симптоми чи хворобу 70-их.

У 80-і таки вийшли (з великими труднощами) у «Рад. Письменнику» збірки «Відкриваю себе» і «Пізні яблука» із симво-

лічними назвами. Про «Пізні яблука» один радянський журналіст вже за незалежності скаже: «Як вони тебе видали?.. На що вони дивились?» То були ще ж підцензурні збірки.

А вже за незалежності стали виходити: «Ріка у відблиску очей» (1993), «Україна під сатаною» (1997), «Це інший світ» (1993), «У холодному блиску комет» (2000). «Такий день» (2001), «Вертаючий з небес» (2002), «Нічні спалахи» (2003). І скрізь є ті, невидані вчасно 60-і.

У двотисячному році, як підсумок, навіть вийшов літературний портрет, який написав літературознавець Григорій Дем'янчук. Він пише: «Степан Бабій і за віком, і за духом своєї творчості належить до покоління «шістдесятників», яке, після трьох десятиліть тоталітарного режиму, поступово оновлювало, художньо поглиблювало українську літературу, виводило її на нові духовні обрії». А ще в 1968 році, коли я наштотхнувся на непробивну стіну і через те звернувся до Павличка (вислав йому рукопис). Дмитро Васильович відповів мені: «... ви поет. Вам треба працювати». І я попрацював. Але сьогодні про це мало хто знає. Хтось скаже, а чому не заявляв про себе, не стукав... Стукав і листи отримував з обіцянками надрукувати, але... (Петро Осадчук на те казав мені: ти «мечений»), звертався з листами до Юрія Мушкетика, передавав відповідальним товаришам у Київ «Із вірню літ» (мабуть, налякав їх словом від автора), секретарю Спілки дав книжки трьох видань, – і ніякої реакції, хоч би відповідь на словах. Хто там має час тебе читати. Ось як буває, коли не ввійти вчасно. «Новые юноши поют новые песни...» І нікому до тебе нема діла. Раніше все те дуже мучило. Навіть відбивалося у творах. Сьогодні дивлюся спокійно. Вже й почало подобатись. Є якісь школи, групи, клани. Імена, що спалахують і зникають. А ти собі одинокий творчий самітник. Без літературної освіти, без літературної школи, без підтримки...

Дмитро Павличко до нашої антології (Дніпрові райдуги – 1978 р.) писав: «...багатство сучасної молоді поезії України. На її великому небі безліч зір – одні більші, другі менші, одні заяскрили

звечора, другі запаляться сильнішим вогнем аж на досвітку, одні залишаться світити назавжди, другі непомітно згорять або впадуть, але всі вони мають свої орбіти, свої місця, і тільки всі разом творять щемливий образ мерехтливих вечірніх небес».

У 2003-му році у молодого письменника, гарного літературознавця, що прочитав мої книжки, вихопилося: «Скажуть, де він взявся...».

ПРИВІТ ІЗ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ, АБО «МАНДРІВКА В МОЛОДІСТЬ»

«Ми там починалися з любові. Почалися звідти, де лежали у траві над водою, дихали зеленими пахощами, качалися в піску, пересипали його між пальцями, втискалися в його тепло, ледь не поєднувалися із землею. Росли як тонкі стебла, вбирали у себе чисту холодну воду, ніжне повітря, живилися солодкими спілими ягодами, чорним, із медовим духом, хлібом... Ми росли аж звідти, з далеких рідних берегів, проростали пласт за пластом роки, впираючись головою в атомне небо...»

Земля ця в оздобі древніх історичних імен: Остріг, Ізяслав, Шумськ... А далі вже по сусідству: Кременець, Почаїв, Дубно, Дермань... Тут народилися наші найстаріші письменники: Василь Суразький, Клірик Острозький, Іван Княгиницький, Кирило Ставровецький... Звідсіля злетів у славу Северин Наливайко, набирив сили, світла і знань Петро Конашевич Сагайдачний...»

Тихий, ще не витоптаний цивілізацією закут Волині.

Ця простора цитата взята із повісті «Все освячується любов'ю», що вийшла у книжці «Криниці на пагорбах» у 1993 році. До речі, повість еротична. Еротика чиста, поетична. Написана задовго до «польових сексів».

Але ближче до вимог. У цей край приїхав я у моє рідне село Голибиси, яке за совітів (вже других) перейменували на «Мирове» (як і Дермань на Устенське) через те, що як і Дермань, було повстанським. Їхав, щоб відпочити від міста і щоб допомогти

закінчити літні та осінні роботи у старенькому господарстві рідних, а поміж тим поблукати по яругах та горбах, де гасав, набрався сил у дитинстві і які позаростали нині до невпізнання. Тут і зупинишся на місці, де прийняв останній бій з енкаведистами і загинув односелець, надрайонний провідник «Буйний» по імені Андрон. Як і це святе місце, головним для мене тут є свята робота: копання картоплі. Як і сто та й більше років тут основний інструмент – заступ (так тут називають лопату). А ще дідівська коса, яку дістаєш із-за бантини у клуні, щоб покосити зілля, що поросло до пояса над картоплинням.

Тож коли намахався косою, почув прилив (сімдесятирічний!) сили і напруги, аж раптом сягнуло... Кричу: «Лесю, Ле-е-сю! – кличу дружину, – принеси швидко ручку і папір...» І пішло: «Ех косовиця!.. Клята павутиця І всяка нечисть влізла у город, Роса сріблиться і коса іскриться, А я чомусь подумав про народ – Сільський мій, горопашний, картопляний, І я в картоплі цей бур'ян кошу... Сусід косив би, але нині п'яний, Не перелізе і через межу...» і т.д.

А взагалі то робота (коли тої картоплі десять сотих) тяжка і марудна. Тут і відчуєш ту прокляту долю селянина в забитому і забутому Богом і людьми селі. Бо тут за молоко, яке я купую в Рівному за 7 гривень, молокозавод платить гривню з копійками. А картоплю, яка на базарі була понад 6 гривень, заготовач бере за 80 копійок. Сумно.

Але й тут моє монотонне хитання над заступом скрасила парність двох випадків. Односельчанка, кандидат наук, видала нарис про давноминуле села. Матеріали знайшла в Житомирському архіві. Де нині два людних місця: бар і хиріюча церковця московського патріархату, колись була Просвіта, зародився кооператив. Їх активісти із прогресивним священиком побудували школу. Сини тих активістів за німецької окупації пішли у повстанці. Із невеликого села загинуло 37 хлопців. Півсела вивезли на Сибір. Найкращих людей запроторили на каторгу, де більшість загинула. Ось на що все зійшло. Отут і матеріали для роздумів і широкого прозового полотна.

Друге – запросили до Шумська на презентацію книжки нарисів місцевого журналіста Ігора Фарини. Галичанин, а також закохався у мою зрусифіковану Волинь (Тернопільщина називає свої північні райони «червоним поясом»). Гарна, потрібна книжка, в яку автор вибирав чимало світлих імен цього краю.

Р. С. Від часу написання на прохання «Літературної України» матеріалу (2011 р.) таке полотно і з'явилося: «Бурелом».

ТВОРЧО-ЖИТТЄВИЙ САМОАНАЛІЗ (І)

Важко про себе писати. Нелегко займатися самоаналізом. Але коли вже за плечима роки, то на себе, минулого, все ж таки можна подивитися у якійсь мірі збоку. Раніше мене гріла віра, що колись таки наступить час правди і це додавало сили. А коли цей час ніби й настав – закінчився комуністичний ідеологічно-видавничий вандалізм – знову було важко реалізовувати себе. Десь я читав, що скромність і гордість в одній душі – поєднання жакливе... А ще в цьому жорстокому світі. Сформувався мій характер у хрущовському потеплінні і брежневщини я не прийняв. Доказом того – сотні моїх творів, написаних у роки застою. Дещо з того вдавалося друкувати в обласній (навіть партійній!) газеті. Далі не пускали: на дорозі стояли Ю. Петренко, Моргаєнко, Ігнатенко та інші «енки» (Пастушенко).

З неймовірними труднощами вдалося видати за той час три збірки, та й ті виходили покаліченими. Рятувала, витягувала тільки пейзажна лірика.

Наприклад, при виданні першої збірки «Журавлиний невід» редактор мені сказав так: «... якщо хочеш мати книжку, зміни оце, оце, оце і оце...» Тих «оце» було дуже багато. Друга книжка (остання рецензія датована 1973 роком) вийшла тільки у 1980 році. Змінилося 7 редакторів. Відбувалося перелопачування творів і строф у творах... Все це відбувалося у двох київських видавництвах.

Вирішило видати мене після довгої історії відношень автора з багатьма редакторами і видавництво «Каменяр». Видало. Тільки із «Музики крил» залишилося одне пір'я. Збірка мала вийти

обсягом 2,5 ум. арк. Вийшла – 1,18. Вже після того, як рукопис було відредаговано, машиністці заплачено за передрук, – із верстки вилетіло 37 творів. Залишились пейзажні вірші та із циклу «Село моє». Та й ті, що залишилися, – більшість поредаговані, деякі – до невпізнання.

Протягом всього того часу – жодної публікації в періодиці, хоча обіцянок було багато (є листи, правда, колись обіцяли і не друкували, а потім перестали і відповідати).

А вже за незалежності, коли почали виходити одна за одною книжки, де було більше творів із шухляди, вони стали замовчуватись. Довелося робити творчий самоаналіз і включати у нові книжки «Теми кололітературні».

ТВОРЧО-ЖИТТЄВИЙ САМОАНАЛІЗ (II)

1. Моя творчість:

Я проклав у нашій літературі свій поетичний пласт з глибоким відбитком власної долі і долі нещасної Батьківщини.

*Бо тільки тоді буду справді щасливий,
Як долю Вітчизни сповна розділю (1965 р.)*

Моя поезія – багатогранна лірика за змістом і за формою. Ключ її, код – любов. А вже від неї в поезії – бунтарство, протест, гострі інвективи.

Що не могло лягти у поезію і формувалося у мені живими картинами, образами, спливало у пам'яті дорогими спогадами – те вилилося у прозу, мою прозу, здебільшого поетичну. А щоденне нуртування життя, гарячі його хвилі, якщо не вибухали у поетичних експромтах – народжували публіцистику, гостру, безкомпромісну. Паралельно їй ішов аналіз творчості, погляд на літературний процес, підведення етапних підсумків.

2. Деякий підсумок:

І несподівані для мене самого, ніби під завершення творчого шляху, пішли лінії – як в поезії (збірка «Родокорінь»), як і в прозі

(книжка оповідань і повість «Повернення»), так і в публіцистиці («Автономний світ» і цикл «На рідній землі») – повернення не тільки на «круги своя», справді до свого коріння, але і туди, звідкіля всі втікають: до села, до етнічного українського середовища. До речі, не тільки творчі лінії, але й повернення жити і працювати на землі, в рідному селі. Навіть п'ять хрестів підряд, аж до прапрапрадіда над Федоруками (прізвище моєї матері Феодосії Дем'янівни), стали наводити на думку і про місце біля них. Могили Бабіїв – рід яких знаю теж до прапрапрадіда (баби) – також на цьому цвинтарі, але в більшості не збереглися. Дуже вже пошарпало цю родину життя під чужинцями.

Через те, мабуть, і така близька ця рідна земля. І кличе так до себе.

«... літературна ситуація сьогодні, – пише Петро Сорока, – украй викривлена, справжні критерії поцінування поезії розмиті й знівельовані... перевага віддається творчості формальній, штукарській, що прикривається високим, мовляв, не всім доступним естетизмом, а насправді позначена страшною бездуховністю... Поет конфліктний і, мабуть, для багатьох незручний, дразливий».

Чи не так?

ТАЛАНОВИТІ НЕГІДНИКИ І ПРИСТОСУВАНЦІ

Думається про цілий ряд імен. Бог їм дав талант. Але як вони його використовували? А так, як талановиті негідники. Продавали його, продаючись за гонорари. Продавали душі ворогам України. Тепер виправдовуються, що в душах все-таки щось було... На їх захист кидаються підспівувачі, що за комуністичного вандалізму йшли у їхньому ж форватері, були придворними захвалювачами.

Щось та було... Те, що ховали за партквитками? Тобто за грою нашим і вашим? І ось є Україна. За неї підвелися (а де ж діватись) і вони. Але їм не дуже вірять. Лишається писати-каятися, посипати голови попелом, лише б знову триматися біля кормчих! Адже

їх кумирами тоді були Новиченко, Збанацький, Загребельний (в цього таки було немало!). Але і на його совісті – Андріяшик із «Полтвою». Та хіба тільки один Андріяшик?

А Дімаров?.. Будівник радянської влади на Волині. Зникли в останніх довідниках назви книжок про ту ж Волинь. А хіба не знаємо яка робота проводилась у видавництві «Каменяр» в ті ворожі для нас роки, де він був головним редактором. Як згадує сам: «У молодості я був, як і багато тогочасних молодих людей, комсомольцем і безбожником, сталіністом...»

Ці таланти із розряду тих, що їх вчив хлопчисько-галичанин, їдучи на возі з... Яновським і Смоличем, які і зігнали хлопця з воза, щоб не вів націоналістичної пропаганди... Я не перестаю захищати від кавалерійських наскоків, від нападок на Дмитра Павличка і Петра Осадчука. Бо ось хто носив, важко носив за червоною завісою партквитка справжню українську душу. Це вони захистили в час видавничих репресій поета з відкритим раненим серцем (про нього Дмитро Павличко скаже: він твердий і гострий, він справжній націоналіст у кращому розумінні цього слова). Вони відчували щирість українця, ту бунтівну поезію, що рвалася з-між рядків. І підтримали, не злякалися. Скажіть, ще (окрім Загребельного, що мав незалежну позицію із-за дружби з Щербицьким) когось назвете, хто за партквитком ховав таку позицію, щоб не тільки вижити самим, але й допомогти побратимам по духу, особливо проскрибованим?.. Бо якими не були б талановитими молоді пристосуванці, окрім власної пробивності, егоїзму в їх позиціях, як і в творах немає головного – щирості.

Цікаві дискусії були відкритися на сторінках «Літ. України» із приходом одного редактора. В цих суперечках і проглядала істина, навіть ішло важке очищення. Але є така заплямованість, від якої навіть покаяннями очиститися не можна. Тільки недовго тому редакторові довелося редакторувати.

Тож дивуйся тепер чому така Україна, чому із переполовиненим світоглядом народ. Хто труїв мізки, окрім партійної пропаганди, своїми брехливими писаннями, що називалися чомусь «художньою літературою».

Завершити ці рядки хочу віршем, написаним десь 20 років тому, друкованим тоді ж в одній з патріотичних газеток (малий формат).

ДМИТРОВІ ПАВЛИЧКОВІ

*Сивий геніальний чоловіче,
Не терзайся і не кайсь в гріхах
(Ворон кряче, пам'ять наша плаче
І радіє наволоч глуха),*

*Бо до краплі весь ти в Україні,
Не в частинах, що їх жре розкол,
Серце у невпинному горінні
На її святий підніс престол.*

*І коли душили все катюги,
Серед ночі був ти серед нас
І в словах високої напруги
Бунтував од болю та образ,*

*В дивних віршах і палких промовах,
В мудрих і окрилених піснях
Ти возносив чисту нашу мову,
Гордість нашу до Карпат підняв.*

*Биті, розуміли ми і знали,
Де несправжнє й молоді гріхи...
Йшли через терник і над провали
На твої кичери і верхи.*

*Україна вже – народне віче,
Цвіт небес – в напрузі прапорів,
Де твоє достойне чоловіче
Місце й слово з полиском зорі.*

15.09.1991 р.

АЙСБЕРГ В МОРІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В літературному портреті «Степан Бабій», що вийшов книжечкою у 2000 році, Григорій Дем'янчук писав: «Те, що читаємо в збірках – лише видима частина айсберга: багато віршів і то саме таких, де автор прагнув осмислити життєву та політичну реальність колоніальної України, не потрапляли до книжок і часто взагалі унеможливлювали видання».

Літературний портрет писався і вийшов, коли в аналізованого автора було десять книжок. На превеликий жаль, через рік літературознавець і критик Григорій Дем'янчук помер. Це була втрата не тільки для рівненської письменницької організації. Тонкий аналітик, людина абсолютного відчуття художнього слова, що за радянщини був стримуваний, видав цілу низку краєзнавчих збірок і саме почав проводити літературознавчі розвідки, відкривати несправедливо забуті імена літераторів.

Через таку втрату 16 наступних книжок лишилися уважного, проникливого слова цінителя. Тільки вряди-годи на місцевому рівні про котрись із книжок відгукувалися письменники (Петро Сорока, Сергій Гуля), журналісти. Із Києва прислав відгук, такий собі мінілітпортрет, Роман Кухарук «А над мамою осінь несе небеса». Проїздив через Рівне і захопив із собою поетичні збірки. «Образ бунтаря, непокори з українським обличчям приходить до читача». Таке враження зробили збірки. І завершує матеріал такими рядками: «Не знаю, чи можна достеменно визначити, наскільки Степан Бабій зреалізував усі свої потенційні можливості, але як поет він безперечно відбувся – і це головне». 17 березня 2002 року.

Тринадцять наступних книжок, що вийшли після 2002 року, чекають оцінки... І навряд чи дочекаються в обласній резервації. Бо на дві книжки публіцистики «Волинські дзвони» і «Луни повстанського краю» (повстанські теми) – на першу хтось видрукував рецензію в Луцьку, а на другу – в Тернополі (журналіст і літератор Ігор Фарина). Рівне промовчало.

В останні роки вдалося здійснити проект: видати «Три книги любові» («Спротив» – наскрізна тема України, «Яблука чаклунки» – інтимна та еротична лірика, «Грані грози» – пейзажна лірика. У кожній книжці понад сто творів). Книжки вручив не одному з літераторів, заніс до Спілки. І знову «Тиша навкруги» – як писав Олександр Богачук.

Так що великий айсберг залишається. І куди ж його направити? – чи не на «титанік» бюрократичної організації, що зветься Спілкою?.. Бо до її очільників доводилося звертатися не раз.

ЧИ НЕ ПОВСТАНСЬКИЙ КЛИЧ ЛЮБОВІ ДО УКРАЇНИ?

1952 рік... У комуністичних концтаборах караються молоді початкуючі поети, що були засуджені за зв'язки з бандерівцями на кару смерті і яку замінили 25-ма роками каторги, Іван Гнатюк та Григорій Баран-Радосівський. Після визволення вони видадуть збірки поезій, їх приймуть до Спілки. Легалізований із сотні і вже закінчує Львівський університет, де піддався фальшивій комуністичній ідеології, але заховав глибоко у серці незгасну любов до України, Дмитро Павличко... І в цей рік загине біля Богородичан на Івано-Франківщині поет, що зі зброєю в руках діяв і творив орлину поезію в перервах між боями на лісових постоях, у схронах, у криївках....

Правда? – не в Піцундах, Коктебелях, Ірпенях, де на дармових хлібах «творили» соцреалісти. Загине Марко Боеслав у цей рік, як і всесвітньо відомий художник Ніл Хасевич (ось які люди були у повстанських лавах, що їх вороги обзивали бандитами).

А в глибокому селі південної Волині 12-річний хлопчина ніби перебере їх естафету (і не знаючи їх), естафету повстанського духу, чим і продовжить ту ж справу у щирому юнацькому слові. Через багато років, вже будучи автором багатьох поетичних збірок, у повісті «Плата за любов» він напише: «... і вертеп для хлопців, який мав патріотичне звучання, антирежимні ноти.

Це був мій перший твір, який чули люди, не знаючи автора. Перед армією залишив загальний зошит з віршами сестрі Ліді, що повернулася з табору. Але, як в селі буває, мої розсварилися за щось з її батьком, а вірші були небезпечні політичними мотивами і під час армійської відпустки я забрав зошит і спалив. Були там вірші, які я посилав у тюрму своїй тітці, батькові, де вже була езопівська мова, віра у кращу долю, була повстанська тема».

І тільки у 2011 році перед нами зримо постане поет Марко Боеслав у всій своїй трагічній, оповитій відблизком далеких боїв, талановитій долі. Постане книжкою «Сталь без іржі». Потрясаюче!

*«Хоч тисячі кинеш жорстоких садистів
На чоти передніх, ще юних борців,
Не зломии їх змію, бо кров їхня чиста».*

Ось як про своїх побратимів пише Поет. То як, злий чужинцю? Як їх будеш називати? Пособниками фашистів? Ось продовження тих рядків:

*«Не спинии, німото, синів України,
Клекоче боями залізна душа,
У серці їх – скарги святої руїни
На злочини підлі твоїх розбишак».*

Ці рядки взяті із поеми «Бій на горі Лопаті». Бій відбувся у 1943 році. Отака була «співпраця» бандерівців із окупантами. Ця поема – відповідь цибенкам, колісниченкам, царьковим і всякій нечисті, що випльовувала і випльовує із брудних брехливих ротів неправду про нашу святу справу. Вся поема – блискучий твір. А який живий, проникливий з деталями зимового вечора, що їх відчуваєш майже на дотик, «Повстанський свят-вечір».

*Над бором зірка квітом зацвіла,
Затихли гамірні слова і жарти.
Неслись роями думи до села,
А серце билось, билось, мов на старті.*

*Озвалась туга – десь, сьогодні там...
І кожному почувся голос: сину...
Печаттю жалю біль замкнув уста,
Та раптом хтось у душу іскру кинув.*

*І кров заграла боєм молода:
– Христос родивсь! – борами загриміло,
До сіл з мечем летіла коляда
І Правді гімн співала зброя сміла.*

Так продовжиться в українській літературі перервана нитка від січових стрільців (батько Марка Боеслава був у їх рядках), їх поетів, через поетів Празької школи до нашого часу, початого шістдесятниками. Марко Боеслав заповнить ту прогалину, творену мовчанням, забуттям і посяде своє місце високоталановитими творами.

А як велося тому, хто прийняв ту символічну естафету?.. Після довгих видавничих поневірянь, у 1972 році, коли почалася нова хвиля арештів, виходить перша збірка поезій «Журавлиний невід» (до речі, підтримана Дмитром Павличком), де такими рядками починається вірш: «Вже хлопців тих давним давно нема, Є тільки сміх на зжовклих фотокартках...»

Хто були ті хлопці? То наші хлопці. Так називали в рідних селах повстанців. А вірш «Білили мати з сонцем полотно» – суцільний символ України із повстанським мотивом. У другій поетичній збірці є вірш «Вмирають матері, що ждали ще синів». Та мати – авторова баба Хима, що не дочекалася сина Петра. Повстанця. Інший, «Шумські ліси», народився після розмови з колишнім повстанцем-галичанином, який діяв у волинських шумських лісах, де ходив у повстанцях і батько хлопчини Олександр (казали Ліксандер)... А вже за Незалежності, коли стали виходити твори із шухляди, повстанська тема забуяла у книжках «Із вірію літ», «Україна під сатаною», «Це інший світ», вийшли книжки публіцистики про Героїв УПА «Волинські дзвони», «Луни повстанського краю»... Повстанська тема, повстанський дух, що

не переставали бентежити протягом життя, стали однією із гра-ней багатолітньої творчості.

Але тут відкрилася дивна сторона відношення до тих книжок. Цілковита мовчанка. Десь в Луцьку, в Тернополі відгукнулися на ці перші ластівки про діяльність УПА, а тут, де осіла не тільки червона «партизанка», ні слова. Чомусь Рівне до повстанців-бандерівців відносилось насторожено. Прикладом цього можна навести випад очільників УНП і «Просвіти» проти перейменування нами вулиці Московської на Степана Бандери.

В поетичних творах повстанська тема множилася через широку тематичну палітру, через конкретні факти, спогади подій, через родинні трагедії... Все те символічно творило образ України. І серед місцевих літераторів поширювалась думка: так багато пише про Україну. Для них ця тема сприймалась абстрактно. Недоброзичливці десь за спиною казали, що не можна так освідчуватись в любові. Тобто любити треба тихо (ще «мудріше» хтось поглибив: до глибини кишені»). На жаль, вони не помічали, що тут не було клятв і присягань. Було утвердження України через поетичні образи, показ українськості у різних виявах життя і боротьби. Було те, чого не було у їхніх душах, через те і такі інди-ферентні підходи. «Ми так не думали» – щиро зізнається один із літераторів.

А огляньмося до самих початків:

*О, що то був... за час –
Звитяги, втрат і перемоги!
Вставали ми, малі, на ноги
І дух до бою кликав нас.*

Такий поетичний клич і вивів на спротив, на боротьбу вже, правда, іншою зброєю – дарованим словом. Це, мабуть, було і справді тією естафетою і не тільки від Марка Боеслава, а від усіх попередників, тих, кого боліла Україна. Тільки для літераторів-малоросів така тема якщо не чужа, то, видно, мало сприйнятна.

– А-а, то ти бандерівець, – в одній розмові зі мною скаже М. Шевченко.

А тепер, принагідно, подаймося туди, де про Україну стражденну навіть не згадується – в глибину дивної природи, її краси, неповторності, що найповніше відображено у книжці «Грані грози» (126 творів). Пейзажна лірика. Що б то?.. Замилування природою, подив перед новопобаченим, безмежне захоплення? А виходить, що і це – підсвідомий націоналізм. «Американський екофілософ Родерік Неш вважає, що незаймана природа плекає націоналізм, виховує патріотичні почуття. У книжці «Дика природа і американський розум» він пише, як американці ХІХ століття, не маючи порівняно з Європою іншого предмета гордоців (культурні традиції, багата історія), взяли за основу свого націоналізму величність дикої природи на континенті... Звеличування рідної природи, почуття гордості за її красу стало фундаментом, на якому засновується сила духу американського народу».

А книжка «Грані грози» входить у літературний проект «Три книги любові», і в її анотації йдеться «У першій книжці «Спротив» – українська доля, її відсвіт (трагічно-героїчна барва) в людському серці. «Яблука чаклунки» – захоплення перед дивом жіночої вроди. І «Грані грози» – природа, у яку входиш, зливаєшся з нею, чуєш її чисті мелодії і сам стаєш мелодією, що переходить у слово. Чи завмираєш перед творінням Божої краси».

У Марка Боеслава є вірш «Молодим», написаний у листопаді 1949 року.

*До вас сміються юні далі,
Вас кличе сонце золоте,
Хороші ранки у коралях,
Для вас шумка весна цвіте.*

*Летіти вам, ширяти вам,
Розперти груди у льоту,
Не батько вам кремлівський хам,
Рятуйте матір пресвяту!*

І не відаючи закличних рядків поета, серце, у яке вселився нескорений дух, ніби торкнулося їх і продовжило життєствердну вперту боротьбу.

ПРО ПАМ'ЯТЬ, ПАМ'ЯТНИКИ І ВСЕ, ЩО ДОВКОЛА НИХ

Сісти за написання цього матеріалу мене заставила подорож Волинню та Галичиною і повернення в День Писемності в Рівне на свято, що відбувалося в обласному драматичному театрі. Тринадцятий мовний турнір Міжнародного конкурсу з української мови ім. Петра Яцика.

Отже, перше – враження від поїздки: Галичина 1-го листопада. Листопадовий здвиг. День, коли січові стрільці взяли під контроль державні установи у Львові, внаслідок чого була проголошена ЗУНР (Західноукраїнська народна республіка). Місце моєї зупинки – селище Струсів на Тернопільщині (Теребовлянський район). Викладена при гомінкій трасі з рожевого, вже потемнілого від часу, каменю туфу символічна могила січових стрільців. Чудова різьба по каменю – великий тризуб і орнамент. По боках могили – два ліхтарі і вітер полоще завжди тут свіжі два синьо-жовті прапори. На цвинтарі, що поруч, могила поета Степана Будного, світло пофарбований пам'ятник йому. Далі на цвинтарі – висипана символічна могила воїнів УПА. По боках високого дерев'яного хреста два прапори – синьо-жовтий і червоно-чорний. За два кроки від символічної могили – справжня, де лежать 12 повстанців, що загинули в бою у червні 1946 року. І ще одна могила, в минулому повстанця-волиняка, що знайшов місце спочинку в Галичині. День видався холодним із потужним та рвучким вітром. А все селище та багато приїжджих ідуть до могил і на тому вітрі, що гасить спалахуючі сірники, засвічують лампадки. Важко дається пам'ять. І пригадуються слова пісні:

*Україну, як попіл, забуття засипає
І не чути за часом ваших звань та імен,
Ех стрільці січовії, хто вас нині згадає,
Хто устами торкнеться шовку ваших знамен.
Ви носили в петлицях ясносині блавати,
Ви плекали у серці до України любов,
Ех стрільці січовії, є за що помирати,
Є за що проливати ворогів наших кров...*

А перед Галичиною були поїздки у Милятин і Дермань, що в південній Волині. Села, де народилися Олекса Стефанович та Улас Самчук. І яка важка їх дорога додому... Двічі «ЛУ» давала інформацію про повернення О. Стефановича. Хочеться продовжити інформацію, додаючи деякі цікаві деталі у формі запитань: чому виготовленням і встановленням меморіальної дошки в Милятині займався сільський голова з іншого села, а милятинська сільрада була в ролі спостерігача? Чому було відмовлено прикріплювати дошку на шкільній стіні, яка учням щодня нагадувала б про поета-земляка, а прикріпили на зачовганій клубній стіні? Чому, як це заведено при такому дійстві, меморіальна дошка не освячувалась? І головне – чому людей з великого села було жменька? Навіть із школярів були найменшенькі, що, дякуючи їх вчительці, так натхненно декламували поетові рядки. Чому так?..

Очевидно, не такий дух витає над селом, де в той недільний погідний день духовну погоду створювали приїжджі гості. І це «чому?» хочеться продовжити іншим, знаменитішим селом – Дерманем. «Чого вони сюди їдуть?» – виглядували із-за плотів налякані минулим місцеві люди, коли в село їхали з Рівного, Здолбунова, Острога відзначати ту чи іншу річницю великих дерманців письменники, викладачі вузів, студенти, що і тут створювали своєрідну ауру святкування. Це було тоді, коли на гостру статтю «Дермань. Дорога до Самчука», видруковану автором цих рядків у 1991 році, сполошилися вчорашні і в Дермані, і в районі, і в області. Питання навіть передано до суду.

Та і тепер Дермань із його «Дерманським світильником» та премією Світочів (князь В.-К. Острозький, Мелетій Смотрицький, Дем'ян Наливайко, Ів. Федорович, Улас Самчук, Борис Тен), що підносяться вже протягом одинадцяти років, ще не той, про який думалося й гадалося. Плід цих заходів у Дермані став можливим після задуму і майже дворічних зусиль, щоб переконати обласну владу з її комуністичним минулим в необхідності піднесення цього святого місця (тут і колишня повстанська столиця!) і щоб зняти тривало навішуване клеймо «фашист» з українського письменника Уласа Самчука. А ще ж треба було забрати зі шкільного

двору зведений енкаведистами пам'ятник псевдопоетові, якого нібито знищили оунівці (а насправді вбили ті ж енкаведисти, як і Я. Галана, щоб посилити антипатріотичні репресії). І все це лягло на аз грішного, тодішнього заступника голови райдержадміністрації, а потім – голови обласної НСПУ. Забрати пам'ятник від школи на могилу теж необхідний був дозвіл обласної влади. І тут треба було вдаватися навіть до дипломатичних ходів, щоб отримати підпис керівника області.

А робилося все, щоб у Дермань приїздили зі всієї України поважні гості, щоб вклонитися пам'яті і просвітлювати важко контужені більшовицьким терором душі... Були перешкоди і відмови заступників із гуманітарних питань, але вдалося вмовити керівників ради та адміністрації. І вони пішли назустріч всім задумам. Головне, що під них треба було закладати кошти.

Авторство «Дерманського світильника» і премії Світочів належить двом головам: тодішньої обласної організації НСПУ і обласної державної адміністрації. Бо сім років я дивився зі свого села на... шулерство писак, що вправлялися у вигадках і поширювали їх навіть у столичних газетах, дезінформуючи літературну і національно свідому громадськість про пам'ять, пам'ятники та їх авторство...

І, нарешті, Рівне. На холодному державному вітрі з його антиукраїнським законом про мови запалював молоденькі зірки благословенний конкурс імені Петра Яцика. Все було нарівні: і слово благословіння архієпископа Іларіона, і виступи Миколи Жулинського та Михайла Ватуляка... Вирувала на сцені театру молода талановита сила: і слово, і пісня, і танок – все було українським.

МОЇ БЛУКАННЯ В МОРІ ЛІТЕРАТУРИ

(Спогади примхливого читача)

Поштовхом до цього написання став огляд прози на останньому (шостому) з'їзді НСПУ. В рівненській обласній організації чимало авторів, які починали з віршів, взялися за романи. І ось в тому огляді не згаданий жоден. Навіть у виступі голови місцевої організації.

Але почну зі спогадів. Що залишилося в пам'яті. Найперше не проза – поезія Т. Шевченка. Від «Катерини – до «Гайдамаків». А поміж ними «І мертвим...», «Розкрита могила», «Чигрине...», «Стоїть в селі Суботові» і т. подібне. Над «Гайдамаками», особливо над Гонтою, жінки плакали (збиралися зимовими вечорами із рукоділлям). А потім йшли запоем, навіть на шкоду математичним наукам, Жюль Верн, Фенімор Купер... «Всадник без голови» прочитав, пообідавши після школи, від початку до кінця без перерви. Потрапив був до рук якийсь детектив... З того часу подібне читиво став обминати. «Як гартувалась сталь» читав, переборюючи опір. Симпатизував таким, як отаман Орлик... Через те, що я бачив продовжувачами їх справи моїх односельців-повстанців. Вже юнаком критично ставився до фальшивих радянських романів. А чому? Бо на їх фоні брала за душу вчасно прочитана «Волинь» Уласа Самчука. Отож було з чим порівнювати. Довго не міг взяти до рук другу «Волинь» – Бориса Харчука, як і «Мертві душі». Харчуковому підрадянському повтореві не вірив, а Гоголів безсмертний твір ще з дитинства лякав назвою. Потім жалів, що не прочитав раніше одного і другого. В Харчука безногий художник за кулеметом (вгадувався Ніл Хасевич) і два брати Гнатюки, що кинулися збройно навперейми один одному, казали багато.

Дивним ароматом дихали на мене «Даурия», «Угрюм-река», жахав «Железный поток» Серафимовіча. А що вже «Тихий Дон»... З якою насолодою плавалося в ньому! Ще так в армії читав «Анну Каренину» (ділив на частини, щоб надовше розтягувати задоволення). Не міг зрозуміти як автор «Тихого Дону» перевтілювався у «Поднятой целине».

І вже будучи літератором, коли після «Журавлиного невода» «билися» з Петром Осадчуком над другою збіркою «Відкриваю себе» (за вісім років змінилося сім редакторів), якимось за вечерею дискутували про роман «Прапороносці». Я критикував за романтизм і ставив у протигагу «В окопах Сталинграда». Петро Ілліч (а він тоді був секретарем партапарату Спілки) оправдував автора, що майже юнаком вийшов з такого страшного пекла і писав окрилений від щастя. А була ця розмова у 1976 році! Чи я міг би про такі речі розмовляти з Бодьєю Чалим?..

Про Олесь Гончара мені розповідав Георгій Петрук-Попик, як різко негативно він ставився до «Белой гвардії» Булгакова. Це було в Бережанах. Олесь Гончар запротестував, навіть сказав, що вийде із зали, якщо будуть співати «Белой акації гроздья...» Він перед тим проглянув програму.

Читання романів (з віком) стало для мене нелегкою справою. Вже давно за спиною були не раз перечитувані Стефанік і Коцюбинський, а ще – «Старик и море!» «Буранний полустанок» і «Плаху» я читав до болю в серці. Хрущовська відлига і горбачовська перебудова привели до великого духовного піднесення у царині літератури. Десь там з даліни мерехтять «Один день Івана Денисовича», «Собор», «Мальви», «Інтернаціоналізм і русифікація...» Поезія, проза «розстріляного відродження», могутньої хвилі шістдесятників... Стільки імен! Їх твори, а ще емігрантська хвиля страждених талантів заповнили мою вишукану бібліотеку. Неперевершений національний пласт. Академія могутнього українського духу!

Згодом прийшла черга до наймолодших. Почав читати першу книжку Андруховича. Мій внутрішній світ запротестував. В нашій сім'ї я не чув вульгарщини і не дозволяю досі подібного у своїй присутності нікому. В одній із статей я посилав таких майстрів із храму літератури в інший храм. А чому б їм не вийти на амвон і почати хрестити ошелешених парафіян наліво і направо по «матушке». А ще мене дивує і космополітизм автора, вихідця із повстанського краю.

Родичка філолог принесла мені книжку піднесеного Пауло Куельйо... Почав читати... Потім перелистав, шукав за що б зачепитись. Нудота. І відкинув геть... Художнє письмо, у якому купалась душа протягом багатьох років, замінили тексти, поспіх, копірвання у власному небагатому досвіді, нав'язливі авторські сентенції, груба еротика... А розрив комунікацій, перетворення літературного процесу по областях у резервації привели до того, що не все варте потрапляло до рук. Через те спорадично, а то й лише при зустрічах вдавалося роздобути ту чи іншу розрекламовану книжку. За короткими інформаціями приємно вражала продуктивність Галини Тарасюк, Марії Матіос. «Солодка Даруся» читалася легко, захоплювало мовне багатство, жіночий колорит, але при цьому щось десь муляло. І не тільки зовнішні риси Дарусі, Цвешка... Слабке поверхове ковзання повстанською темою, а коли додати, що автор статті у чотирирічному віці був у подібній з Дарусиною ситуації... Офіцер-енкаведист простягав цукерку малюкові і по-лисячи запитував «где папа». А рученята загиснуті за спиною до стіни і ні пари з вуст. «Он что, не разговаривает?» «Та якийсь він від роду такий» – відповіла мама. А в той час під коморою у криївці сиділи повстанці, між якими був батько. Можна наводити багато вражаючих прикладів тогочасного спротиву дитячих душ до дій підступних чужинців. А тут видала рідну кров. Недорозвиненість, недолугість, невиховання?.. То чи варте для показу. А тим більше захоплення.

І так черга дійшла до «Залишенця» (бо тільки згадка про чорні ворони по ночах у 30-ті надає доповненій назві певного відтінку, а ще й «Чорный ворон, черный ворон, что ты вьешься...» та й ще один отаман Чорний Ворон. Правда, в другій назві емоційніша барва, ніж у невиразній першій). До Шкляревого роману я підходив з гарною аурую про отаманів Романа Коваля і думкою про отаманію Миколи Лебеда, людини-легенди, який після арешту Степана Бандери фактично керував до 1943 року підпіллям і створив дивовижну сітку, що охоплювала край до найменшого хутірця. Роман в основному читався як український бойовик, який прикрашали високохудожні, психологічно насичені новели. Поїздка

до Збруча сприймається як малоймовірна. А справжній ворон не так виписаний, як верблюд в Айтматова чи вовк у «Шепоті» Загребельного. Опис подій, збройні зіткнення, вся канва твору є прекрасним матеріалом для фільму. Ще один такий роман, але про який ні слова не мовлено в нашому королівстві, роман письменника з Рівненщини Святослава Праска «Здобути, або не бути». Твір на 680 сторінок про Героя України, командувача УПА Романа Шухевича (генерала Тараса Чупринку). Тут мав би бути багатосерійний телефільм, який доніс би малосвідомому плебсу і його недолугим вибранцям правду, якої вони не знають і якої бояться.

Ще є один роман-дилогія з Рівненщини письменника (на жаль покійного), автора декількох книжок прози і не члена НСПУ Івана Маєвського. Назва роману інтригуюча: «Савли». Цікава автобіографія письменника. Авторового батька репресували совети на Хмельниччині в 1937 році. А він, за примхою долі, через червону партизанку опиняється у військах НКВД і «бореться» на Тернопільщині з бандерівцями. А потім опиняється в Норільську в'язнем серед вчорашніх бандерівців. Роман читається з неослабним інтересом. Написаний талановито. А ще перед службою в НКВД молодий червоний партизан потрапив на пленум «писателів», що відбувся у Києві в 1944 році. Показує середовище! Натан Рибак, Стебун, Тростянецький... Всі розмовляють російською мовою. Молодий автор задумався: чому так багато жидів у Спілці українських письменників?

Потрапила до рук випадково і книжка Базіва «Хрест». Ціни їй не було б, коли б вона була написана за «перестройки», напередодні розвалу імперії. Як виписані кагебісти і їх підручне комсомольське плем'я! Якщо вилучити політичну публіцистику (генсеків, Судоплатова) і зменшити їх ненормативну лексику та деякі фантастичні елементи, вона могла б стати поруч із «Залишенцем».

І ось наша романістика навіть з елементами фентезі, з її жахами минулого і не менш вражаючими жахами пророцтв майбутнього (хоча воно частіше несподіване і непередбачуване) блідне перед тими викидами його величності життя, що вивергає з глибини нашої несусвітньої дійсності піну суспільного бруду, яка піднесла

на вершину виродка-петеушника, що його суспільна верхівка «произвела» в доктора наук, професора, нейрохірурга, керівника мозкового центру, лауреата найвищої премії. Та й сама вона – обойма тої верхівки – майже всі доктори наук, професори і в чині не нижче полковників, генералів. Який талант видав би конкуруючий твір із цим витвором, з цією неймовірною шокуючою безоднею людської підлості, із ще одною стороною нинішнього життя, прояву, що витікає із самого пекла. Нема такого таланту, який би позмагався з такими витворами життя. Навіть виродки в ньому творять свою недоступну піраміду, підносячи на вершину підібних собі слюсарчуків.

І така страшна проза штовхає на вірш:

*Слюсарчуки, слюсарчуки –
В професорах середньої руки.*

*Із дна їх поспливало догори:
Доценти... кандидати... доктори.*

*Не по одному плакала б тюрма,
З хабарників, а майстра доброго нема.*

*І навіть з президентської руки
слюсарчуки підносяться в зірки.*

*Спливають графомани нагора,
Де не один талант в біді вмира.*

*Не жди добра, Українонько, поки
Бенкетуватимуть у нас слюсарчуки.*

А після всього хочеться звернутися до прозового твору Ліни Костенко. Жінка мужнього духу, Поет епохи постсталінізму назвала свою прозу «записками». Прийнято згадувати (Лета к суровой... і т.д.) і твори називати прозою поетів. Знаємо прозу поета Івана Буніна, прозу Миколи Вінграновського, читаємо в «Літ. Україні» новели Дмитра Павличка, та й і я, грішний, видаючи понад 20 поетичних збірок, видав три книжки прози. Мабуть, це та проза, яку називають поетичною. Через те, що широкий читач

її не бачив, а в бундючного пихатого чванства руки до авторів із провінційних резервацій не доходили (може, з новим керівництвом, демократичнішим, складеться інакше), то ось витяг із внутрішньої рецензії 80-х «... позитивна властивість його прози: схвильоване поетичне сприймання автором дійсності. Воно знаходить вияв і в умінні живописно, в потрібному настрої змалювати пейзаж, і в мелодиці мови з відчутним струменем народної говірки, і в тонкій спостережливості у показі духовного світу героїв».

Але записки Ліни Василівни, це проза інша. Це – український катехизис. Де на болючі питання дається вичерпна, сувора відповідь. Своєрідний присуд безглуздю нашої дійсності. Книжка важка для читання, а ще важче відреагувати на неї, бо реакцією на слово має бути дія. Але хто ж буде діяти? Розбещена верхівка чи ті «ніякі, безвольні і безпорадні»?.. Показово, що ні одні, ні другі її не прочитають. Вже на що читацька сметанка кинулася в погоню за твором, піднялися перші хвилі захоплень і нараз все стихло. Вантаж виявився не підйомним для більшості. Бо якщо відповідсти адекватно на гостро поставлені діагнози суспільним виявам – треба стати революціонером. А не всім те дано. Бо ж сказано «безвольні і безпорадні».

Книжку треба читати, виписувати гострі і влучні афоризми, засвоювати їх, проймаючись, навіть лікуватися ними і крашати. Іншого виходу немає. Бо інакше – повний крах і загибель всього святого. Ті вишукані місця треба читати, перечитувати, як молитовник.

Уважний читач насолодиться окремою лінією вже справжньої художньої прози про стосунки у подружньому житті. Мудрий досвід Ліни Василівни висвітлює глибини непростих поведень, відносин між чоловіком і жінкою, нехарактерних для нарваних ситуацій в багатьох жіночих романах.

... А якраз перед закінченням статті мені прислали книжку спогадів про Володимира Підпалого. Тут і виступ Ліни Костенко, спогади Дмитра Павличка, двох Петрів – Засенка і Осадчука... Дуже багатьох авторів (понад 100), яких доля звела з прекрас-

ним поетом, чудовою людиною, рідкісним редактором. Хочеться відзначити особливо колоритні деталі у спогадах Станіслава Тельнюка, Миколи Малахути, Ріталія Заславського... Всіх не перечешиш. Зі спогадів постає важкий літературний процес кінця 60-х, початку 70-х, в центрі якого був редактор Підпалий серед видавничого наносу сексотів, агентів та інформаторів... Яка чесність, мужність, непримиренність до неправди! Дякуючи таким людям і змогла вистояти наша література у похмурий час маланчуків, шамот... Книжка стала яскравим зрізом часу, майже документальним відображенням внутрішнього спротиву українського духу нелюдському тоталітарному засиллю.

КАМІНЬ ЗА ПАЗУХОЮ

Наш вододіл же цей почався бозна-звідки. Погляньмо на наших гетьманів, кого куди тягнуло. Коли Богдан присягав російському цареві – не присягнув Іван Богун з іншими полковниками... А двадцяті роки? У протилежних таборах Микитенко, Поліщук, Семенко, Пилипенко і ще цілий ряд прихильників більшовицької лінії, а на противагу їм Драй-Хмара, Зеров, Пилипович, Єфремов, Агатангел Кримський, Рильський... а Москва поклала в землю і тих, і тих... Російський поет Ростислав Засс пояснював у Москві, що в українському русі були різні течії (бандерівці, бульбівці, мельниківці). На що йому відповідали: «Для нас они один хрен...»

А вже за нашої Незалежності поета, публіциста, твори якого пронизує тема України, один, теж літератор, назвав: «національний догматик». Цікаво. Творець національної ідеї Шевченко, такі борці за неї як Бандера і цілий незліченний ряд залишаються «національними догматиками»?..

До цього мова йшла про духовні полюси. А скільки поміж ними індиферентних особистостей. В такому середовищі народжуються теж «цікаві» думки. В «ЛУ» за 29.09.2011 Володимир Кепич пише і наводить рядки з прошумілого роману «... не стає

рабом ідеї, національної зокрема»: «Бо патріот – се той, котрий береже цілість свого роду, виховує родину в порядності і національному дусі (все-таки, напевно, в традиційному предківському? С. Б.), береже в родючому і красивому (!) стані землю, яку дали йому Господь і батько (ту, що забрали у колгосп, запаскудили і досі тримають в лапах орендаторів) (С. Б.). Се істинний патріот, живий стовп (!) нації, а не той, хто лише збуджено плеще язиком про любов до Батьківщини». На чий млин лється вода? Для тих, що сиділи в кущах, коли істинні патріоти боролися з відвертими і прихованими радянськими і промосковськими служителями і служками? Виявляється, патріот не той, хто зі зброєю в руках гине за ідею, не той, хто гострим словом (чи є ще гостріша зброя?) стає в її оборону, схрещує гострі інвективи з облудними ідеологемами ворогів України. А той, хто її мовчки любить та хилить голову перед шаленими вітрами історії і в утисках береже традиції, ще й в «родючому і красивому стані землю», яка йому не належить.

У статті в «ЛУ» за 15.09.2011 р. «Звитяжці духу», де оповідається про Юрія Станинця, є абзац: «передмову до книжки написав Микола Лелекач...» Гарне прізвище і переконує, що його носій – гарний чоловік, адже був близьким по духу з Юрієм Станинцем і перебував у гарному середовищі. А мені пригадався інший чоловік із цим гарним прізвищем, але з поганого середовища. І чомусь у цьому середовищі, що його називали Конторою Глибокого Буріння, було багатенько його земляків зі Срібної землі, Закарпаття. Мабуть через те, що цей край не охопили події сорокових років, як Волинь і Галичину. Це навіть дається взнаки у художніх творах гарних письменників з цього і суміжного чернівецького краю, де невиразно заторкуються ці маловідомі події. І виходить поверхове ковзання повстанською темою. Через слабку участь у повстанському русі людей того краю, зображення їх учасниками – додає прозі якби інтересу, але не відкриває суті справді народного руху. Такі думки виникли при читанні роману Дмитра Кешелі «Запишіть у свідки мої сльози», де невиразно приведений від угорського Балатону вовкулака Михайло (кого розбили, хто розбив там?), ще й повторив епізод, як в Бориса Харчука у

«Волині», де брати стають у смертному двобої. А ще – при читанні визнаної профі і загалом «Солодкої Дарусі», де теж поверхове ковзання повстанською темою.

А читачі просять: напишіть про УПА. Просили Ульяненка, просять Шкляра. Та не легко навіть солідним авторам вживатися в чуже середовище. «Война и мир» писався Толстим через стільки років зі знанням справи, бо він сам був у подібній баталії і жив у подібному середовищі вищого класу.

Читачі просять, і наш роз'єднаний стан вимагає сказати правду про той великий революційний підйом простого народу в Західній Україні під проводом молодих енергійних керівників, що віддали на вівтар боротьби за незалежну самостійну Україну все – силу, молодість і життя. Щоб українці встали воедино і ніхто не тримав каменя за пазухою, коли підноситься голос за святу справу.

ВСЕ, ЩО НИЖЧЕ ДІАФРАГМИ

З таким визначенням, на жаль, доводиться підходити до деяких «здобутків» у теперішньому стані нашої літератури. Багатьох турбує ненормативна лексика, що вторгається у твори, «відверті» оголювання того, що в пристойному товаристві, культурному середовищі є неприйнятним.

Як лікареві за фахом, на всі суспільні, соціальні, етнопсихологічні процеси доводиться дивитися, оцінювати їх крізь призму діагнозів.

Анатомічно і фізіологічно (вбачайте за медичний натуралістичний підхід) діафрагма поділяє людський організм на те, що знаходиться вище неї (вмістилище духовності і розуму, тобто серце і мозок) і все, що нижче, починаючи від шлунка аж до транзиту фізіологічних відходів. А з геніального відкриття Фройда знаємо про поєднання однієї нижчої (сексуальної) і вищої (раціональної) сфер, що породжує дивні процеси – психологічні, а то й психопатологічні. Вони в більшій чи меншій мірі творять

світогляд із захопленнями, незадоволеннями, піднесеннями і депресіями, а в талановитих особистостей і творчий потенціал, цінність якого визначає духовна аура, висвітлювана серцем. І що більша вона – світліший, духовно багатший світ твору, його благодотворна наснага життя. Тут і стає видно звідкіля черпається, як модно сьогодні казати, творчий продукт, що має на собі осоння моральної чистоти, або масні плями того чи іншого читива, виношенуваного нижче діафрагми. Звідтіля і весь бруд, та матючня, оголений натуралізм. Все, що нижче діафрагми.

Лист без коментаря

ДОЗВОЛЬТЕ І МЕНІ СЛОВО МОВИТИ...

Вихід моїх книжок якраз припав на сумнозвісний період застою і волюнтаризму (редакторського також!). Наприклад, при виданні першої збірки «Журавлиний невід» (1972 р.), редактор сказав мені так: «якщо хочеш мати книжку, зміни оце, оце й оце...» Тих «оце» було дуже багато. Друга книжка (остання позитивна – четверта – рецензія датована 1973 роком) вийшла тільки у 1980 р. То – ціла епопея (біля неї змінилося 7 редакторів). Йшло перелопачування і творів, і у творах, все те відбувалося під керівництвом завідуючого редакцією поезії видавництва «Радянський письменник» Ю. Петренка.

Але щось у тих збірках таки збереглося – за них мене прийнято до Спілки письменників. Бо правок, не авторських, у них було не так уже й багато.

А взятися за перо мене змушує третя ситуація. Вирішило видати мене десь після п'ятої рецензії і видавництво «Каменярь». Видало. Проте з «Музики крил» залишилося тільки пір'я. Збірка мала вийти обсягом 2,5 арк. Вийшла – 1,18 арк. Вже після того, як рукопис було відредаговано, друкарці заплачено за передрук, з верстки вилетіло 37 творів. Залишилися пейзажні вірші і з циклу «Село моє». Та й з тих, що залишилися, більшість «відредаговано», деякі – до невпізнання.

Ось, наприклад:

Мій вірш:

НЕЧУЙ-ВІТЕР

*Від морозів і до морозів,
Із-під снігу – і до снігів
Серед вигону, при дорозі
Та роздоллями берегів –
Волохатенький нечуй-вітер,
Невибагливий і стійкий,
Оченьятами свого цвіту
Прогляда, як з імлі зірки.
Перетоптаний, переїжджений,
Виростає в траві й цвіте...
Так в душі моїй битій, тішеній
Слово кільчиться молоде.*

«Відредагований» варіант:

*Від недосвіту – до морозів,
З пізньої осені – до снігів,
Серед вигону при дорозі
Корениться під вітром спів –
Розкуйовджений нечуй-вітер
Невибагливий та стійкий
Оченьятами-дивоцвітом
Погляда, як з імлі зірки.*

Вірш «Села» набрав протилежної полярності: У мене: «Зникають Жабокрики, Вовковії...» стало «Вікують: Жабокрики, Вовковії»...

У мене було:

*«Натомість Мирні, Мирові, Веселі...
Квітневі і Вишневі – при шляхах.
Блукає Дермань в призабутих селах –
В міленькій Усті древнє заглуха.
Бліденькі назви миє сірий дощик...»*

А стало:

*І поруч Мирні, Мирові, Веселі...
Квітневі і Вишневі – при иляхах.
Змїнилась Дермань – у нові оселі.
В міленькій Усті древніє заглуха.
Над селами моросить срібен дощик.*

Подібне сталося із «Серцем Шопена», «Гранями епох», «Музикою крил», «Незнайомою жінкою...» У багатьох віршах поміняні рядки.

Розповіді про подібне змушує мене час гласності і те, що саме навколо цієї найбільш покаліченої збірки завелася розмова літераторів (два рази – Т. Салига, по разу Ів. Гуцак та М. Пшенничний). І ніде не перемовлено ні слова не тільки про попереднє видання, а й про подальше: уже більше року, як вийшла і зникла з полиць нова моя збірка «Пізні яблука»...

Складається враження, що про певного автора можна говорити тільки з певної, вигідної для когось позиції.

1977

ПРОГЛЕДІЛИ

«Мучить пустка в словах і отрута в чорнилі».

Вже тільки за цей рядок можна було автора проскрибувати. Що вони і робили (правда, видавничі ідеологи). А кагебісти прогледіли і вихід «Журавлиного невода» і, особливо, прийом до Спілки (так все це швидко відбулося – за три місяці). Коли першу збірку всі зустріли привітно, провінційний літературний ідеолог Семен Завалков тільки і спромігся зауважити: сумна збірка (про викличні деталі, що випиналися чи не з кожної сторінки, чомусь промовчав). А КГБ спам'яталося, коли рівненські начальники запропонували стати головою обласної організації СПУ. Що тоді почалося! Але прийшов Горбачов і їх сили зів'яли.

Прогледіли і літературні начальники. Особливо книжку «Із вірію літ». Тоді вже було не до літератури. Рух зворухнув усіх: комуністичним наглядчачам було вже не до того (контролю), а націонал-комуністи пішли під рухівські прапори – їм запахло політичними дивідендами (потім всі опинилися у Верховній раді).

Отак і випало залишатися на обочині літературного процесу, вигулькуючи вряди-годи в центральних часописах і «Літ. Україні».

А тепер хай постане весь вірш:

*Коли з ночі у серце повзе самота
І чорніють, як хмари, дерева похилі,
І над всім налягає безмежна сльота –
Мучить пустка в словах і отрута в чорнилі.*

*Йду із хати під вітер, в пекельну югу,
Мокрим снігом січе хай, шмага по обличчю,
Видається – мене в ту годину лиху
Хтось з імлі невщухаючим голосом кличе.*

*Прислухаюся – стогін?.. Чи в кронах гуде?
Прозирає крізь віти насуплене мрево,
Наче втомлений хтось на відряду бредє
І ховається лячно за чорні дерева.*

1967

Писаний ще на початку творчості, він десь блукав у рукописах по видавництвах, дивуючи одних (людяних) і викликаючи негацію у других, відданих режимові. А побачив світ у 1992-му (аж через 25 років!) у книжці і серед творів під рубрикою: «... які були вилучені із попередніх книг поета».

За «перебудови» при зустрічі із Віктором Лазаруком прочитав цей вірш, близький йому по духу. Оцінка вимогливого і оригінального поета була якнайкраща. А творів таких, невланутих, чимало... Прогледіли.

ПРОТЕСТНА ЛІТЕРАТУРА

Колись я десь писав, що провінція злочинна по своїй суті. Тут не тільки послужливість. Головна з причин провінційної ганеби – задрість. За своє довге життя в цьому середовищі переконався остаточно: твої досягнення, успіхи то шокують, то паралізують (бо чим пояснити можна мовчанку), а врешті все зводиться до непомічання. Досвід таких ситуацій справді великий. На початках близькі тобі люди вітали, раділи, писали... Але ті люди не вічні.

І ось поступ дальніший, безперервний – 23 поетичні збірки (про декілька було згадано), 4 книжки прози (першу було відзначено), 3 книжки публіцистики... все залишається в основному непоміченим. А ще більше дивує, що ти у професійній організації, а вона мала і має керівників цієї творчої групи і в силу своєї посади вони мали б відповідно реагувати на з'яву плодів творчості. Необов'язково це має бути похвала, але аналіз – безперечно. Тільки в силу незрозумілих причин і вони мовчать. Може не вистачає хисту оцінювати, аналізувати?

Показовий приклад: виходить поетична книжка «Із вирію літ» (115 речей), куди увійшли твори «які були вилучені із попередніх книг поета» (ред. примітка). Крім творів, усіх шокувало вступне слово від автора. Незалежність дозволила відкрити те, про що тільки знала «контора глибокого буріння». І що? – два роки мовчанки. І тут виходить книжка прози «Криниці на пагорбах» і з нею поетична «Ріка у відблиску очей», яких теж радянські видавництва у свій час не пропустили до читача... Нарешті, керівник доручає зробити на все те огляд і було «зроблено»: вистачило однієї сторінки в обласному альманасі на всі три непрості явища...

Через 20 років книжка «Із вирію літ» (твори в ній позначені роками) стала основою для вікіпедії, де автора було введено до реєстру шістдесятників і додано 629 творів. Можна сказати словами Маяковського «Тим, хто поруч – пошани мало». Але не тільки це. Після виходу книжки «Із вирію літ» лише один із місцевих

літераторів сказав щиро: «ми так не думали». Будівники комунізму, а тим більше ті, що вважали себе ідеологічними (так тоді називали творчих осіб) працівниками «так не думали». Тут можна пригадати, що пережили зі своєю творчістю і що об'єднувало письменників-бунтарів Івана Дзюбу, Григіра Тютюнника, Василя Стуса?.. Об'єднував Донбас. Ті виродливості страшної провінції з її люмпен-пороками, жорстокістю, безкультур'ям, відсутністю національної свідомості... це те, що породило спротив творчих душ і запрограмувало їх на все життя.

А тепер огляньмося на повстанськи-бунтівну Західну Україну. Тут за советів бунтівні літературні начала нищилися ще в зародку. Ім'я їм – леґіон. Залишалось лише, не особливо підтримуване, тих, що ховали свої думки за езоповою мовою. І лише Романові Іваничуку вдалося, прогнувшись перед кесарем, вистояти, щоби потім повністю реалізувати свій таланти від Бога.

І лише в 2002 році київський літературознавець, прочитавши 11 поетичних збірок і книжку прози «Криниці на пагорбах» аз грішного, зробив огляд, де є така дефініція: «попри естетські речі, в поета є чиста лірика (особливо йому вдається пейзажний і любовний її різновиди) та лірика з громадянськими мотивами. Останнє, як на мене, досить точно відбиває сутність спроб автора прорватися поза межі забороненого – і він досягає успіху: образ бунтаря, непокори з українським обличчям приходить до читача».

Чи не оце стає проблемним для вчорашніх послухних працівників пера сказати слово про незручного через свою відвертість автора?

ПРО ТЕМУ УКРАЇНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

В цьому реєстрі першими спливають на пам'ять Ліна Костенко, Павличко, Вінграновський, Драч... Високими зорями горять Симоненко і Стус. Зболений Україною Іван Гнатюк тільки і жив нею. Тут ми не називаємо тих поетів-емігрантів, доля яких намертво пов'язана з долею України і пронизує всю їх творчість.

Погляньмо на поезію поетів, що йдуть за названими вище. Вірнопіддані радянські за своєю глибинною суттю поети отримали шок від проголошеної незалежності і на деякий час примовкли, щоб дочекатися економічної скрути, занепаду та соціального розшарування і вже піднести голос проти несправедливості. Після комсомольських вузькоколіжок, ідеологічних заклинань і присягань у вірності партії деякі автори пригадали, що є інша тематика: голодні роки, феномен січових стрільців... Молодші, яким ця тема далека, через те чужа, подалися – хто у формалістику, герметизм, пішли наслідувати європейські зразки. Під пером Дмитра Павличка, деяких поетів-західняків зазвучала повстанська тема. В Україну ринула блискуча література, від Олександра Олеся до Євгена Маланюка... І серед того всього, поміж ним жило, пульсувало приховане джерело (такі бувають на берегах у високих травах), джерело поезії українського болю, що починалася від перших рядків її автора і тривала упродовж півстоліття.

Чому вона стала для її автора постійним подразником? Протягом всього творчого шляху вона не відпускала і приходила у найрізноманітніших виявах, часто і несподівано. 23 поетичні збірки наповнені (нерідко згустками болю) рефлексіями української долі, і це в роки «советского засилля», коли співалося, в основному, на рівні фальші чи повної ідеологічної заангажованості. Ключовим твором з того прихованого джерела є один із найперших віршів «Сниться соснам країна зелено-блакитного шуму».

*Сниться соснам країна зелено-блакитного шуму...
Сниться соснам обтятим,
Обрубаним крицею глуму
Їх країна зелено-блакитного шуму.
Коли сита черва розкошує в підкір'ї лускатім,
Як лежать в штабелях, наче в братських могилах солдати,
Коли оди хвалебні співають їм люди з пилками
Про струнке слугування у мирних будівлях роками...
Лиш байдужість не може збагнути, відчутти не вміє,
Що то сльози – по зрізах прозора пахуча живиця,
Що на рідній землі і під небом своїм в ностальгії
Дивовижна жадана країна насниться.*

Цей твір надсилався в газету «Ровесник» у Тернополі, коли там редакторував П. Перебийніс. В «Ровеснику» ще студентові-медику друкувалося щедро, отримувалося гонорари, премії... І послана добірка теж була надрукована, але без «Сосен...». І диву даєшся, як у 1972 році вийшла збірка «Журавлиний невід». Йшли арешти, Іван Дзюба сидів у казематі на Володимирській. Редактор Дмитро Давидюк сказав після її виходу «Більше така збірка не вийде». І, як у воду дивився. Другу збірку, тричі рецензовану (нищену Моргаєнком і реабілітовану прекрасною рецензією Петра Осадчука), тримали у «Рад. писі» 8 років (!).

Так ось про «Журавлиний невід»: «Там за тополями – Україна» (повернення з Росії – хутір Михайлівський), «Проламались вербові коні» з їх крижаним монолітом, розкришеними терпуговими кригами і співом між ними німотних риб під сонцем у своїй голубій державі... А «Безсмертя», «Впівсили» (Вітрила – 67), «Наша слава»?.. А «Осіння сповідь дерева»? Де тільки простак не побачить що писано поетом про себе. А що вже про «Білили мати з сонцем полотно» (у закритій рецензії Л. Горлач писав: «Цей вірш не тільки про матір, і не тільки про полотно», а в свій час завкафедрою марксизму-ленінізму на лекції зазначив: «Ми всією кафедрою не могли зрозуміти що він хотів сказати»). Чи «На дереві останній лист» з ініціалами І. Д. (редактор порекомендував

ініціали зняти, нічим не обґрунтовуючи). Іван Дзюба, як вже зазначалося, томився у КГБ на Володимирській.

В другій нещадно редагованій збірці «Відкриваю себе» – і «Кременець», і «Моя колиско...», і «Вмирають матері...» (цей вірш, як і в «Журавлиному неводі» «Вже хлопців тих давним-давно нема» – із повстанської тематики). А в «Музиці крил» – лише «Втеча» (про вовчу волю) і «Франкова дорога» кажуть про настрої збірки. А вже поетичні книжки «Пізнє яблука», «Потривожені птахи», хоч і редаговані (ще за Союзу), повнилися національним духом. А що вже кожна поетична книжка чи збірка з приходом незалежності (щорічно!), тема України – наскрізна. Особливою була книжка «Із вирію літ» (1992 р.), де в основному твори, вилучені з попередніх збірок. Лишилася майже непоміченою. Лише збірка «Україна під сатаною» отримала професійний відгук і розміщена в Інтернеті.

Перші роки незалежності запульсували високим духом радісного приходу і гострими критичними інвективами зрадникам, стогніям, перевертням, всьому, що заважало переможній ході українського поступу.

З утвердженням української державності здавалося, що бунтарський дух мав спадати, інші спокійні роздуми мали б приходити у розважному стилі, але і тоді народжувався «Лист Президентові» (Кучмі), інші гіркі рядки. І ось, раптом, Майдан! Нечуване піднесення опанувало майже все і вся в Україні... І враз – отерпає душа – таке розчарування... Знову струмки гіркоти потекли з-під серця, з-під пера. Якраз завершальні акорди творчого піднесення («Осіньна райдуга») і раптового спаду («Лебедина пісня»).

Тільки чомусь літературознавці, критики не помічали цього. 23 збірки і така мовчанка! Навіть серед найближчих (окрім Григорія Дем'янчука в літературному портреті) так званих побратимів, які майже все читали, реакція млява. Не сколихнули і «Три книги любові» (Україна, кохана, природа).

Та все ж є Бог на світі і люди, які знаються на справі – 629 творів подано в Інтернеті (і в якій когорті!) серед шістдесятників. Поміж перечислених на початку статті поетів.

МОЇ «ЯБЛУКА ЧАКЛУНКИ»

... Книжка інтимної та еротичної лірики. В ній розвиток ліричного героя, захопленого жіночою красою. Особливо красою жіночого тіла, перед яким були у захваті художники всіх часів. Починаючи від чистого юначого замилювання, хвилюючої безпосередності, обожествлення цієї краси – до відкриття тайни, поринання в глибини, розкоші, даровані Еросом, що знайшло навіть виплески стримані (не розгнuzдані) елементів натуралізму. Адже це теж деталі справжньої, приховуваної такими собі святениками, поезії еротичного дійства.

Ще у 2003 році Петро Осадчук у «Літ. Україні» писав: «...крізь елегантні поетичні форми привабливо світяться форми жіночі» .

Даруючи «цінителю» поетичного слова цю книжку, я і не підозрював, яку реакцію вона викличе в людей, у більшому індивідуентних до захоплень такою красою. Не хочу називати подібного стану медичною термінологією, щоб не принижувати статі, а то й чоловічої гідності. Але їх відношення несподівано відкрив на фестивалі книги один чоловік (з вигляду ще в силі): «Мені її вже не треба» . Мовби то інструкція. То що вже казати про літературних старців, як вони можуть реагувати.

Ці «Яблука...» я проілюстрував фрагментами картин Тиціана... Чому? Вони в мене пролежали (чекали) сорок років. Їх подарував колись мій товариш, студент медінституту. І ось, раптом, коли народжувалася книжка, я згадав про ту збірку. Захоплення, яке хвилювало великого художника 500 років тому, додалося і до мого творчого захоплення. Стало своєрідною півтисячолітньою параболою. Чи гадалося неофітові, опановуючому тоді медицину, коли брав ту книжку репродукцій, що вона стане у пригоді через стільки років уже... літньому чоловікові і за іншої професії (не лікаря).

Зустрівшись одного разу у Спільці з В. Яворівським і В. Шклярем, з обома очільниками одночасно, показав їм «Яблука чаклунки» . Збірка кинулася їм в очі своєю соковитою обкладинкою, де вихоплена з Тиціанової картини лише «Любов небесна...».

Володимир покрутив книжку в руках, поплескав мене по плечі і благословив: «Хай люди читають». В «Літературній Україні» я потім про це друкував: чи не на папертях розкладати книжки...

Через чотири роки голова НСПУ (В. Яворівський) був присутній на зборах письменників у Рівному (вибирав для своєї підтримки делегатів на з'їзд – так і сказав: нехай їде рада... яка потім проголосувала проти нього). Сидів, нудився, слухаючи сіренькі виступи. А біля нього молода поетеса читала мої «Яблука...» (взяла із книжкового стенду). Яворівський попросив у неї збірку і почав листати, читати... Потім при всіх (і тих, що отримали колись від мене книжку, але не мовили ані слова про неї) сказав: «Степане, гарна книжка у тебе».

«Яблука чаклунки», до речі, увійшли до проекту «Три книги любові» (зі «Спротивом» і «Гранями грози»). В одній – суцільна тема України, в другій – пейзажна лірика.

І ось (о, диво!) через сім років мовчанки людина із Канади, пишучи рецензію на подібну збірку свого земляка в Україні, додав, як доважок, і згадку про мої «Яблука чаклунки»:

«Деякі поезії Степана Бабія датовані сімдесятими роками минулого століття, хоч переважають написані вже в новому тисячолітті. Поет високо тримає планку образності.

*І пашать на устах нецілованих
Непоспівані зорі. (с. 3)*

Навіть в інтимній та еротичній ліриці Степан Бабій задумується над сутністю поезії та призначенням поета:

*З життєвої важкої прози,
Кресать поезії вогонь:
У днях-чернетках – наші сльози,
А в днях щасливих – зміст його (с. 23)*

Він намагається поєднати релігійність та еротичність («Люди йдуть із вербою»):

*Рясно, рясно лозою
Забуяла юрба.
Та твоєю косою
Золотіє верба. (с. 27)*

Написані у далекому 1972 р. рядки звучать дуже актуально і сьогодні:

*Я не сам, кохана, тут не сам,
Бо і тут, у цих краях незмінно
Тим же я радію небесам,
Та ж мені співає Україна. (с. 33)*

Поет захоплюється жінкою-тайною, жінкою-незнайомкою, жінкою-жагою:

*Жінка ця жагуча, нетутешня
Поглядом, як спалахом душі,
Обпікає тих необережних,
Кого той вогонь приворожив (с. 39)*

Безмежно радий, що в непростий для України час з'явилися ці дві книги. Книги, які відволікають від політичної суєти та багатоголосся, кличуть до вічних та непроминальних цінностей. А еротикою, як відомо, захоплювалися ще в античності».

*(В. Полковський,
м. Сейнт-Альберт, Канада)*

ОДНОКОЛІЙНИКИ?.. НІ, ПОЕТИ

Коли редакторував в «Літ. Україні» Петро Перебийніс – в газеті була надрукована підбірка матеріалів, де я позначив перегук моїх рядків у своїх одноколіяників. Це стосувалося творів «Білили мати з сонцем полотно», «Криниця», «Терновий вінок», «Як з туману, місячно, біло» (про тіло), «За мембраною просто – недосяжна і люба». Дехто образився, хтось перестав зі мною вітатися. Я тоді не назвав ще ряду повторів, бо вони стосувалися моїх редакторів, рецензентів, що писали на рукописи позитивні редвисновки і рецензії. І це були поети. А подібні рядки в них з'являлися після тих редвисновків і рецензій. Мною навіть написалося тоді:

*Чи може бути, редакторе, що гірше,
Як пити кров зарізаного вірша?*

Розповів про випадки російському поетові (вже давно відійшов у засвіти) Ростиславу Зассу.

– Я вже боюся слати...

– Не шли, пускай дохнут, как мухи, – відповів часто категоричний, бунтівний поет.

Ще на зорі своєї творчості, десь на початку 60-их, написався вірш, де було протиставлено життя омертвінню. Ось кінцеві рядки, що пригадалися.

*...І бриніло небо, як струна,
Під крилом осонценого «Міга»,
Ластівочий щебет над двором...
Тільки стріха мовкла і чамріла.
А за садом жито половіло
І текла зелена зернам кров.*

Цю «зелену кров» прочитав потім у свого редактора, гарного поета. І вірш я так закинув, що в жодну зі своїх збірок не включив. Не забарився другий випадок.

*Свій дім, свій світ, свій слід в росі
Творити, мов політ, натхненно...*

.....
*Твори уперше – як востаннє
Свій світ, свій слід в росі*

1968

Цей вірш довго відлежувався – тоді, з відомих причин, періодика мене не друкувала. І читаю в поета, що написав на мій рукопис прекрасний редвисновок, назву книжки «Сліди на росах». Вірш у циклі «Творчість» я видрукував аж у 2002 році (збірка «Вертаючий з небес»).

Десь у 70-х написалося стихійно і вдало про триєдине, а вийшло ніби про чотирьох. У вірші це було тільки деталлю.

*У затінку – стемнілий давній стіл,
Де з дідом внук – єднання не навмисне:
У вихідний приїде тато й син...*

.....
*І закінчувався рядками:
Благословенні закутки родин,
Де щастя й мир... І все ще попереду.*

Воно, видно, сподобалося і запало моєму рецензентові, гарному поетові. Через якийсь час читаю в «Літ. Україні» про таке поєднання цілий вірш. Але відчувалася штучність, роблене. Мій вірш надрукувався аж через 10 років у збірці «Музика крил».

Так перекочувало до одного редактора-поета моє «Передчуття дороги». Мій вірш так і лишився у «Жовтні» – 60-х. До збірок вже не включав.

Все це лишилося далеко, в давнині. І про те все не згадува би. Але листаючи «Дзвін» – 2, 2013 року, натрапив на рядки, що видалися такими близькими. Колись мною писалося:

*І ти не знаєш, як воно прийде,
Коли замріє раптом над тобою
Те слово необхідне, золоте,
З поміж отих, що товпляться юрбою.*

.....
*Десь вибирає з під прудких коліс,
То з вихору життя десь вихоплене з кров'ю...
Так пишемо, неначе садим ліс,
А виростає – наче на діброву.*

Рецензувалося молодим поетом у рукописі «Ріка у відблиску очей». Був 1986 рік, видавництво «Молодь». Книжка, незважаючи на обіцянки, не вийшла. Вірш видрукувалося у 1990-му (зб. «Потривожені птахи» – «Каменяр»). А ось рядки поета і автора тодішньої позитивної рецензії, що згадані у «Дзвоні»:

*Навколо світ болючий знову.
А як бажалося колись
Із нього видобути слово,
Немов дитину з під коліс...*

Писав колись Іван Драч у «Крилах»:

*А ті крила розкрави поети,
Щоб їх муза була не безкрила.*

Я не можу бути таким категоричним. Це западало у свідомість, а потім зринало підсвідомо. Отака вона історія, коли ти живеш у провінції і друковані органи ой і як далеко. Але є Бог на світі. І тоді проскрибованого, замовчуваного автора сьогодні подано в Інтернеті і включено у який реєстр!

Р. С. А оце прочитав у молоді авторки: «полумисок місяця». Без контексту, просто як образ. Нагадую їй про збірку «Осіння райдуга», що вийшла у 2009-му році і відкривалася віршем: «Уламок місяця, як надбитий полумисок». Потім дав їй прочитати читане нею три роки тому:

*Уламок місяця, як надбитий полумисок,
Зайвим завис у ранковому світлому небі
Перед яскраво палаючим сонцем –
Збляклий, поблідлий...*

*Ще чверть доби – помаранчевий, золотистий,
Наче кленова коновка,
Чернав медове повітря
Над темніючими садами...
Хисте мій, що серед ночі прихований хмаровинням,
Часто вигулькував, зблискував радісною появою,
Не залишился поблідлим уламком полумиска
Перед яскраво явленою молодого зорею.*

Отже, як бачимо, процес триває.

КУПАЮСЯ В ПОЕЗІЇ

Прийшла поштова листівка – отримати бандероль. Виявилося, бандероль із Сум від поета Анатолія Гризуна. Але ще більше мене здивувала книжка-монографія «Поезія багатозначних підтекстів. Українська сугестивна лірика ХХ століття», автор якої, як я відкрив для себе, є проникливим і багатознаючим вченим. Зізнаюся відразу, ця книга стала в моєму житті третьою за своєю значимістю на поетичній стежі. Першою мені, 19-літньому неофітові, що лише починав віршувати, потрапила до рук у Казані книга В. Огнева «Поэзия и мастерство», де автор детально аналізує твори кращих російських радянських поетів. Думки, висловлені у ній, супроводжували мене тривалий час. Літераторові без літературної освіти вона стала доброю школою.

А через сім років, коли я вже друкувався в газетах і навіть потрапив до альманаху «Вітрила-67», надібав у тернопільській книгарні на видану у Москві російською мовою книжку «И. Франко «Из секретов поэтического мастерства». Якийсь М. Пархоменко (він же й перекладач) написав велику передмову, в якій мене шокували такі рядки: «... он, до того пропагандировавший и переводивший Марксов «Капитал», вдруг заговорил об односторонности всего так называемого материалистического мышления. Теперь он склонен считать идеи марксизма пережитками романтизма на общественно-политическом поприще». Адже це був

1967-й рік! Сама праця геніального Івана Франка була для мене дивом. Читана-перечитана, попідкреслювана, вона й досі є моєю настільною книгою, моїм науковим посібником у царині Поезії. Кому за це дякувати: випадкові, долі, Москві?

І ось ця бандероль від Анатолія Гризуна, де стільки цитованих творів – і яких авторів! Вінграновський, Драч, Ліна Костенко, Павличко, Голобородько, Кордун, Калинець, Затуливітер, Павлюк, Герасим'юк... Називаю найбільш цитованих, бо автура – дуже широка (вони представляють світову та українську лірику, позначену багатозначністю підтекстів та сугестією – навіюванням). Не читаєш, а купаєшся в озерах Поезії! І вибрав автор, як на мене, краще з кращого. Утім, віддавна справедливо вважалося, що українська поезія є надзвичайно високого рівня. І її дослідник Анатолій Гризун відібрав із неї дивовижні зразки, виокремив її найскладніші явища. «Сучасна поезія, – пише автор, – як нірвана в буддизмі чи молитовні піснеспіви в обох гілках християнства. За Ніцше і Шопенгауером, сугестивна поезія зливається з музикою... Перетворення візуального у звукове є однією з найважливіших рис сучасної лірики».

Окрім поетичних творів, дослідник залучає у підмогу дефініції знаних науковців про це літературне явище, чим розширює проникнення у світ поетичної сугестії. Відтак своєю фундаментальною працею вносить вагомий вклад в українське літературознавство. Більше того, він вийшов на рівень знакових дослідників літературного процесу. Не сумніваюся, що ця книга стане (і вже стає) науковим посібником для молодих поетів насамперед.

А чому саме мені надіслав її Анатолій Гризун? Бо в ній є й мій поетичний твір «Світять вікна і світяться зорі», що був уміщений у збірці «Нічні спалахи», яка потрапила до Анатолія на одному з київських літературних вечорів.

ЦВИНТАР ІЗ ЙОГО ІСТОРІЯМИ

(Коментар до твору)

Ця історія як і подібні інші історії, що їх довго приховував і приховує у могилах цвинтар, розпочиналися до нього – в селі серед живих. Одним із осередків тих історій, як і мало відбуватися, була церква, бо все, що ставало значимим тут, всі нитки тяглися до храму, де купно збирався люд і де правила чи не центральна постать – сільський священик.

Цей вступ розпочинає історію дивну, мало не містичну, про те, як писалася і вибухнула книжка «Бурелом», як несподівано стікалися відомості до автора від випадкових зустрічей, несподіваних відкриттів, подій, що зворушували глибоку історію. А жила вона в неспокійному серці творчої людини і постійно бентежила її, тобто автора.

Перше, що стало поштовхом підняти пласт історії одного села, характерної для всього західного регіону України, пласт давно примовклих, ніби завмерлих складних і трагічних подій – відбулося сакраментальне відкриття через 70 років бандерівського схрону у церковній будівлі. З того і все розпочалося.

Ті люди, що були учасниками подій, творили ту історію, жили в пам'яті автора, але несподівані штрихи, найбільш характерні для того часу, стали ходовими лініями для твору. Друге: ще треба було відбутися зустрічі аж через 60 років з тим хлопчиною-лемком, що жив із сім'єю в хаті господарів, яких застрелили на полі енкаведисти. Ця зустріч відбулася на цвинтарі, коли прибирали могили у провідний тиждень. У випадковій розмові він відкрив сторінку повстанської косовиці, сторінку організованої молитви, сторінку, якої досі ніхто не знав, бо хто знав – давно скінчили шлях у далеких сибірах. Такий несподіваний матеріал поповнювався місцевими церковними страстями, кражею ікон, пожежею в обителі, нашою проклятою українською ситуацією довкола конфесій.

А то ще одна випадкова зустріч – в автобусі із ровесником, колишнім односельцем, навела при розмові на дивом збережене

в чужих далеких людей фото повстанців (за яке були гарантовані 25 років каторги). Світлина стала передумовою для художнього оформлення книжки.

І знову зустріч на цвинтарі. Цього разу із сім'єю професора-односельчанки, що захищалася, отримала науковий ступінь і видає монографії на повстанську тематику. Зібралися довкола нас земляки, і я розповідаю сюжет «Бурелому», головну лінію про повстанця Кіндрата, референта з інформації, який загинув аж у 1951 році... Як і де. Але невідомо де його останки.

Аж раптом голос із гурту: «Кіндрат похований тут, на цвинтарі». Такий раптовий поворот викликав не тільки інтерес, але й здивування, бо поруч стояла племінниця повстанця. Вона тут буває тільки наїздами. Вона, мало не приголомшена, оглянулась: «Як? Де саме?...» Але про те, де саме, односелець не знав. Всі зацікавлено дивились на нього. Виявляється, його батько був далеким родичем полеглого і з сусідом, а той всього боявся і від підпільного руху тримався на дистанції, а тут погодився забрати вночі тіло із окописька, перетягти через ріку і таємно прикопати на цвинтарі. Така була сила християнської моралі. Якби тільки хтось дізнався – пропала б людина. Через те панувала досі така мовчанка. І де поховання – таємниця. Бо і ці колишні відчайдухи вже лежать тут.

Другого дня з племінницею повстанця походили поміж могилами, зупинилися біля пагорбика, де, за переказами, лежать поперетягвані через ріку останки невідомих повстанців (все ще не дійдуть руки перестраханого советами села впорядкувати місце). І тут бачимо цілий закут їх, призабутих могил. Могил повстанських... У розмовах зі старенькими бабусями дізнаємося, що всі останні загиблі поховані тут, і вони знають всі могили, хоча вони у більшості без написів. Люди знали і мовчали. Через те так довго молодші не догадувалися, що всі хлопці тут, серед своїх. Хтось таки дбав про полеглих. Навіть про останніх. І Кіндрата, мабуть, прикопали при цій братній могилі. Так подумалося нам із племінницею. Повели розмову про достойне впорядкування спільного поховання.

...І ось дзвінок із села: «Є Кіндратова могилка... Доглядається...» Розбуджений розповіддю про повстанця, чоловік у розмовах у селі (вже нема страху) почув од своєї родички про те місце. Його батько передав тільки для неї таємницю про місце поховання. І з тією таємницею доглядалася невеличка могилка як невідомого...

Виявилось, це навіть не могилка. Лише місце. І де?.. Є серед забутих давніх могил якась із викладених каменів, мабуть, когось із панської родини. І тут при ній, упритул до краю кам'яної стінки (добре придумали ті двоє селян, щоб не затратити місце і де ніхто не буде копати яму для поховання) зарослі, похилені під високою травою, густо насажені нарциси.

Коло, розпочате пострілом молодого повстанця у наїжджаючу німецьку валку підвід, про що розповідає книжка «Бурелом», замкнулося. І треба було щоб зійшлося стільки випадків, і ними пробуджена у пам'яті, одухотворена, зображена словом історія матеріалізувалася раптом віднайденим об'єктом земного утвердження, зримої незабутності.

І це ще не все. Зустрічаюся в Рівному з гарною людиною, давнім приятелем, з яким теж давненько не зустрічалися, і починаю розповідати про книжку та історії довкола неї... І він починає мені читати, пригадує вірш одного самодіяльного поета. А чому цей вірш зберігає у пам'яті – бо і сам, як більшість волиняків, із повстанської родини. До речі, розмову вели, йдучи стежкою через цвинтар на Грабнику, біля церковці святого Степана.

*У темному лісі скривавлені трави
І сонце крізь гілля струмить.
Замовкла зозуля – літа відкувала,
Тут вбитий повстанець лежить.*

*Дощі і морози могилу зрівняли,
Ні смутку, ні місця жалям,
Не знали батьки і кохана не знала
Де серце сховала земля.*

*Крізь ранки й смеркання, і тюрми, і голод
Боролись та йшли до мети...
Тепер засіяло нам сонце свободи,
За що поклав голову ти!*

*Як матір свою, ти любив Україну,
За неї віддав все сповна.
Живи Україно! За тебе вмирили,
Хай славляться їх імена.*

Василь Краснопольський

(Підправлено і відредагровано автором статті)

І ще одне. Про повстанця Кіндрата Ткачука, що загинув останнім із побратимів, я писав у статті «Тернопільська рівненчанка» (книжка «На хвилі, на часі») і в 2005 році у віршеві «Повстанські листівки» (збірка «Родокорінь») як про людину-легенду, про дух... Бо про його останки не було відомо нічого. А «Бурелом» привів, за допомогою читачів, до його прихованої невідспіваної могили. Через 62 роки! Чи не містика?..

А ще в «Буреломі» була дана відповідь польським шовіністам за рік до їх возні навколо так званої «волинської різанини», яку вони затіяли і так назвали до 70-річчя українсько-польського протистояння. Адже село біля Рівного, про яке говорять повстанці під час нічної наради на хуторі Штириполівка, – Ремель. Воно було спалене в березні, за три місяці до повстанської акції 1943 року, коли і знищено в ньому 347 жителів польською поліційною бандою із Осади Краковецької, що тільки в 1962 році перейменована на Ново-Українку. В 1942 році, влітку, польськими шуцманами було спалене село Кордишів, а в селі Голибісах (події в «Буреломі» відбуваються в цих селах) була пограбована худоба... Ось коли починалося протистояння.

...Отак і витягується ланцюжок подій, ланка за ланкою, коли зачепиш головну.

НА СКРИЖАЛЯХ СОВІСТІ

Степан Бабій. Україна під Сатаною:
Політична поезія. – Рівне, 1997. – 58 с.

... Здавалося б, немало сказано вже про страдницьку долю України, спалюженої комуністами як тоталітарного, так і пострадянського вишколу, немало написано про те, що «де двоє українців, там троє гетьманів», урешті-решт, і про тяжку нашу спокуту за всі колишні гріхи – про Чорнобиль художніх творів не бракує. Але так, як про це говорить рівненський поет Степан Бабій у книжці з епатуючою назвою «Україна під Сатаною», давно ніхто не говорив.

Нашому читачеві гостро не вистачає такого болісного художнього осмислення часу з його відчаєм і слабкими проблесками надії. Свіжий погляд на нібито усталений хід подій спонукає до подвижницької праці задля самозцілення душі:

*Народе, помолись і стрепенися
Перед вінцем, що із небес гряде,
Бо вогняна проїде колісниця
Й ніхто рятунку не знайде ніде.*

Однією з найбільш серйозних небезпек поет вважає імперські зазіхання Москви, тому колись доволі вживане «задивлені на Схід» трансформується в абсолютно протилежне за змістом:

*Україна дивиться на Схід,
Всім єством вслухається туди,
Чи не линуть тупоти орди.*

Оцінки Степана Бабія гострі, часом визивні, вони можуть навіть шокувати читача з табору русофілів. Та що вдієш, якщо лещата псевдоінтернаціоналізму видушили з багатьох із нас почуття національної гідності і честі. Мало того, колишні енкаведисти, учасники кривавих репресій звили собі в умовах демократії зручні гніздечка, звідки вряди-годи покаркують на патріотів України, обгиджують їхні ідейні устремління:

*І тайговик – азієць лисий
На ласий вказує шматок,
Та наші хатні блюдолизи
Під той же хиляться флашток.*

Пристрасні філіппіки та інвективи спрямовані проти тих, хто свою непричетність до ганебного минулого пояснює до примітивізму просто: «Не знали». Мовляв, нічого не відали ні про голод, ні про криваві підвали НКВД, ні про справедливу боротьбу УПА з червоною ордою, з московською навалою. Відплатою за таке криводушництво, на думку автора, став Чорнобиль.

Вірші С. Бабія органічно вписуються у наш складний, неоднозначний час. Лейтмотивом книжки стала тема особистої відповідальності кожного за все, що діється в Україні. Політичні медитації чи не найбільшої виразності й переконливості досягають тоді, коли стосуються усіляких перевертнів, «чорних слуг зла і Москви», Сатани, яка

*Прив'язала, оплутала так
У залізни тенета,
Щоби сам ти проситися став
До царя чи совєта.*

Звичайно, причина страждань не тільки в тому, що Сатана «навела москалів», але й у тому, що «ті шматки українські: чи то партії, групи, церкви – всі які є – самоїдські...» Звучить вельми актуально саме в переддень виборів, коли від розгнзуданих новогетьманських чварів аж щулиється совіслива земля українська. Як вважає поет, Україні, з її розм'яклою на родючих ґрунтах південною душею, «треба різьбленолицого витязя з каменю скандинавського, із ходою державною, з блиском хижим в гарячих орлиних очах».

Порівняння із скандинавами – всього-на-всього слушне порівняння, бо Україні, звісно, ніколи не бракувало власних витязів. А можливо, це в минулому? Ось же й С. Бабій проронює: «... в краї немає Петлюр», а справжніх, гідних захоплення героїв бачить лиш в особах В. Симоненка, В. Стуса, У. Самчука, Є. Маланюка,

О. Ольжича, М. Грушевського, у борцях, що полягли біля Крут, у повстанцях... Може, тому збідніли ми духовно, що «над Україною – караюча десниця за лиха, що накоїли сліпі»?

У своїх шуканнях істини поет іде навіть на свідоме спрощення, майже публіцистичне варіювання вірша, використовує верлібр. Невідступно переслідує крамольна думка: «То хто ж ми є? Зневірені бездари?» Або про ество народу: «А справжнє наше тільки болем катує серце...» Закрадається сумнів:

*Хто збере в неділю поминальну
В грамотки скорботні імена
Тих, кого без дзвонів погребальних
Вклали вбивці, голод і війна?*

Але є в збірці рядки, які піднімають читача над тривожними дисонансами нашого дня, вселяють віру в перемогу над апокаліптичним нашестям Сатани, віру в самоочисну силу нації:

*І важко дихати і жити,
І трудно знамено нести.
Але народ – живуче жито,
Йому за всіх негод рости.*

Помітною літературною подією, як мені здається, стала поява в книжці циклу віршів «Повстанські мотиви». На тему діяльності УПА ми багато наслухалися дискусій, немало начитались документальних праць, але спроби дати цій темі філософсько-естетичне осмислення поки що доволі рідкісні. Мені імпонують такого плану вірші Дмитра Павличка, Петра Осадчука, тепер я по-новому відкрив для себе і Степана Бабія. Знав його в основному як витонченого лірика, хоча відав: і в найпонуриші часи радянської інквізиції не цурався він громадянських тем «націоналістичного звучання». Наприклад, у с. Хотині Радивилівського району мені розповідали, що ще в 70-і роки, коли Степан Бабій працював тут лікарем, не боявся він з друзями при весільній оказії завести повстанську пісню, теплотою наповнюючи серця слухачів, часто вчорашніх упівців:

*Далі вже будуть легенди
Слатись по ваших слідах.
Пісню на повні легені
Сила зачне молода.*

Не можна без душевного трепету читати вірші, присвячені героям бою з більшовицькими карателями біля села Гурби: «Не один тут обірваний шлях», «...Ця глушина, пречиста у снігах, де чистих душ відбилися сліди». Поет говорить про це без емоційного надриву, але відчувається: все вистраждано, не раз передумано. Воно й зрозуміло: в одному з віршів збірки С. Бабій розповідає, що не бачив жажів у концтаборах, але батькові муки, всієї родини «по сибірах, на півночі крайній... душу проймали морозом». Попри всю серйозність, сказати б, суворість поетичного стилю збірки «Україна під Сатаною», в ній не бракує іронії і сарказму, замішаних на колоритних метафорах та порівняннях. Як можна без усмішки сприймати таку сатиру:

*З Москви ніколи сонця не було,
Один раз тільки лисина Хрущова
Ледь засвітила, ніби на тепло...
Ізнову все, і знову все, як вчора.
З Москви ніколи сонця не було.*

А ось із іншого вірша («Гребля і грабила Росія»):

*Чиє? – питаємо Москву, –
Хто склав запаси, фонди, флоти?
Відповідають: «Хрена в рот вам!»
Так справжнє стало наяву.*

Книжка прочитується з неослабним інтересом, окремі, найбільш вдалі, місця запам'ятовуються, спонукають повернутися до їх повторного перечитування.

Спасибі вам, Поете, за дуже потрібну збірку.

Володимир Яшук

Література, краєзнавчі матеріали, книга «Радивилів»...

Довідка

ЯЩУК Володимир Іванович. Народився 1 грудня 1951 р. у селі Надчиці на Рівненщині. За освітою – вчитель української мови та літератури. Понад 30 років – у пресі. У 2005-2006 роках – редактор районної газети «Прапор перемоги» в місті Радивилів, нині – заступник редактора. Автор краєзнавчої книги «Радивилів» (2004), редактор ряду книг серії «Реабілітовані історією». Почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців. Зі статтями, оповіданнями, віршами, рецензіями друкується в альманахах і газетах.

Улюблені й найбільш шановані в українській літературі поети: Тарас Шевченко, Андрій Малишко, Василь Симоненко, Василь Стут, Ліна Костенко, Степан Бабій...

УТВЕРДЖЕННЯ ЖИТТЯ

(Літературний спогад)

Підступна смерть, яка вона не страшна, не безглузда поряд з молодістю, але безкомпромісна в своєму останньому присуді. Коли хтось знаходить дорогий камінець, навряд чи в нього з'являється перш всього бажання – якби він був кращим – а радіє тому, який він є. В літературі і, зокрема, в поезії, буває інакше...

Коли помирає молодий поет, вже беремо його збірку не з професійною прискіпливістю, не з бажанням, прагненням кращого, а такою, як вона є, як виспівалась, якою прийшла пісня. Мені і досі жаль. Колись в житті, в нашій літературній юності, я рецензував вірші Василя Ярмуша, розмова була дружньою, відвертою. Хотілось бачити поета глибшим, вимогливішим у своїй творчості, і на фоні наскоків його «критиків», цінуючи все краще в ньому, я бажав йому ширших, вищих обривів. Так хотілось, щоб його слово стало недосяжним для претензійних придирок, на які так ласі кололітературні люди. Я бачив, як Василь тоді пильно подивився

на мене (і ти з ними). І мені кожен раз при згадці після того болить той погляд. Чи не занадто суворим я був? Чи зрозумів мене він правильно. Що не поета я заперечував, я тільки те окреме, несуттєве у його творчості. Але нас тоді єднало життя і вірилось, що ми колись знову у щирій відвертій розмові порозуміємось як друзі. Життя ж так склалося, що ми більше не зустрілись. Були зустрічі збірками, що вийшли в один рік. Щиро я порадив його «Казці про тебе». Василь Ярмуш сказав своє слово. До нього йшла зрілість. Знову була критика, суперечки (вже в газетах). Чекалось знову поетового слова, яке підсумувало б писане про нього, слова, яке утвердило б...

І ось сумна звістка – поета не стало.

Знову беру його збірку в руки і постає ввічливе бачення слова, таким, яким воно прийшло до поета у хвилину натхнення. І вже ніякого прагнення бачити кращим поета, коли б в отому чи іншому рядку він сказав сильніше. Все є таким, як є. Щира лірична сповідь. І коли вже на поета посягають не критики (як зблідли їх аргументи), а посягнула страшна всім смерть, хочеться крикнути їй – ні! І вона відходить у своїй марноті, неспроможності. Бо з нами поет. Гірко усміхнений Василь:

*... Це нічого, що я згасаю, –
Лиш би пісня моя жила!*

М'який задушевний ліризм, зачудоване поетичне світобачення – головна риса, притаманна першій збірці поета. А на підході десь інша книжка. Довгождана, багатообіцяюча, нова зустріч з талантом. Поетове утвердження. Утвердження життя.

ЯК ПРОРОКУВАННЯ...

Творчі ходи думки, особливо поетичні вислови (слова!), мають здатність не раз матеріалізуватись і виходить ніби пророкування.

1. *«Бо тільки тоді буду справді щасливим,
Як долю Вітчизни сповна розділю».* 1965 рік
Ніби зналося, що так станеться... Ділю повністю.

2. «Коли, бува, натхнення покидає / як нерозумні дівтаки батьків / Шукати де його – я твердо знаю: / До отчого тоді вертаю краю, І скільки борозен – тут стільки спить рядків... 1981 рік.

І звідтіля дві книжки: «Родокорінь» – 2006, «Село моє» – 2011.

3. Вірш «Енергетична проблема» – 1982. Майже про Алчевськ (2007).

4. *«Пишуть про вовчу зграю... / Я їх законів не знаю / Але я знаю
кодло / змовницьке і підступне: / Поки один з тобою, / То не показує
зуби».*

Книжка «Із вирію літ» – 1992 рік. І сталося – у 2005-му.

5. «Син дорогу проклав на її невмолимий хрест». Мова про Україну, і його місце в проводі УНА-УНСО. Писався вірш у 1997 році, а в 2007-му Олесь загинув.

6. *«І понад палацом Маріїнським / Привидом підводиться
Форос».* З вірша «Полиновий хліб президента» – 24.09.2005. Книжка «Спротив» – подарована Ющенкові. Прийшов лист з подякою із Адміністрації, що книжка йому передана. І його крах – у 2010-му.

7. Червень 2002 – «Літ. Україна» (№ 22 – 13 червня 2002). Стаття «Стер, орда... Половецька?..» «...По дорозі з Донбасу пізнього вечора... Повз нас неслися з ревом, гуркотом (сліплячи вогнями фар, ні, не танки – могутні «Ікаруси»). Двигтіла дорога. Їх було сотні. Йшли один за другим. Складалося враження, ніби відбувається щось подібне до чорнобильської евакуації, чи якась могутня акція спланованого захвату. Автобуси йшли на Київ... А мені думалося: сьогодні вони їдуть забирати кубок – завтра можуть прибути за владою». Статтю «Половці в Києві» писати не хочеться.

З М І С Т

Розділ I

З ДОРІГ ТА ВІДСТАНЕЙ

Незвичайний ювілей	3
Конюшани і шуйські	9
Чорний для України день	15
Повернення Уласа Самчука у... Тиливку	17
Від «Треноса» до «Апології»	22
Волинські спалахи перекладних Євангелій	28
Во ім'я світової революції	32
Арсенич у розпачі	34
Погляд на проблеми молоді, особливо сільської	36
«... Як прийшли німці, стало легше»	38
Безпросвіття, як покара	41
Терпкий смак дичок	44
Новорічне поздоровлення	47
Жито	49
Некошена трава	52
Солов'їна ніч для сови	54
Психологічні ескізи	54
Поїздки у вчорашній день	58
Суд	62
Думки з приводу	72
Нема	76
Якою була б відповідь...	79
Отака історія....	79

Розділ II

ХВАЛА І ХУЛА

Хвала і хула	81
Привіт із середньовіччя, або «Мандрівка в молодість»	97
Творчо-життєвий самоаналіз (I)	99
Творчо-життєвий самоаналіз (II)	100
Талановиті негідники і пристосуванці	101
Айсберг в морі української літератури.	104
Чи не повстанський клич любові до України?	105
Про пам'ять, пам'ятники і все, що довкола них	110
Мої блукання в морі літератури.	113
Камінь за пазухою	119
Все, що нижче діафрагми.	121
Дозвольте і мені слово мовити...	122
Прогледіли	124
Протестна література	126
Про тему України в сучасній українській поезії	128
Мої «Яблука чаклунки»	131
Одноколіїники?.. Ні, поети	134
Купаюся в поезії	137
Цвинтар із його історіями	139
На скрижалях совісті	143
Утвердження життя	147
Як пророкування...	149

Літературно-художнє видання

БАБІЙ Степан Олександрович

ТЕРПКИЙ СМАК ДИЧОК

Статті • Оповіді

В авторському редагуванні
Макетування – *Тетяна Дятлик*
Коректор – *Ольга Мац*

Підписано до друку 15.05.2014 р.
Формат 70x100 1/16. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 17,25. Зам. № 23

Видруковано ПП Дятлик М. С.
35304 Рівненська область, Рівненський район,
с. Корнин, вул. Центральна, 58
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
РВ № 11 від 12.06.2002 р.

Біля столітньої яблуні:
фотоілюстрація до «Незвичайного ювілею»

Господина саду. Та, що про неї казав лікар:
«Бабушка, этот ребенок жить не будет...»
Фотоілюстрація до «Незвичайного ювілею».

Приймак. На місці колишньої землянки